

राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागद्वारा सञ्चालित दर्शनाचार्य तह
तेस्रो सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधार्थी
लक्ष्मी खत्री
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह तेस्रो सत्रकी विद्यार्थी श्री लक्ष्मी खत्रीले **राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता** शीर्षकको शोधप्रबन्ध मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्

(शोधनिर्देशक)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०७७/७/१५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शानाचार्य कार्यक्रम तेश्रो सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को प्रयोजनका लागि शोधार्थी श्री लक्ष्मी खत्रीले प्रस्तुत गर्नुभएको राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता शीर्षकको शोधप्रबन्ध स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे
(विभागीय प्रमुख)

प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्
(शोधनिर्देशक)

प्रा.डा. महादेव अवस्थी
(आन्तरिक परीक्षक)

प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डे
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७७/७/२८

कृतज्ञताज्ञापन

राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरबाट सञ्चालित दर्शनाचार्य कार्यक्रमको तेस्रो सत्रको पाठ्यांश ६०९ र ६१० को प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्रा. डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यस शोधप्रबन्ध तयारीका सन्दर्भमा मलाई मार्गनिर्देशन, आवश्यक सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु तथा शोधनिर्देशकप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

दर्शनाचार्य तहको अध्ययनका क्रममा निरन्तर सहयोग र मार्गदर्शन गराउनु हुने नेपाली केन्द्रीय विभागका दर्शनाचार्य तहका आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम, प्रा.डा. महादेव अवस्थी, प्रा.डा. ताराकान्त पाण्डे, प्रा.डा. रमेशप्रसाद भट्टराई, प्रा. केशव सुवेदीप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्यका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने विभागीय पुस्तकालय तथा केन्द्रीय पुस्तकालयका साथै अन्य रूपमा सहयोग गर्नुहुने यस विभागका कर्मचारीप्रति म आभारी छु । अध्ययनको आरम्भदेखि हालसम्म सहयोग गर्नुहुने मेरा सहपाठी मित्रहरूप्रति पनि म आभारी छु ।

अन्त्यमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग दर्शनाचार्य कार्यक्रमको तेस्रो सत्रका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कनका लागि पेस गर्दछु ।

.....
लक्ष्मी खत्री
दर्शनाचार्य तह, तेस्रो सत्र
क्रमाङ्क : ४
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-२१-७२-९७
शैक्षिक सत्र २०७४/२०७५

विषयसूची

शोधनिर्देशकको मन्तव्य	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
विषयसूची	घ

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय	१
१.२ समस्याकथन	२
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधको औचित्य र महत्व	६
१.६ शोधको सीमाङ्कन	७
१.७ शोधविधि	७
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.७.२ सामग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार र ढाँचा	८
१.८ शोधप्रबन्धको रूपरेखा	९

दोस्रो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयता

२.१ विषयप्रवेश	१०
२.२ वर्गीय सीमान्तीयतासम्बन्धी अवधारणा	१०
२.३ राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयतायुक्त कथाको विश्लेषण	१२
२.३.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	१२
२.३.२ 'माओवादी' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	१४
२.३.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	१८
२.३.४ 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	२२

२.३.५	‘राति-राति महुवा फुल्ल’ कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	२५
२.३.६	‘महाराजा’ कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	२९
२.३.७	‘भिडनी’ कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण	३२
२.४	शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी अवधारणा	३६
२.५	राजेन्द्र विमलका कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धयुक्त कथाको विश्लेषण	३६
२.५.१	‘पोस्टमार्टम’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	३७
२.५.२	‘माओवादी’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	३८
२.५.३	‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	३९
२.५.४	‘लाँकुरी फेरि फुल्लेछ’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	४०
२.५.५	‘राति-राति महुवा फुल्ल’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	४०
२.५.६	‘महाराजा’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	४१
२.५.७	‘भिडनी’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	४२
२.६	सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा	४३
२.७	राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण	४३
२.७.१	‘पोस्टमार्टम’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४४
२.७.२	‘माओवादी’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४४
२.७.३	‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४५
२.७.४	‘लाँकुरी फेरि फुल्लेछ’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४६
२.७.५	‘राति-राति महुवा फुल्ल’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४७
२.७.६	‘महाराजा’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४८
२.७.७	‘भिडनी’ कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण	४९
२.८	लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा	५०
२.९	राजेन्द्र विमलका कथामा लेखकीय दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण	५०
२.९.१	‘पोस्टमार्टम’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५०

२.९.२	‘माओवादी’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५१
२.९.३	‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५२
२.९.४	‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५३
२.९.५	‘राति-राति महुवा फुल्छ’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५४
२.९.६	‘महाराजा’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५५
२.९.७	‘भिकडनी’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	५५
२.१०	निष्कर्ष	५६

तेस्रो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता

३.१	विषयप्रवेश	५८
३.२	लैङ्गिक सीमान्तीयतासम्बन्धी अवधारणा	५८
३.३	राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयतायुक्त कथाको विश्लेषण	५८
३.३.१	‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण	५९
३.३.२	‘संस्कार’ कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण	६३
३.३.३	‘खलास’ कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण	६६
३.४	शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी अवधारणा	६९
३.५	राजेन्द्र विमलका कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धयुक्त कथाको विश्लेषण	६९
३.५.१	‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	५९
३.५.२	‘संस्कार’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	७०
३.५.३	‘खलास’ कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध	७१
३.६	नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा	७१
३.७	राजेन्द्र विमलका कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण	७२
३.७.१	‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण	७२
३.७.२	‘संस्कार’ कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण	७३
३.७.३	‘खलास’ कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण	७४
३.८	लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा	७५
३.९	राजेन्द्र विमलका कथामा लेखकीय दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण	७५
३.९.१	‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	७६
३.९.२	‘संस्कार’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	७६
३.९.३	‘खलास’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण	७७
३.१०	निष्कर्ष	७८

चौथो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

४.१. विषयप्रवेश	७९
४.२ सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनासम्बन्धी अवधारणा	७९
४.३ राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनायुक्त कथाको विश्लेषण	८०
४.३.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	८०
४.३.२ 'माओवादी' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	८२
४.३.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	८५
४.३.४ 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	८८
४.३.५ 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	९१
४.३.६ 'महाराजा' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	९२
४.३.७ 'भिडनी' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	९४
४.३.८. 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	९६
४.३.९ 'संस्कार' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	९८
४.३.१० 'खलास' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना	१०१
४.३ निष्कर्ष	१०३

पाँचौँ परिच्छेद

सारांश र निष्कर्ष

५.१ सारांश	१०४
५.२ निष्कर्ष	१०५
सन्दर्भ सामग्रीसूची	१०९

पहिलो परिच्छेद शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

राजेन्द्र विमल (२००३) नेपाली साहित्यमा स्थापित व्यक्तित्व हुन्। विमलले नेपाली भाषालगायत मैथिली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषामा पनि कलम चलाएका छन्। उनले कथा उपन्यास, निबन्ध, गीत, गजल, नाटकजस्ता विभिन्न साहित्यिक विधाको रचना गरेका छन्। यसबाहेक उनी अनुवादक, सम्पादक, पत्रकार, कलाकार, भाषाविद्, संस्कृतिविद्का रूपमा पनि परिचित छन्। नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाए तापनि उनको साहित्य साधनाको मुख्य विधा भने कथा हो। 'पोष्टमार्टम' (२०४७) कथामार्फत नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका विमलका **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** (२०६२) र **समयका आँखा** (२०६९) गरी दुईवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन्।

राजेन्द्र विमलका कथामा युगीन नेपाली समाजका विविध गतिविधिहरूको विषयवस्तु पाइन्छ। उनका कथामा सामाजिक यथार्थता, राजनैतिक अस्थिरता, आर्थिक विपन्नता, लैङ्गिक विभेद, जातीय दङ्गा, रतिरागात्मकता, आञ्चलिकता, मनोवैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक विषयहरूको जीवन्त चित्रण पाइन्छ। उनका कथामा देशमा पछिल्लो समयमा चलेको द्वन्द्व र त्यसबाट सिर्जित अनेकौँ समस्याहरूको यथार्थ प्रस्तुति पाइन्छ। साथै मधेसी समुदायको आन्दोलन र त्यसले नेपालीबीच ल्याएको तिक्ततालाई प्रभावकारी रूपमा चित्रण गरिएको पाइन्छ। उनका कथामा वर्गगत शोषण, आर्थिक अभाव, लैङ्गिक विभेद, चेलीबेटी बेचबिखन, राजनैतिक अस्थिरता, जातीय द्वन्द्व र साम्प्रदायिक मुद्दा, अन्याय, अत्याचार आदिको जीवन्त चित्रण पाइन्छ। यसका साथै विमलका कथामा शोषक र सामन्त वर्गद्वारा शोषित, पीडित वर्गको आवाज पनि प्रबल रूपमा उठेको पाइन्छ। त्यसैले विमलका कथामा सीमान्त वर्गको जीवन्त चित्रण पाइने हुनाले सीमान्तीयताका आधारमा अध्ययन गर्नु वाञ्छनीय छ।

सांस्कृतिक अध्ययनभित्रको एउटा नवीन सैद्धान्तिक अवधारणा सीमान्तीयता (सबाल्टर्न) हो। इटालेली चिन्तक आन्तोनियो ग्राम्स्चीद्वारा सर्वप्रथम प्रयोग गरिएको सबाल्टर्न शब्दले सदियौँदेखि किनारीकृत, शोषित, शासित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गका आवाजलाई जनाउँछ। किनारीकृत वर्गका आवाज सुन्ने र यस वर्गको अथाह योगदानलाई केन्द्रमा राखेर इतिहास र साहित्यको पुनः विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक अवधारणालाई सीमान्तीयता अध्ययन भनिन्छ। सीमान्तीयताले जातजाति, वर्ग, धर्म, संस्कृति, लिङ्ग, पेसा, क्षेत्र आदि हरेक हिसाबले दमित, शोषित, उत्पीडित वर्गलाई मात्र जनाउँदैन, अधीनस्थताका आधारमा समाज, जनता वा कुनै राष्ट्रसमेत शक्तिशाली अर्को पक्षबाट सीमान्तीयकृत अवस्थामा बाँच्न बाध्य पारिएको

अवस्थालाई पनि जनाउँछ। इतिहास निर्माणमा सीमान्त वर्गको योगदान सम्भ्रान्त वर्गको जत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहे तापनि उनीहरू शाषक वर्गका दमनकारी शक्तिको अगाडि शक्तिविहीन, आवाजविहीन बनेका देखिन्छन्। सीमान्तीयता सिद्धान्तले तिनै किनारामा परेका वा पारिएका वर्गको आवाज सुन्ने र यस वर्गको अथाह योगदानलाई केन्द्रमा राखेर इतिहास र साहित्यको अध्ययन गर्दछ। यिनै सीमान्तीयतासम्बन्धी मान्यतालाई आधार बनाएर प्रस्तुत शोधमा राजेन्द्र विमलका कथाहरूको विश्लेषण गरिएको छ।

१.२ समस्याकथन

राजेन्द्र विमलका कथामा सामाजिक जीवनको यथार्थता पाइन्छ। उनका कथामा विशेषतः नेपाली समाजको अझ तराई क्षेत्रको मधेसी समुदायको चित्रण बढी मात्रामा पाइन्छ। उनका कथामा सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक र सांस्कृतिक पक्षहरूको चित्रण पाइने हुनाले सीमान्तीयताका आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु प्राज्ञिक दृष्टिले आवश्यक र महत्त्वपूर्ण देखिन्छ। उनका कथामा अभिव्यक्त समाजका वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयताको अवस्था र सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनालाई मुख्य शोध समस्याका रूपमा लिइएको छ। यस समस्यासँग सम्बद्ध शोध प्रश्नहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (१) राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको अवस्था केकस्तो पाइन्छ ?
- (२) राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको अवस्था केकस्तो छ ?
- (३) राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना केकसरी अभिव्यक्त भएको छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

राजेन्द्र विमलका कथामा अभिव्यक्त सीमान्त वर्गको वर्गीय र लैङ्गिक अवस्थाको अध्ययन, विश्लेषण गर्नु तथा सीमान्त वर्गको आवाजको खोजी गर्नु नै प्रस्तुत शोधको मुख्य उद्देश्य रहेको छ। यस शोधकार्यका मुख्य उद्देश्यसँग सम्बद्ध बुँदाहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (१) राजेन्द्र विमलका कथामा अभिव्यक्त सीमान्त वर्गको वर्गीय स्थितिको विश्लेषण गर्नु,
- (२) राजेन्द्र विमलको कथामा अभिव्यक्त सीमान्त वर्गको लैङ्गिक स्थितिको विश्लेषण गर्नु,
- (३) राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनाको खोजी तथा मूल्याङ्कन गर्नु।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

आधुनिक नेपाली साहित्यको विकासमा राजेन्द्र विमलको विशिष्ट योगदान रहेको छ। उनले नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाए पनि उनी मुख्यतः कथा विधामा सक्रिय छन्। उनले आफ्ना कथाहरूमा आफूले देखे भोगेका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विषयवस्तुलाई मुख्य स्रोत बनाएका छन्। उनका दुईवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशन भएपछि उनका प्रकाशित कृतिका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन कार्यहरू नभए पनि केही शोधार्थीहरूबाट फरक फरक कोणबाट शोधकार्यहरू भएका छन् भने प्रकाशक, लेखक, अध्येता तथा समीक्षकहरूले विभिन्न कोणबाट अध्ययन, अनुसन्धान गरी विश्लेषण तथा टिप्पणीहरू व्यक्त गरेका छन्। राजेन्द्र विमलका कथाहरूमा जे जति अध्ययन भएका छन् ती पूर्वअध्ययनलाई यहाँ कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

नकुल सिलवालले **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** (२०६२) नामक कथासङ्ग्रहको 'प्रकाशन-मन्तव्य' शीर्षकको भूमिका लेखनका क्रममा राजेन्द्र विमलको लेखनका बारेमा चर्चा गरेका छन्। उनले राजेन्द्र विमललाई मातृभाषा मैथिली भएर पनि नेपालीमा खरो र दह्रो उभिन सकेकाले उनी चर्चित कथाकारका रूपमा चिनिएको कुरा व्यक्त गरेका छन्। सिलवालले विमलका कथामा सरसता र हार्दिकता पाइने कुरा उल्लेख गरेका छन्। सिलवालका अनुसार विमलको लामो कथा यात्रामा उनका कथाहरू विविध, बहुआयामिक र राष्ट्रिय चिन्तनका छन्। उनले विमलका कथामा मौलिकता पाइने हुनाले आधुनिक नेपाली कथामा उनको विशिष्ट योगदान रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। सिलवालले यस भूमिका लेखनमा नेपाली आधुनिक कथामा राजेन्द्र विमलको विशिष्ट योगदान रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन्। उनले विमलको कथागत प्रवृत्तिको समेत उल्लेख गरेका हुनाले उनको यो भूमिका लेखन विमलका कथामा सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययन गर्न सहयोग पुगेको छ।

उमेशप्रसाद पोखरेलले **राजेन्द्रप्रसाद विमलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** (२०६३) शीर्षकको शोधपत्रमा राजेन्द्र विमलको जीवनीका साथै कथातत्वका आधारमा **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** कथासङ्ग्रहभित्रका कथाका बारेमा चर्चा गरेका छन्। यसक्रममा उनले विमल आफ्ना कथाहरूमा आफूले देखे भोगेका सामाजिक वस्तुस्थिति र वर्तमानमा रहेका अनेक विसङ्गतिहरूलाई कथावस्तुको स्रोतका रूपमा ग्रहण गर्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। यसका साथै उनले विमलका कथामा समाजका उच्च वर्ग र निम्न वर्ग बिचको असन्तुलन, पुरुषप्रधान नेपाली समाजको यथार्थ र वास्तविक स्थितिको चित्रण रहेको, बाह्य द्वन्द्वका कारण वर्गगत शोषण आर्थिक अभाव युद्ध, हत्या र अशान्ति रहेको कुरा बताएका छन्। विमलले तल्लो वर्गका पात्रप्रति सहानुभूति देखाए तापनि तल्लो वर्गका पात्रको विजय र माथिल्लो वर्गका पात्रको पराजय कहीं पनि नदेखाएको, ग्रामीण र सहरिया दुवै परिवेशका पात्रहरूको उपस्थिति गराइएको, ग्रामीण पात्रहरू सोझा र सरल रहेका तथा सहरिया पात्रहरू धूर्त र आडम्बरी प्रवृत्तिका रहेको कुरा

उल्लेख गर्नुका साथै राजेन्द्र विमललाई मूलतः यथार्थवादी र अंशतः यौनवादी कथाकारको रूपमा पोखरेलले चित्रण गरेका छन्। पोखरेलले यस अध्ययनमा विमलका कथामा वर्गगत असन्तुलन, पुरुषप्रधान समाजमा महिलाले भोग्नु परेका यथार्थताका साथै अनेक विकृति विसङ्गति रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन्। उनको यस अध्ययनले विमलका कथा सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययनीय छन् भन्ने देखाउँछ।

सोमप्रसाद दाहालले **राजेन्द्र विमलको कथाकारिता** (२०६६) शीर्षकको शोधपत्रमा **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** कथासङ्ग्रहभित्रका कथा र **समयको आँखा** कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत 'लङ्काकाण्ड', 'रक्तकमलको देशमा' र 'ऐंजेरु' कथाको विश्लेषण गरेका छन्। उनले विमलका कथाहरूमा सामाजिक यथार्थता, नेपालीहरूले आर्थिक विपन्नताका कारण विदेसिनु पर्ने बाध्यता, चेलीबेटी बेचबिखनको समस्या, राजनैतिक विकृति, धार्मिक दुराचार, अन्याय, अत्याचार, शोषण आदि रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन्। त्यसै गरी उनले विमलका कथामा मूलतः वर्गगत शोषण, लैङ्गिक विभेद, आर्थिक अभाव, युद्ध, हत्या, अशान्ति, देशको राजनैतिक अवस्था, अस्थिरता, मधेसी र पहाडी सङ्गठन र तिनका साम्प्रदायिक मुद्दाको चित्रण पाइन्छ भन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन्। यसका साथै दाहालले विमल कथामार्फत समाजमा रहेका विकृति-विसङ्गति, विषय व्यवहार, राष्ट्रिय अस्तव्यस्तता, साम्प्रदायिक दङ्गा जस्ता घृणित कुराप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। दाहालले यस अध्ययनमा विमलका कथामा वर्गगत शोषण, लैङ्गिक विभेद, आर्थिक अभाव, जातीय सङ्गठन र साम्प्रदायिक मुद्दाको चित्रण पाइने बताएका छन्। यस अध्ययनमा वर्गीय र लैङ्गिक हिसाबले विमलका कथामा सीमान्तीयता रहेको देखाइए पनि सीमान्तीयताकै सैद्धान्तिक कसीमा यो अध्ययन गरिएको भने होइन।

कनक यादवले **समयका आँखा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन** (२०७०) शीर्षकको शोधपत्रमा राजेन्द्र विमलको जीवनीका साथै **समयका आँखा** कथासङ्ग्रहका कथाहरूको विश्लेषण कथावस्तु, पात्र, दृष्टिविन्दु, रूपविन्यास, सारवस्तु, पर्यावरण र शीर्षक सार्थकतामा केन्द्रित रही गरेकी छन्। उनले राजेन्द्र विमलको समयको आँखा कथा सङ्ग्रहमा साठीको दशक पश्चात् नेपाली मधेसी समुदायमा देखापरेका विभेदको बिच समन्वय गर्ने कथा रहेका छन् भनेकी छन्। उनले विमलका कथामा तत्कालीन प्रहरीको ज्यादतीका कारण निम्न वर्गीय नेपालीहरूले भोग्नु परेका अनेकौं यातना, जातपात, साम्प्रदायिक समस्याले ग्रसित सामाजिक यथार्थता, आजको समाजले भित्र्याएको विविध खाले विकृति र विसङ्गति, विषम व्यवहार, राष्ट्रमा देखा परेका अस्तव्यस्तता आदि रहेको कुरा उल्लेख गरेकी छन्। यादवले मूलतः विमलका कथामा तराईमा भएको मधेस आन्दोलन, राजनीतिक विकृति, धार्मिक दुराचार, आर्थिक विपन्नता, नारीमाथिको यौन दुर्व्यवहार, पारिवारिक भैँभगडा, बुढाबुढीको आक्रोस, अन्याय, अत्याचार शोषण आदिको यथार्थ चित्रण पाइन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेकी छन्। यादवले यस अध्ययनमा साठीको दशकतिर तराईमा भएको मधेस आन्दोलन र यसले राष्ट्रमा देखापरेको असर, वर्गीय, जातीय, शोषण आदि

कुराको चित्रण गरेकी छन्। उनको यो कृतिपरक अध्ययन **समयका आँखा** कथासङ्ग्रहभित्रका कथाहरूको मात्र उनको यस अध्ययनबाट विमलका कथा सीमान्तीयताको दृष्टिले अध्ययनीय रहेका छन् भन्ने देखाउँछ।

चतुर्भुज केवरतले **संज्ञान** (२०७०) नामक पुस्तकमा सङ्कलित 'लङ्काकाण्ड' कथामा रसविधान' शीर्षकको लेखमा राजेन्द्र विमलका कथामा सामाजिक विविध पक्ष पाइन्छन्। साथै 'लङ्काकाण्ड' कथामा मधेस आन्दोलनको कारणले पहाडिया र मधेसी समुदाय बिचको सामाजिक सहिष्णुतामा खलल पुगेकोले यी दुई समुदाय बिच द्वेष र वैसम्य भाव बढेको कुरा व्यक्त गरेका छन्। उनले आन्दोलनकै कारणले हत्या, हिंसा, आगजनी, तोडफोड जस्ता अमानुषिक क्रियाकलाप भएको कुरा उल्लेख गरेका छन्। उनले यस लेखमा मधेस आन्दोलनले साम्प्रदायिक दङ्गा बढेको कुरा व्यक्त गरेका छन्। चतुर्भुज केवरतले यस लेखमा 'लङ्काकाण्ड' कथामा रस विधानका मान्यताका आधारमा मात्र अध्ययन गरे पनि विमलको कथा लेखन प्रवृत्तिका बारेमा समेत चर्चा गरेका हुनाले उनको यस अध्ययन राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययन गर्न उपयोगी रहेको छ।

बद्रीप्रसाद ढकालले **सिद्धान्त र समालोचना** (२०७३) नामक समालोचना सङ्ग्रहमा सङ्कलित 'समयको आँखा लङ्काकाण्ड कथामा विश्वदृष्टि' लेखमा लुसिए गोल्डमानको विश्वदृष्टिसम्बन्धी मान्यतालाई आधार बनाएर **समयको आँखा** सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत 'लङ्काकाण्ड' कथाको विश्लेषण गरेका छन्। यसक्रममा ढकालले राजेन्द्र विमलले आञ्चालिक कथाकारका रूपमा परिचय बनाएका, कला, संस्कृति, धर्म तथा मिथकलाई प्रयोग गरी कथा लेख्ने गरेका भनेर उल्लेख गरेका छन्। उनले 'लङ्काकाण्ड' कथामा २०६० को दशकमा तराईमा भएको मधेस आन्दोलन र पहाडिया र मधेसी बिचको द्वन्द्वको मुख्य सन्दर्भ रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। मधेश आन्दोलनले बहुसङ्ख्यक उत्पीडित जनता क्षेत्रीय, जातीय, लैङ्गिक, वर्गीय आदि विभिन्न खाले उत्पीडनका विरुद्ध स्वतन्त्रताको चेतना विकसित गराएको थियो। यसो हुँदा हुँदै पनि यो वर्गीय सङ्घर्ष भएकोले यस सन्दर्भलाई हेर्ने अनुभूतिलाई वर्ग सापेक्ष रहेको र सामाजिक स्तरमा यसको समर्थन र विरोधका दुवै पक्ष र तत्जन्य व्यवहारहरू देखा परेका कुरा ढकालले बताएका छन्। ढकालको यस लेखमा विमलको 'लङ्काकाण्ड' कथामा क्षेत्रीय, जातीय, वर्गीय, लैङ्गिक सङ्घर्ष पाइनुका साथै उनका कथागत विशेषताहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन्। यस अध्ययनले विमलका कथा सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययनीय छन् भन्ने देखाउँछ।

किशोर नेपालले 'रंगिला साहित्यकार राजेन्द्र' **नागरिक साप्ताहिक** (२०७५) शीर्षकको प्रकाशित लेखमा राजेन्द्र विमल नाम मात्र नभएर देशको सशक्त अभिव्यक्ति दिने बौद्धिक, प्राज्ञ, कवि, कथाकार, अनुवादक, शिक्षक, व्यक्तित्वको रूपमा चिनिन्छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। नेपालले जीवनको उत्तरावस्थामा पनि विमल साहित्य लेखनमा उत्तिकै सक्रिय रहेको कुरा उल्लेख

गरेका छन्। उनले उक्त लेखमा राजेन्द्र विमललाई बहुआयमिक व्यक्तित्वका रूपमा चिनाएका छन्। नेपालको यो लेख विमलका बारेमा जानकारी लिनका लागि सहयोगी रहेको छ।

दीपक कार्कीले **राजेन्द्र विमलका कथामा विश्वदृष्टि** (२०७६) भन्ने शीर्षकको दर्शनाचार्य शोधप्रबन्धमा समाजशास्त्रीय अध्ययनका दृष्टिले गोल्डमानको विश्वदृष्टिसम्बन्धी मान्यताका आधारमा **डा. राजेन्द्र विमलका कथा र समयका आँखा** कथासङ्ग्रहभित्रका कथामा सामाजिक संरचना र विश्वदृष्टिको खोजी गरिएको छ। उनले यस अध्ययनमा विश्वदृष्टिको मान्यताका साथै विमलका कथामा सामाजिक संरचना, पुस्तागत, वर्गीय, लैङ्गिक, धार्मिक, समूहगत विश्वदृष्टिका बारेमा अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालेका छन्। यसै क्रममा उनले विमल सामाजिक यथार्थवादी कथाकार भएकाले उनका कथामा परिवार, वर्ग, समुदाय, धर्म, लैङ्गिक पक्ष जस्ता सामाजिक संरचकहरूको उपस्थिति कथामा सशक्त रूपमा रहेको पाइन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। यस अध्ययनमा उनले विमलका कथामा सामाजिक, आर्थिक, लैङ्गिक र राजनीतिक दृष्टिकोणबाट पीडित रहेका वर्गका विश्वदृष्टि प्रस्तुत गरेका छन्। कार्कीको यस अध्ययनले विमलका कथा सीमान्तीयका दृष्टिले अध्ययनीय छ भन्ने देखाउँछ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यहरूलाई हेर्दा राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता मान्यतालाई आधार मानेर अध्ययन गरिएको पाइँदैन। किशोर नेपालले कथाकार राजेन्द्र विमलका बारेमा सामान्य परिचय मात्र दिएका छन्। उनले विमलका कथाका बारेमा केही पनि चर्चा गरेका छैनन्। नकुल सिलवालले **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** कथासङ्ग्रहको भूमिका लेखनमा व्यक्त गरेका भनाइले विमलको कथागत प्रवृत्तिका बारेमा अध्ययन गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ। बट्टीप्रसाद ढकालले विश्वदृष्टि र चतुर्भुज केवरतले रसविधानको मान्यतामा रहेर 'लङ्काकाण्ड' कथाको अध्ययन गर्नुका साथै विमलको कथागत विशेषताको बारेमा चर्चा गरेका छन्। सोमप्रसाद दाहाल, उमेशप्रसाद पोखरेल, कनक यादव र दीपक कार्कीको अध्ययनले राजेन्द्र विमलका कथाहरू सीमान्तीयता कोणबाट अध्ययन गर्न उपयोगी हुने कुरा पुष्टि गरे पनि सीमान्तीयता सिद्धान्तलाई आधार बनाएर अध्ययन नभएको कुरा स्पष्ट हुन्छ। यही अभावपूर्तिका लागि प्रस्तुत शोधपत्रमा राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयताको अध्ययन गरिएको छ।

१.५ शोधको औचित्य र महत्त्व

राजेन्द्र विमल बहुभाषिक, बहुमुखी प्रतिभाशाली साहित्यकार हुन्। साहित्यका विविध विधामा कलम चलाए तापनि मूलतः कथा विधामा सक्रिय विमलका कथाका बारेमा गहन तथा विस्तृत अध्ययन भएको पाइँदैन। विमल समाजका यथार्थ घटनाहरूलाई आधार मानेर कथा लेख्छन्। उनका कथाहरूमा वर्गीय र लैङ्गिक विभेद पाइन्छन्। तसर्थ विमलका कथामा सीमान्तीयकृत समुदायको खाजी गरी अध्ययन र विश्लेषण गर्नु प्राज्ञिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ। प्रस्तुत शोधकार्यमा साहित्य समालोचनाको क्षेत्रमा सांस्कृतिक अध्ययन भित्रको नवीनतम

मान्यता सीमान्तीयता अध्ययनका आधारमा राजेन्द्र विमलका कथामा अभिव्यक्त वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्त वर्गको अध्ययन गरिएको हुनाले प्रस्तुत शोधको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता रहेको छ । यस अध्ययनबाट सीमान्तीयता अध्ययनसम्बन्धी प्राज्ञिक ज्ञानको स्थापना हुने भएकाले यस विषयमा अध्ययन गर्न चाहने सबैका लागि यसको व्यावहारिक उपयोगितासमेत रहेको छ ।

१.६ शोधको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यमा राजेन्द्र विमलका कथामा निहित सीमान्त वर्गको खोजी र विश्लेषणमा मात्र यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । विमलका नेपाली भाषामा प्रकाशित कथाहरूको मात्र विश्लेषण गरिएको छ । उनका मैथिली तथा अन्य भाषामा प्रकाशित कथाहरूको विश्लेषण गरिएको छैन । विमलका **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू र समयका आँखा** दुईवटा कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छत्तीसवटा कथाहरूमध्ये सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट सशक्त रहेका 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुलेछ', 'राती-राती महुवा फुल्छ', 'महाराजा', 'भिडनी', 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'संस्कार' र 'खलास' गरी दशवटा कथाको मात्र विश्लेषण गरिएको छ । विमलका कथामा विशेष गरी मधेसी र पहाडी समुदाय बिचको द्वन्द्वलाई प्रस्तुत गरिएको हुनाले कथामा जातीय सीमान्तीयता पाइँदैन । त्यसैले उनका कथामा रहेका वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्त पात्रहरूलाई मूल केन्द्र बनाई अध्ययन गरिएको छ । सीमान्तीयता अध्ययनान्तर्गत वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयताको स्थिति, शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण, नारीप्रतिको पुरुषको दृष्टिकोण, लेखकीय दृष्टिकोण र सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनाका आधारमा मात्र राजेन्द्र विमलका कथाको विश्लेषण गरिएको छ ।

१.७ शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरूको सङ्कलन र अध्ययनका लागि प्रयोग गरिने सामग्री विश्लेषण विधिको छुट्टाछुट्टै तल चर्चा गरिएको छ :

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोध साहित्यिक शोध भएको हुँदा यसका लागि आवश्यक सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट गरिएको छ । राजेन्द्र विमलका प्रकाशित कथासङ्ग्रहभिन्न सङ्गृहीत कथाहरू प्राथमिक र मूल सामग्री हुन् । विमल र उनका कथाका बारेमा विद्वान्, विज्ञ तथा शोधार्थीहरूबाट गरिएका अनुसन्धानमूलक लेख, रचना र उनका कृतिबारे गरिएका शोधपत्र जस्ता पूर्वकार्यलाई द्वितीयक सामग्रीको रूपमा लिइएको छ । राजेन्द्र

विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू (२०६२) र समयका आँखा (२०६९) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छत्तीसवटा कथाहरूमध्ये सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट दशवटा कथाहरू सशक्त रहेका छन्। यीमध्ये पनि वर्गीय चित्रणका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेका 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुलेछ', 'राति-राति महुवा फुल्छ', 'महाराजा' र भिडनी गरी सातवटा कथाहरूका सोद्देश्य नमुना छनोट विधि अँगालेर चयन गरिएको छ। यी कथाहरूमा रहेका वर्गीय सीमान्त पात्रलाई केन्द्र बनाई विश्लेषण गरिएको छ। त्यसैगरी लैङ्गिक चित्रणका कोणबाट महत्त्वपूर्ण रहेका 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'संस्कार' र 'खलास' तीनवटा कथाहरूका पनि सोद्देश्य नमुना छनोट विधि चयन गरिएको छ। यी कथाहरूमा लैङ्गिक सीमान्त पात्रलाई केन्द्र बनाई विश्लेषण गरिएको छ। सामग्री सङ्कलनमा कथा विश्लेषणको अवधारणा निर्माणका लागि सीमान्तीयता सम्बन्धित सैद्धान्तिक पुस्तकहरू र लेखहरूबाट गरिएको छ। विमल र उनका कथाका बारेमा विद्वान्, विज्ञ तथा शोधार्थीहरूबाट गरिएका अनुसन्धानमूलक लेख रचनालाई सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ।

१.७.२ सामग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार र ढाँचा

सांस्कृतिक अध्ययनभित्रका विभिन्न मान्यताहरूमध्ये सीमान्तीयता (सबाल्टर्न) एउटा मान्यता हो। सबाल्टर्न शब्दका प्रतिपादक इटालीका मार्क्सवादी चिन्तक एन्टोनियो ग्राम्ची हुन्। उनले यो शब्दलाई सर्वहाराको पर्यायवाची शब्दका रूपमा प्रयोग गरेका हुन्। सीमान्तीयता शब्दले सदियौँदेखि शासित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गलाई जनाउँछ (श्रेष्ठ १)। प्रभुत्वशाली वर्गद्वारा दबाइएका, किनारामा पारिएका वा परेका शक्तिहीन, इतिहासविहीन, अधिकारविहीन वर्गको आवाज सुन्ने र यस वर्गको योगदानलाई केन्द्रमा राखेर साहित्यको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक अवधारणालाई सीमान्तीयता अध्ययन भनिन्छ। प्रस्तुत शोधमा उठाइएका समस्याको प्राज्ञिक समाधानका लागि सीमान्तीयतासम्बन्धी यही सैद्धान्तिक आधारमा राजेन्द्र विमलका कथाहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ। प्रस्तुत शोधमा सामग्री विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा शोध प्रश्नक्रमअनुसार यस प्रकार रहेको छ :

१. शोधप्रश्न (१) मा उल्लिखित राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको अवस्था केकस्तो पाइन्छ भन्ने प्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण गर्दा वर्गीय सीमान्तीयताको सिद्धान्तका आधारमा कथाहरू अध्ययन गरिएका छन्। वर्गीय सीमान्तीयतासँगै उपशीर्षकका रूपमा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण, लेखकीय दृष्टिकोणजस्ता सीमान्तीयता मान्यताका आधारमा सामग्री विश्लेषण गरिएको छ।
२. शोधप्रश्न (२) मा उल्लिखित राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको अवस्था केकस्तो पाइन्छ भन्ने प्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण गर्दा लैङ्गिक सीमान्तीयता सिद्धान्तका आधारमा कथाहरू अध्ययन गरिएका छन्। लैङ्गिक सीमान्तीयतासँगै

उपशीर्षकका रूपमा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण, लेखकीय दृष्टिकोणजस्ता सीमान्तीयता मान्यताका आधारमा सामग्री विश्लेषण गरिएको छ ।

३. शोधप्रश्न (३) मा उल्लिखित राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना केकसरी अभिव्यक्त भएको छ भन्ने प्रश्नसँग सम्बद्ध सामग्रीको विश्लेषण गर्दा वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनाका अध्ययन गरिएको छ । प्रभुत्वशाली वर्गले सीमान्त वर्गमाथि गरेको शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचारका विरुद्ध आफ्नो पहिचान र अस्तित्वका लागि उनीहरू बोलेका छन् कि छैनन्, यदि बोलेका छन् भने कसरी बोलेका छन् भन्ने आधारमा सामग्री विश्लेषण गरिएको छ ।

१.८ शोधप्रबन्धको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सुगठित एवम् सुव्यवस्थित रूपमा तयार पार्नका लागि निम्नलिखित परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ :

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

दोस्रो परिच्छेद : राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयता

तेस्रो परिच्छेद : राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता

चौथो परिच्छेद : राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्रीसूची

दोस्रो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयता

२.१ विषयप्रवेश

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू र समयका आँखा दुईवटा कथासङ्ग्रहभित्र रहेका छत्तीसवटा कथाहरूमध्ये दशवटा कथाहरू 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुल्छ', 'राति-राति महुवा फुल्छ', 'महाराजा', 'फिडनी', 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'संस्कार' र 'खलास' कथा वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयता अध्ययनका लागि छनोट गरिएका छन्। छनोट गरिएका दशवटा कथाहरूमध्ये पनि वर्गीय सीमान्तीयताका अभिव्यक्तिका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेका जम्मा सातवटा कथाहरू अध्ययन विश्लेषणका लागि यहाँ छनोट गरिएका छन्। विमलका कथाहरूमा विशेष गरी वर्गीय सीमान्तीयता रहेको पाइन्छ। वर्गीयअन्तर्गत सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक आदि कारणले मूलधारबाट सीमान्तीयकृत भई बाँच्च विवश पात्रहरू रहेका छन्। वर्गीयअन्तर्गत आर्थिक कारणले सीमान्तीयकृत हुन पुगेका विभिन्न पात्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ। आर्थिक कारणले कथामा प्रयुक्त पात्रहरू कसरी सीमान्तीयकृत बन्न पुगेका छन् र कसरी उनीहरूको समग्र जीवन वर्गीयताका कारण प्रभावित भएको छ, भन्ने कुरा यसअन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ। विमलका कथाका पात्रहरूमा आर्थिक संरचनाले अन्य सामाजिक अधिरचनामा प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरू सधैं दमित र सीमान्तीयकृत भई बाँच्च विवश रहेका सन्दर्भलाई देखाउँछ। आर्थिक कारणले सदियौँदेखि उत्पीडनमा पर्न बाध्य विभिन्न पात्रहरूको वर्गीय दृष्टिकोणका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ।

२.२ वर्गीय सीमान्तीयतासम्बन्धी अवधारणा

सांस्कृतिक अध्ययनभित्रका विभिन्न मान्यताहरूमध्ये सीमान्तीयता एउटा मान्यता हो। सीमान्तीयता शब्दका प्रतिपादक इटालीका मार्क्सवादी चिन्तक एन्टोनियो ग्राम्स्ची हुन्। उनले यो शब्द इटालीकै जेलमा बस्दा लेखेका लेखहरू **प्रिजन नोटबुक** (सन् १९७३) बाट प्रारम्भ गरेका हुन्। ग्राम्स्चीले सीमान्तीयता शब्दलाई सर्वहाराको पर्यायवाची शब्दका रूपमा प्रयोग गरेका हुन्। सन् १९८० मा प्राध्यापक रञ्जित गुहाको नेतृत्वमा रहेको भारतीय इतिहासकारहरूको समूहले यस शब्दलाई जाति, वर्ण, धर्म, हैसियत, शारीरिक अवस्था, उमेर, वर्ग, भाषिक आधारमा उपेक्षित व्यक्तिहरूको समूहलाई चिनाउनका लागि प्रयोग गरे। सीमान्तीयता शब्दले सदियौँदेखि शासित, आवाजविहीन तथा इतिहासविहीन वर्गलाई जनाउँछ (श्रेष्ठ १)। सीमान्तीयताभित्र व्यक्ति, जाति, वर्ग, लिङ्ग, पेशागत, धर्मगत, कुनै क्षेत्र वा भूगोल, क्षेत्र समुदाय, सिङ्गो भूगोल र कहिलेकाहीं सिङ्गो राष्ट्र पनि पर्न सक्छ।

सीमान्तीयता सिद्धान्त परम्परागत इतिहास लेखनलाई अस्वीकार गर्दै दबिएका र दबाइएकाहरूको आवाज खोज्दै इतिहासको पुनर्लेखन गर्नुपर्छ भन्ने अभियानले आरम्भ भएको हो । ग्राम्चीद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तको गहिरो प्रभाव युरोप र दक्षिण एसियामा पऱ्यो । यस प्रभावका कारण दक्षिण एसियाको विशेषतः भारतमा मार्सेली इतिहासकारहरूको समूहले सन् १९८२ मा 'सबाल्टर्न स्टडिज ग्रुप' को स्थापना गऱ्यो (शर्मा ३१७) । यस समूहले माथि वा टुप्पाबाट इतिहास लेख्ने परम्परालाई अस्वीकार गर्दै इतिहास लेखन अब तल वा मुनिबाट सुरु हुनुपर्छ । दबिएका र दबाइएकाहरूको आवाज खोज्दै इतिहासको पुनर्लेखन गर्नुपर्छ भन्ने उद्देश्यका साथ यो समूहको अभियान आरम्भ भएको हो । पछि यस समूहमा एडवार्ड सइद र गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाकसमेत संलग्न भएपछि यसले अझ विस्तार पायो र यो ल्याटिन अमेरिकाका साथै अफ्रिकाली, अरेबली र केही पश्चिमी मुलुकहरूमा फिँजिन पुग्यो ।

ग्राम्चीले मुख्यतः प्रभुता वा प्रभुत्व (हेजेमनी) का सन्दर्भबाट सीमान्तीयतालाई हेरेका छन् । उनले प्रभुता अर्थात् सत्ता वा शक्तिको प्रयोगबाट दुईवटा तहहरूको पहिचान गरेका छन् । पहिलो तहलाई उनले राजनैतिक समाज भनेका छन् जसअन्तर्गत राज्यसँग परम्परित ढङ्गमै अभिन्न रहेका न्यायालय र सेना पर्छन् । उनले यिनको पीडादायी र बाध्यकारी कारबाइलाई प्रत्यक्ष आधिपत्य भनेका छन् । दोस्रो तहलाई उनले नागरिक समाज भनेका छन् जसअन्तर्गत चर्च, शैक्षिक संस्था आदि निजी सङ्घसंस्थाहरू पर्छन् (शर्मा ३१६) । ग्राम्चीका अनुसार सामाजिक, शैक्षिक, आर्थिक, धार्मिक र राजनीतिक दृष्टिबाट तल्लो दर्जाको अधीनस्थ समूह, समुदाय र व्यक्ति सीमान्त वर्गअन्तर्गत पर्दछ । सीमान्तीयता सिद्धान्तले यिनै किनारामा परेका वा पारिएका वर्गको अध्ययन गर्दछ ।

कृतिमा सीमान्तीयताको पहिचान गर्ने आधारहरूमध्ये वर्गलाई पनि एक महत्त्वपूर्ण आधार मानिन्छ । आर्थिक अवस्थाका आधारमा समाज उच्च वर्ग, मध्यम वर्ग र निम्न वर्गमाथि शक्तिको आडमा ज्ञानको निर्माण गरी निम्न वर्गलाई किनारीकृत गर्ने गरेको पाइन्छ । उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई बल प्रयोग गरेर वा सहमतीय आधारमा शोषण, दमन गर्ने प्रचलन समाजमा रहेको पाइन्छ । उसले आफू अनुकूलको सामाजिक संरचना निर्माण गरी आफ्नै प्रभुत्व कायम गर्दछ र निम्न वर्गलाई सीमान्तीकृत बनाउँछ । उच्च वर्गले सीमान्त वर्गलाई सधैं स्रोत साधनको प्रयोग गर्ने अवसरबाट वञ्चित गराएर उनीहरूलाई कहिल्यै माथि उठ्न दिँदैन । उसले प्राप्त गरेको स्रोत साधन आफ्नै मात्र हितको लागि प्रयोग गर्छ र निम्न वर्गमाथि शोषण गरी सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य बनाउँछ । यसरी वर्गीय दृष्टिले निम्न वा सीमान्त वर्गको उपस्थिति साहित्यमा खोजी गर्ने काम वर्गीय सीमान्तीयता अध्ययनअन्तर्गत गरिन्छ ।

२.३ राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयतायुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ', र 'राति राति महुवा फुल्छ' पाँचवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'महाराजा' र 'भिडनी' दुईवटा कथा गरी जम्मा सातवटा कथामा वर्गीय सीमान्तीयता सिद्धान्तका दृष्टिबाट अध्ययन गरिएको छ। वर्गीय सीमान्तीयतासँगै उपशीर्षकका रूपमा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण, लेखकीय दृष्टिकोण जस्ता सीमान्तीयता अध्ययनका ढाँचामा विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

२.३.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'पोस्टमार्टम' कथामा बस्तीनेरको चउरमा एक सातादेखि त्यतिकै रहेको एउटा बेवारिसे लासलाई कथाकारले सीमान्त पात्रका रूपमा उभ्याएका छन्। यस कथामा नामसमेत नखुलेको एउटा मृत व्यक्तिका बारेमा सबैजनाले मृत्युको कारण बुझ्न खोजेका छन्। अन्त्यमा पोस्टमार्टमका क्रममा डाक्टरहरू अकाल मृत्युको कारण अति संवेदनशीलता, अति आदर्शवादिता, अव्यवहारिकता, निर्धनता, अपौष्टिक खाना, पारिवारिक अनास्था, भावनात्मक सड्कट, अपमान, यथार्थको धरती र कल्पनाको आकाशलाई मिलाउन खोज्दा उत्पन्न भएको मानसिक तनाव र निराशा आघातपछि आघात हो भन्ने निष्कर्ष निकालेका छन्। यसरी सडकमा एउटा बेवारिसे लास देखापरेदेखि डाक्टरहरूले त्यसको मृत्युको कारण पत्ता लगाएसम्मको घटना नै यस कथाको मुख्य विषय हो।

यस कथामा रहेको मुख्य पात्र ऊ पात्र एउटा आदर्श शिक्षक हो। ऊ जहिले पनि आफ्नै सिद्धान्तमा अडिग रहने आदर्श व्यक्ति हो। समाजमा रहेका खराब पक्षका बारेमा उसले खुलेर विरोध गरेको छ, तर शक्तिमा रहेका व्यक्तिहरूले उसको आवाज दबाएका छन्। विद्यालय व्यवस्थापनको बैठकले ऊ पात्रलाई शिक्षण कार्यमा भन्दा राजनीतिक क्रियाकलापमा सक्रिय भई व्यवस्था विरोधी गतिविधिमा लागेको भुठो आरोप लगाएर जागिरबाट बर्खास्त गरेको छ। यसबाट उसले आर्थिक समस्याको सामना गर्नुपरेको छ। आर्थिक समस्याकै कारणले ऊ पात्र आफ्नै परिवार, साथीहरू र छरछिमेकबाट सीमान्तीयकृत भएको छ। यसले गर्दा सबैले उसलाई अव्यवहारिक, नालायक र पूर्ण रूपमा असफल व्यक्ति ठानेका छन् र त्यस्तै व्यवहार गरेका छन्। यी सबै कुराहरूबाट ऊ मानसिक रूपमा विक्षिप्त बन्दै धूमपान र नसालु पदार्थहरूको अत्यधिक सेवन गर्न पुगेको छ। यसरी ऊ (लास) पात्रको निर्धनताका कारण, दुर्बल स्वास्थ्य, अति संवेदनशीलता, अव्यवहारिकता, पारिवारिक अनास्था र भावनात्मक सड्कट, अपमान षडयन्त्र आदि विविध कारणहरूले गर्दा ऊ पात्रको मृत्यु अति नै कारुणिक रूपमा भएको प्रसङ्गलाई कथामा यसरी देखाइएको छ :

यो को हो ? सबैको आँखामा एउटै प्रश्नको चमक । को हुन सक्छ यो, साँच्चै ? लाम्चो अनुहार खुइलिएको तालु, असम मै वृद्धावस्थालाई निम्त्याएका तिलचामले कपाल, अनुहारमा जताततै खुम्चिएको छाला । पहिरनमा पनि कुनै विष्टिता छैन । न नेताजीजस्तो खदरको लुगा, न दार्शनिक, वैज्ञानिक वा साहित्यकारको भैं लामा कपाल वा आकर्षक पोसाक । साधारण प्यान्ट र कमिज तथा फाटेका, सत्र ठाउँमा टालिएका जुत्ता लगाउने, कैयौं सातादेखि सेता-काला दाही नखौरेको, यो कुन मानिसको लास हुन सक्छ ? (१)

कथामा प्रयुक्त यस भनाइले ऊ (लास) आर्थिक, पारिवारिक, सामाजिक रूपले सीमान्तीकृत पात्र हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । जसलाई शक्ति र सत्ताले भुटो आरोप लगाएर शिक्षण पेशाबाटै बर्खास्त गरेको छ । जसका कारणले ऊ आर्थिक मारमा परेको छ । कमाएर ल्याउन नसक्ने भएपछि ऊ घरबाटै नै अपहेलित तिरस्कृत भएको छ । त्यसैले गर्दा भावनात्मक रूपमा विक्षिप्त भएको छ । आफू सबैबाट अपमानित, अपहेलित, तिरस्कृत भएकोले मानसिक तथा शारीरिक रूपमा कमजोर भएको छ । अन्त्यमा अन्दाजी छत्तीस वर्षको अल्पायुमै उसको मृत्यु भएको छ । त्यसैले ऊ (लास) सामाजिक, पारिवारिक र आर्थिक दृष्टिकोणले सीमान्तीकृत पात्रको रूपमा कथामा उपस्थित भएको छ ।

देशको प्रहरी जस्तो जिम्मेवार प्रशासन पनि व्यक्तिको वर्ग हेरेर व्यवहार गर्छ । देशको रक्षार्थको लागि तटस्थ भएर आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्नुपर्ने हो तर राज्यको लागि खटिएको प्रशासन र त्यहाँका पदस्थ कर्मचारी नै वर्गअनुसार व्यवहार गर्छन् । उनीहरू निम्न वर्गका मानिसलाई मानिस नै हो भन्ने सोच्दैनन् र त्यहीअनुसार व्यवहार गर्छन् भन्ने कुरालाई समाख्याताले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

कुनै राजनीतिक महत्त्वको व्यक्ति मरे आफैं हल्ला फिँजिन्थ्यो । हल्ला नहुनुको अर्थ हो मान्छे महत्त्वहीन थियो । तर त्यस बेला प्रशासनको ध्यान नगर्दै धेरै भएन जब लास कुहिन थाल्यो, डुङ्ग-डुङ्ग गनाउन थाल्यो, गिद्धका बथान उत्रिन थाले, कागहरूले ठुंगी-ठुंगी चोक्टा लुछी खान थाले, स्याल कराउन थाल्यो । (१)

माथिको उदाहरणमा देशको शान्ति र सुरक्षाको लागि खटिएको प्रहरी प्रशासनले पनि समाजमा रहेका निम्न वर्गलाई महत्त्व दिँदैन भन्ने कुरा प्रस्तुत भएको छ । सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिक, आर्थिक आदिका दृष्टिबाट पछि परेका व्यक्तिहरूलाई यिनीहरू महत्त्वहीन ठान्छन् । यस कथामा पनि ऊ पात्र मरेको हप्तौं हुँदा पनि सम्बन्धित निकायबाट लास उठाउन कसैले चासो राखेका छैनन् । लास कुहिन थालेपछि बाध्य भएर मात्र प्रशासन आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न

आएको छ । त्यहीँ ठाउँमा उच्च वर्गका व्यक्ति भएका भए जनावर र पन्छीले लुछी लुछी खान पाउँदैनथे । घर, समाज, राज्यबाट पनि खोजी खबर हुन्थ्यो तर समाजबाट जो कमजोर, निर्धन, तिरस्कृत छ । ऊ मरेपछि पनि सीमान्तीकृत हुन्छ भन्ने प्रसङ्ग माथिको उदाहरणले प्रस्तुत गरेको छ ।

शक्ति संरचनाको प्रभुत्वले समाजलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिएको हुन्छ । उसले आफू अनुकूल सामाजिक संरचना बनाउँछ । त्यसैको आधारमा उनीहरू निम्न वर्गलाई दबाएर राख्न खोज्छन् । यस कथामा पनि डिएसपीले लास उठाउन जाँदा समाजमा रहेका निम्न वर्गमाथि गरेको व्यवहार कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

डिएसपीले जुत्ताको टुप्पाले लासलाई ओल्टायो पल्टायो । ‘त्यो घटना कहिले भयो ?’ डिएसपीले भीडतिर आँखा फाल्यो । कुनै जवाफ आएन । ‘कहिलेदेखि यो लास यहाँ छ ?’ डिएसपीको स्वर अलिक सारो र रवाफिलो थियो । ‘हजुर, घटना कहिले भयो, कसरी भयो कुन्नि ! तर चार-पाँच दिनदेखि त गनाएर बस्नै नसकिने भयो ।’ एउटा बूढाले काम्दो स्वरमा भन्यो । डिएसपीले त्यस बुढातिर आँखा तरेर यसरी हेन्यो, मानौँ त्यो नै हत्यारा हो । तर मुखबाट एउटा लोमो ‘हू’ ... मात्रै रवाफ नघट्टने गरी यत्नसाथ निस्क्यो । (१-२)

माथिको उदाहरणमा डिएसपी शान्ति सुरक्षाको उच्च पदस्थमा रहेको व्यक्ति हो । उसले प्रशासनिक शक्तिको आडमा निम्न वर्गलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिन खोजेको छ । डिएसपीले पदको आडमा आफ्नो प्रभुत्व देखाएर वेवारिसे लासलाई अमर्यादित व्यवहार गर्नु, गरिब, दीनदुःखी, सामाजिक हैसियत नभएकाहरूप्रति आवाजले सातो लिनु कुर्लनु भनेको निम्न वर्गमाथि शोषण गर्नु हो । देशको शान्ति सुरक्षाजस्तो जिम्मेवार पक्षबाट यसरी नै निम्न वर्ग सधैं किनारीकृत भइरहन्छ र सीमान्तीकृत जीवन भोग्न विवश हुन्छ, भन्ने कुरा ‘पोस्टमार्टम’ कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

२.३.२ ‘माओवादी’ कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

‘माओवादी’ कथा राजनैतिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो । यस कथाको मुख्य पात्र बद्री र उसको बुबा गोगने सिन्धुलीका निम्न वर्गीय पात्र हुन् । उनीहरूले दिग्विजयलाई ज्यान लगाएर चुनाव जिताएका हुन् । दिग्विजय चुनाव जितेर मन्त्री भएपछि उसले राजनैतिक शक्तिको आडमा हिंसा, बलात्कार, भ्रष्टाचार जस्ता कार्यहरू निर्धक्कसँग गरेको छ । साधारण जनतामाथि उसले आफ्नो डर, त्रास फैलाएको छ । दिग्विजय गलत हो भन्ने कुरा जनतालाई थाहा भए पनि उसको अगाडि कोही पनि बोल्न सकेका छैनन् । जो उसको विरुद्ध बोल्छ, ऊ त्यसको ज्यान लिन पनि पछि परेको छैन । एकदिन मन्त्री दिग्विजय जनकपुरको हवाईअड्डामा आगमन हुने खबरले

पुलिसहरू सबैजना उसको सुरक्षाको लागि खटिएका छन् । त्यहाँ जनता, नेता, व्यापारी, पत्रकार सबै स्वागतार्थको लागि बसेका छन् । साधारण जनता ऊसँग डराए पनि आफ्नो फाइदा हुनेहरू उसका लागि आएका छन् । यसै क्रममा आफ्नो स्वार्थको लागि मन्त्रीलाई भेट्न सामान्य नागरिक, व्यापारी र पत्रकार पनि आएका छन् । यी तीनजना एक ठाउँमा कुद्दै गर्दा दिग्विजयले आफ्नै क्षेत्रका मानिसहरूलाई दबाएर राखेको कारणले ऊदेखि डराउने गरेको कुरा 'निर्भीक' दैनिकका संवाददाताले भनेको सन्दर्भलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आफ्नै क्षेत्रका मान्छे रिसाएका छन् भन्छन् । रिसाएर के गर्नु ? क्षेत्रमा त यो आउने सुइँको मात्र पाउँदा पनि मान्छेको के कुरा रूख बिरावाको मुटु थुर्न काम्छ । जङ्गलका जङ्गल बेच्यो । कसैका चेलीबेटीको इज्जत बाँकी रहेन तर बन्दुक र पैसाको जोर रहेसम्म कसले हराउन सक्छ ?
(२८)

माथिको उदाहरणमा मन्त्री दिग्विजयका बारेमा पत्रकारले आफूले थाहा पाएका कुरा आफूसँगै रहेका दुई व्यक्तिलाई बताएको छ । पत्रकारलाई दिग्विजय कसरी मन्त्री भयो ? उसका जीवनमा केकस्ता घटना घटे ? उसले कस्ताकस्ता अपराध गरेको छ ? शक्तिको दुरुपयोग केकसरी गरेको छ भन्ने कुरा थाहा पाएको हुनाले उसले मन्त्री दिग्विजयलाई कुरुन्जेल ती दुई व्यक्ति सामान्य नागरिक र व्यापारीलाई बताइरहेको छ । उसको भनाइअनुसार मन्त्री दिग्विजयका कुकर्मका बारेमा उसका क्षेत्रका मानिस सबैलाई थाहा छ । त्यसैले उनीहरू दिग्विजय आउने खबरले भयभीत भएका छन् । राजनीतिक शक्तिको आडले दिग्विजयले अरूमाथि शोषण गरेको छ । त्यस्तै परे उसले ज्यान पनि लिएको छ । त्यसैले पनि ऊ आउने खबरले पूरै क्षेत्र डराएको छ । उसले मन्त्री शक्तिको आधारमा जङ्गल बेचेको छ । अरूका छोरीचेलीका इज्जत लुटेको छ । पैसा र बन्दुकको तागतले अरूलाई सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य बनाएको छ ।

कथाका मुख्य सीमान्त पात्रहरू गोगने र उसको छोरा बढीले चुनावमा दिलोज्यान लगाएर दिग्विजयलाई जिताएका हुन् । चुनाव जितेर दिग्विजय मन्त्री भएपछि आफूलाई हेर्ला कि भन्ने आश गोगनेको रहेको छ । उसले टेलिफोन सेवामा पियन हुँदा छोरा बढीलाई एस. एल.सी. सम्म पढाएको छ । त्यसैले दिग्विजयले जागिर लगाइदिला भनेर जागिरको कुरा गर्दा दिग्विजयले बढीभन्दा उसकी श्रीमती लालीमैयाँलाई जो सात कक्षासम्म मात्र पढेकी छ तर टाइप गर्न सक्ने भएकीले जागिरको लागि योग्य ठहर गर्दै आफ्नो कार्यालयको टाइपिस्ट बनाएर काठमाडौँमा लगेको छ । आर्थिक कारणले गर्दा गोगने र उसको छोरो बढी घरकी एकमात्र नारीलाई बाध्य भएर दिग्विजयको साथमा पढाएका छन् । निम्न वर्गका व्यक्तिलाई दुई छाक टन्न खान पाउनु नै ठूलो हुन्छ । बढीलाई दिग्विजयका कारणले आफूहरूले टन्न खान पाएका हौँ लागेको छ । त्यसैले उसले दिग्विजयको जयजयकार गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

बिहा भएको एक वर्ष पनि नबित्दै पेटको ज्वालाले दाम्पत्यसुखको आकाङ्क्षालाई जलाएर लगभग सेलाइदिएको थियो। दिग्विजयले लगाएको गुनको भारले उसको आत्मभिमानलाई कुल्चेर थिलथिलो पारे पनि उसको अशक्त बाबु र ऊ दुई छाक पेटभरि खान सक्ने पारेकोमा दिग्विजयको जयजयकार गर्दथ्यो। लालीले प्रत्येक महिना पन्ध्र सय रूपियाँ सिन्धुली पठाउने गर्थी। (२८)

माथिको उदाहरणमा भोका पेटहरूले पेटभरि टन्न खान पाउनु नै ठूलो कुरा मान्छन् र उनीहरू अन्नदाताको जयजयकार गर्छन् भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ। बढीलाई दिग्विजयले श्रीमतीलाई दिलाएको जागिरका कारणले उनीहरूको पेट भरिएको हो भन्ने लागेको छ। उसले अहिलेसम्म दिग्विजयको कुनियतको बारेमा केही पनि पत्तो पाएको छैन। त्यसैले पेटभरि दुई छाक खाना पाएकोमा दिग्विजयको जयजयकार गरेको छ।

उच्च वर्गका व्यक्तिहरू निम्न वर्गका कमीकमजोरीलाई आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्ने हतियारको रूपमा लिएका हुन्छन्। कथामा पनि दिग्विजयले लालीमैयाँलाई आफ्नो यौन प्यास मेटाउने साधनको रूपमा लिएको छ। दिग्विजयले पनि लालीमैयाँको यौवन देखेर जागिर दिलाएको हो। उसले लालीमैयाँलाई काठमाडौँमा ल्याएपछि रखौटीको रूपमा राखेको छ। लालीमैयाँले पनि घर, ससुरा लोग्ने कसैको ख्याल नै नगरी आफ्नो इज्जत दिग्विजयलाई सुम्पेकी छ। लालीमैयाँ गर्भवती भएपछि दिग्विजयले उसलाई आफ्नो जीवनबाट निकालिदिएको छ। दिग्विजयका विपक्षी दलका नेताहरू, पत्रकारहरू, समाजका अगुवाहरू आआफ्नो स्वार्थको लागि ऐक्यबद्ध भएर लालीमैयाँलाई उकास्ने काम गरेपछि लालीमैयाँले दिग्विजयमाथि मुद्दा हालेर जितेकी छ। अदालतको फैसलाअनुसार दिग्विजयले लालीमैयाँलाई पत्नीका रूपमा स्वीकारेको छ। 'एक महिनापछि लालीले आत्माहत्या गरी' भन्ने समाचार आएपछि बढी विक्षिप्त भएको छ। उसले आफ्नो बरबादीको कारण उसको गरिबी, स्वास्नी र मन्त्री दिग्विजयलाई मानेको छ। उसकी श्रीमतीले आत्माहत्या गरेको नभई दिग्विजयले हत्या गरेको हो भन्ने कुरामा ऊ विश्वस्त रहेको छ। त्यसैले उसले दिग्विजयलाई मार्ने धम्की दिएको छ। पत्रकारले पनि उसको कुरालाई महत्त्व दिँदै पत्रिकामा छपाएको छ जसले गर्दा मन्त्री पदमा बसेको दिग्विजयलाई असह्य भएको छ। उसले जसरी पनि आफ्नो शक्तिले निम्न वर्गीय बढीको आवाज रोक्न चाहेको प्रसङ्ग कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

भोलिपल्ट दिग्विजयका गुन्डाहरूले उसलाई थिलथिलो पारेर हत्या गरेर
विष्णुमतीमा फालिदिने अन्तिम चेतावनी दिए। (३१)

मन्त्री दिग्विजयले निम्न वर्गको व्यक्ति बढीले आफ्नो विरुद्ध आवाज उठाएकोले जसरी पनि उसलाई दबाउन खोजेको छ। आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्नका लागि कुनै पनि अमानवीय कार्य गर्न दिग्विजय पछि हटेको छैन। लालीमैयाँलाई शक्तिकै आडमा रखौटी बनाउनु र गर्भवती भएपछि

मारिनु दिग्विजयकै हात रहेको छ । बढीले श्रीमतीको पक्षमा बोल्दा दिग्विजयले उल्टै ज्यान मार्ने धम्की दिएको छ । बढी पनि आफ्नो जीवनमा आएको घटनाले आफूलाई सम्हाल्न सकेको छैन जसको कारणले लागु औषधको प्रयोग गर्न पुगको छ । उसको ससुराले गाउँ लागेपछि पनि उसले दिग्विजयलाई रातदिन सरापेको छ । यही कारणले गर्दा दिग्विजयले बढीलाई गाउँमै मार्न मान्छे पढाएको छ । बढीलाई मारेपछि दिग्विजयले भुटो समाचार बनाएर छापिदिएको सन्दर्भ कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

एक रात लगभग एघार बजेतिर उसलाई चार जना गुन्डाले धेरै र खुकुरीले हातखुट्टा च्वाटच्वाट काटिदिए । बूढो गोगने स्याँस्याँ गर्दै घटनास्थलसम्म पुग्यो । गोगनेका अगाडि नै उसको छोरो बढीलाई जिउँदै जलाइयो खोलाको डिलमा दाउरा थुपारेर । अझै पनि बूढो कराउँछ अरे- 'मेरो छोरोका जीउ त्यसै चलमलाउँथ्यो ... पापीहरूले जिउँदै जलाए मेरो एकलो छोरोलाई ।' ... अनि बूढो छिनछिनमा मूर्च्छा पर्छ अरे । यो घटनाको विवरणमा ठूलठूला अखबारहरूले लेखे 'पुलिससँगको मुठमेडमा सिन्धुलीको नामुद बढी मारियो ।' सानातिना अखबारले के लेखे कुन्नि । (३१-३२)

माथिको उदाहरणमा दिग्विजय मन्त्री भएको कारणले उसको हातमा राजनीतिक शक्ति छ जुन शक्तिका आडमा उसले जस्तोसुकै हत्या पनि गराउन सकेको छ र भुटो समाचार प्रकाशित गराएर आफू चोखो भएको कुरा आएको छ । आफ्नो विरुद्धमा आवाज उठाउने बितिककै उसले सजिलै हत्या गरेर सीमान्तीय पात्र बढीलाई कहिल्यै बोल्न नसक्ने बनाएको छ ।

सीमान्त पात्रको ज्यान लिनु दिग्विजयका लागि सामान्य कुरा रहेको छ । आफ्नो बाटोमा कोही अवरोध बनेर आयो कि उसको हत्या गरेरै मेटाउन खोजेको छ र आफू चोखो हुन हत्या गरेको व्यक्तिलाई उल्टै सरकार विरोधी माओवादीको नाम दिएको छ । बढीको हत्या भएपछि उसको बाबु गोगने चुप लागेर बस्न सकेको छैन । ऊ सीमान्त वर्ग भएकोले उसको आवाज कसैले पनि सुन्दैन भन्ने कुरा उसले बुझेको छ । उसमा दिग्विजयप्रति प्रतिशोधको भावना तीव्र रूपमा जागेको छ । त्यसैले जनकपुरको हवाइअड्डामा दिग्विजयलाई मार्न कुरेर बसेको छ । उसले आफ्नो गोजीभरि बम हालेको छ । दिग्विजय आएपछि उसलाई मार्न जाँदा एउटा बम पड्केको हुनाले दिग्विजयको पाखुराबाट रगतको फोहोरा छुटेको छ । अङ्गरक्षकहरूले गोगनेलाई समात्न सफल भएकाले उनीहरूले दिग्विजयलाई बुझाएपछि दिग्विजयले आफूसँग भएको रिभलभर भिकेर अन्तिम गोली नसकुन्जेल गोगनेको छातीमा हानेर मारेको छ । फेरि एकपल्ट समाचारपत्रको मुखपृष्ठमा सत्तामा रहेको प्रभुत्वशाली व्यक्ति मन्त्री दिग्विजयको जयजयकार भएको छ र निम्न वर्गीय पात्र गोगनेलाई माओवादी आतङ्कवादीको लालमोहर लगाइएको छ ।

अखबारको मुखपृष्ठमा राजनैतिक शक्ति प्राप्त मन्त्री दिग्विजयले सीमान्त पात्र गोगनेलाई 'गोगने आतङ्कारी हो' भन्दै भुटो समाचार छपाएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

सिन्धुलीका खतरनाक माओवादी गोगने खत्रीले हत्या गर्न खोज्दा मन्त्री दिग्विजय- बहादुर आफूलाई बचाउन सफल भए । गोगनेको गोलीले पाखुराबाट रगतको फोहोरा छुट्टा पनि आफ्नै रिभलभरले त्यस हिंसक पशुको हत्या गरेर मन्त्री दिग्विजयले राष्ट्रको शान्तिसुरक्षाको लागि प्रजातन्त्र र समाजवादको संरक्षणका लागि देशका माओवादी आतङ्कवादी शक्तिसित ज्यान हत्केलामा लिएर पनि प्रतिकार गर्ने आफ्नो प्रतिबद्धताको जुन परिचय दिएका हुन् त्यो नेपालको इतिहासमा स्वर्णाक्षरमा लेखिनेछ । उल्लेखनीय छ गोगनेको माओवादी छोरा बट्टीको छोरा पनि यसै गरी सिन्धुलीमा पुलिस प्रशासनको हिम्मतले सम्भव भएको थियो । ... यो समाचार पढेर माओवादीहरू चकित छन् र देश स्तब्ध छ । (३२)

कथामा दिग्विजयले राजनैतिक शक्तिको आडमा निम्न वर्गीय गोगनेको परिवारलाई सजिलैसाँग सबैलाई मार्न सकेको छ । उसले शक्तिकै आडमा हिंसा, बलात्कार, भ्रष्टाचार जस्ता कार्यहरू निर्धक्क गरेर जनताहरूलाई सीमान्तीकृत बनाएको छ । ऊ प्रभुत्वशाली वर्ग भएकै कारणले उसले जस्तोसुकै अपराध गर्दा पनि कानुनी रूपमा कुनै प्रकारको कारवाही हुन सकेको छैन । शक्तिहीन मानिसहरूलाई मारेपछि पनि सजिलै उनीहरूलाई नामुद आतङ्कारी, माओवादीको नाम दिएर समाचार छपाउन सफल भएको छ । गोगने र उसको छोरा बट्टीलाई समाचारमा उसले राज्यको विपक्षमा रहेको माओवादीको संज्ञा दिएको छ । उनीहरू न त माओवादी थिए न त कुनै शक्ति, दलसँग आवद्ध नै थिए । उनीहरू त आर्थिक रूपमा कमजोर रहेका त्यसमा पनि मन्त्री दिग्विजयका कारण सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएका पात्र हुन् र अन्त्यममा उनीहरूले ज्यान पनि गुमाएका छन् ।

२.३.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा देशमा प्रत्येक पाँच वर्षमा आउने चुनाव, त्यस चुनावले निम्त्याउने विकृति र विसङ्गतिहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथामा राजनीतिमा इमान्दार, सङ्घर्षशील र कर्मठ व्यक्तिहरूभन्दा स्वार्थी र भ्रष्टहरूकै बोलबाला रहेको कुरालाई देखाइएको छ । टोलटोलमा आमनिर्वाचनको कुरालाई लिएर बहस, छलफल हुनुका साथै डर, त्रास पनि आमजनतामा त्यतिकै छाएको छ । चुनावमा प्रभुत्वशाली वर्गका तर्फबाट फुलगेनसिंह उठेको छ भने उसको प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा सीमान्त वर्गको नागो चमार उठेको छ । कथामा मुख्य पात्रको रूपमा रहेको राजकुमार सीमान्त पात्र हो र ऊ दलित, गरिबको नेता नागो चमारलाई

जिताउनका लागि जनसमर्थन जुटाउन लागिपरेको छ । यसैक्रममा फुलगेन सिंहको जिपको किचाइले राजकुमार मारिएको छ । यस कथामा मुख्यतः राजकुमार र उसको बाबु मनसुख बूढा र आमा धरमपुरवालीमा उत्पन्न संवेगात्मक स्थितिको चित्रण गरिएको छ ।

यस कथामा आम निर्वाचनको समय रहेको छ । प्रभुत्वशाली वर्गको रूपमा उठेको फुलगेन सिंह र उसको प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व गरेर नागो चमार उठेको छ । फुलगेन सिंह पुख्र्यौली सम्पत्ति र गुण्डा गर्दीका कारण राजनीतिमा चर्चित बनेको छ । उसले आफू अनुकूलको सामाजिक संरचना निर्माण गरेको हुनाले उसको अगाडि शक्तिमै रहेका व्यक्ति पनि बोल्न सकेका छैनन् । फुलगेन सिंह प्रभुत्वशाली वर्गको भएकोले सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक व्यवस्थामाथि आफ्नो हुकुम चलाउन सफल भएको छ । ऊ धनीको घरमा जन्मिएकोले सानैदेखि नै अरूमाथि हुकुमी शासन चलाउँदै आएको छ । फुलगेन सिंहले अरूमाथि हुकुमी शासन चलाएको कुरा चुल्हाई महतो र मनसुख बूढाले कथामा यसरी व्यक्त गरेका छन् :

अरे ! भाले त भन्नुपर्छ फुलगेन सिंहलाई । सेर हो सेर ! कस्ता-कस्ता हाकिमले त पाइन्टमै सू-सू गर्छन् उसको नाउँले ! आमाचकारी गालीबाहेक कुरै बोल्दैन । ... मन्त्री न सन्त्री ... कसैलाई टेर्दैन । चुल्हाई महतो बोल्थो । कुलघरान भनेको कुलघरान हो । म त त्यसै दानापानी खाएर हुर्केको हुँ । फुलगेन मालिकले केटाकेटीदेखि नै कसैलाई टेर्नुभएन । मनसुख बूढाले कुनै अतीत-कथा सुनाउन खोजे । (४८-४९)

फुलगेन सिंह समाजमा उच्च वर्गको पात्र रहेकै कारणले राज्यमा हरेक पाँच वर्षपछि आउने चुनावमा आफूलाई जसरी पनि जिताउन चाहान्छ । समाजमा सीमान्त वर्ग आफ्नो हक अधिकार पहिचानको लागि चुनावमा उठ्दा उसलाई असह्य भएको छ । उसलाई आफू कतै चुनावमा हाँछु कि भन्ने डर छ । चुनावमा हारेपछि आफू राजनैतिक शक्तिविहीन हुने र निम्न वर्ग शक्तिमा आउने हो कि भन्ने डर छ । त्यसैले आफ्नो शक्तिले भ्याएसम्म ऊ सीमान्त वर्गलाई दबाउनका लागि जस्तोसुकै अमानवीय व्यवहार गर्न तयार रहेको छ । फुलगेन सिंहले राजकुमारलाई डर त्रास देखाएर भए पनि आफ्नो बाटोबाट हटाउन खोजेको छ । यसको लागि उसले आफ्ना कार्यकर्ताहरूलाई राजकुमारको घरमा पठाएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

फुलगेन सिंहका कार्यकर्ताहरू कुर्लदै थिए, 'ततमाटोल र चमारटोलबाट हामीलाई भोट आएन भने दुवै टोलमा आगो सल्काइदिन्छौं । सिङ्गो टोललाई खरानीको थुप्रो बनाएनौं भने भन्नु ! ... अनि त्यो साले रजकुमरा ! ... त्यसलाई त टुक्रा-टुक्रा पारी बोरामा हालेर उसको आमालाई मासु पकाउन पठाइदिन्छौं ।' फुलगेन सिंहको औडर हो, त्यसैले काका म बेलैमा भनेर जाँदै छु । राजकुमारलाई सँभालेर राख्नुहोला । (५१)

माथिको भनाइबाट वर्गीय समाजमा उच्च वर्गले सीमान्त वर्गलाई माथि आउन नदिनका लागि हरेक तरहले दमन गर्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ । प्रभुत्वशाली वर्गले सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक सबै क्षेत्रमा आफ्नो एकछत्र प्रभुत्व जमाउन खोज्छन् । यस भनाइमा पनि प्रभुत्वशाली वर्गले सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक सबै क्षेत्रमा आफ्नो प्रभुत्व जमाउन खोजेका छन् । यसको लागि उनीहरू सीमान्त वर्गको पहिचान समाप्त गर्ने, प्रतिनिधित्व अस्वीकार गर्ने, प्रतिरोधी क्षमता नष्ट गर्ने गर्छन् । माथिको भनाइमा पनि चुनावमा फुलगेन सिंहको प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा नागो चमार उठेको छ, जसले सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व गरेको छ । उसलाई जिताउन राजकुमार लागिपरेको छ । यहीं कुरा फुलगेन सिंहलाई असह्य भएको छ । आफू हारिने हो कि भन्ने डर र त्रास पनि छ । त्यसैले चुनाव जित्नका लागि आफ्ना कार्यकर्तामार्फत आफू विरुद्ध जो उठ्छ, त्यसको नामो निसाना मेटाइदिने धम्की, डर, त्रास फिँजाएको छ ।

वर्गीय आधारमा सञ्चालित समाजमा उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई हरेक क्षेत्रमा शोषण गरेको हुन्छ । वर्षौंदेखि मालिकका घरमा जति परिश्रम गरे पनि उनीहरूले आफ्ना परिश्रमअनुसार पारिश्रमिक पाएका छैनन् । श्रमअनुसारको मूल्य नपाउँदा उनीहरूको जीवन अति नै जटिल बन्न पुगेको छ । उनीहरू यसरी नै सीमान्तीकृत जीवन बिताउँदै आएको कुरा राजकुमारकी आमा धरमपुरवालीले कथामा मनमनै यसरी व्यक्त गरेकी छ :

दाउरा चिर्दाचिर्दै बूढाको जीउ सुकेको दाउरोभै खड्ग्रड्ग भएको छ ।
यस्तो टन्टलापुर घाम छ, बूढो हाड र छालामा कहाँबाट दम आउँछ ?
तैपनि दिन-दिनभरि मालिकहरूका दाउरा चिरिरहन्छन् । साँच्चै,
धनीहरूलाई गरिबमाथि दया-माया भनेको पटकै हुँदो रहेनछ । कसैले
एकसरो भुम्रो पनि लाउन दिँदैन, कमसेकम बूढाको जीउ त छोपिन्थ्यो ।
सिङ्गो जीउ घाउले कुहिसक्यो । पैसा भएपछि मुटु हुँदैन कि मुटु
नभएपछि पैसा हुन्छ ? कुन्नि ! कि गरिबका जीउलाई मानिसका जीउ
देख्दैनन् यी चन्डालहरूले । (५४)

माथिको भनाइमा मनसुख बूढा मालिकका घरमा दाउरा चिर्ने काम गर्छ । वर्षौंदेखि दाउरा चिर्ने काम गरे तापनि दुई छाक टन्न खान पुग्दैन । आड छोप्ने कपडा न किन्न सक्छ न त ऊमाथि मालिकका कृपादृष्टि नै पर्छ । उल्टै मालिकले ऊमाथि शोषण गरिरहेको छ । जति काम गरे पनि ऊ आर्थिक रूपमा सम्पन्न हुन सकेको छैन । उसको जीवन सधैं अभाव, दरिद्रपनमै बितेको छ । मनसुख बूढाले काम गरेअनुसारको ज्याला त पाउनुपर्ने हो तर उसले पाएको छैन । उसको शरीरमा एकसरो आड ढाक्ने कपडासमेत नहुँदा पनि मालिकहरूमा दयामाया केही पलाको छैन । उसको गरिबीसँग मालिकहरूलाई केही मनलब छैन । मालिकहरूले गरिब मनसुख बूढामाथि शोषण गरेका छन् ।

धनीहरूले गरिबलाई अनेक नाममा शोषण गरिरहेकाले गरिबहरू अझ गरिब भएको यथार्थ कुरा मनसुख बूढाका छोरा राजकुमारले अति गम्भीर रूपमा लिएको छ। यो समस्याको समाधान राजनीतिक पहलबाट मात्र हुन्छ भन्ने उसले ठानेको छ। त्यसैले पाँच वर्षपछिको यो चुनावमा उसले गरिब, दलित, नेता नागो चमारलाई जिताउन रातदिन लागिपरेको छ, तर यो कुरा प्रभुत्वशाली वर्गको नेता फुलगेन सिंहलाई असह्य भएको छ। उसले जसरी पनि राजकुमारलाई दबाउन खोजेको छ। यही क्रममा उसका कार्यकर्ताहरूले राजकुमारलाई अनेक धम्की पनि दिएका छन्। फुलगेन र नागो चमार दुवै पक्षका मानिसहरू एकैपटक गाउँमा छिर्दा दुवै पक्षका बिच भिडन्त भएको छ। यस भिडन्तमा कयौँ मान्छे घाइते भएका छन् र फुलगेन सिंहको जिपले किचेर राजकुमारको मृत्यु भएको छ। फुलगेन सिंह सरकारी पार्टीको उम्मेदवार त्यसमा पनि गाउँको हुने खाने मान्छे भएकोले यो घटनालाई सामान्य रूपमा लिएको सन्दर्भ कथामा यसरी व्यक्त भएको छ :

दुई दिनसम्म गाउँमा भय र व्यथाको निःस्तब्धता व्याप्त रहयो। फुलगेन बाबू सरकारी पार्टीका उम्मेदवार थिए, धेरै पावरदार। त्यसैले जिप दुर्घटनालाई लिएर कुनै झन्झट बेहोर्नुपरेन। हो, एस.पी. ले आएर साधारण जाँचबुझ गयो। मामिला सफा भयो। (५७)

माथिको उदाहरणमा फुलगेन सिंह सरकारी पार्टीको उम्मेदवार भएकोले उसले गरेको अन्याय अत्याचारको विरुद्धमा कसैले आवाज उठाउन सकेको छैन। राजकुमारको मृत्यु फुलगेन सिंहको जिपले किचेर मृत्यु हुँदा त्यो दुर्घटना थियो वा हत्या थियो ? त्यसको बारेमा कसैले प्रश्न गर्न सकेको छैन। कतैबाट पनि सही तथ्य रूपमा छानबिन हुनुपर्ने कुरा उठेको छैन। उसकै पक्षमा रहेर सरकारी कागजात भएको छ।

सीमान्त वर्गलाई प्रभुत्वशाली वर्गले कहीं कतै पनि महत्त्व ठान्दैन। अझ त्यसमा पनि नेताहरू जहाँ पनि षड्यन्त्रपूर्वक अनेक जालझेल गरेर फुस्रो आस्वासन दिएर सोझासाझा जनताका भोट बटुल्न सफल हुन खोज्छन् र आफ्नो राजनैतिक धरातल मजबुत बनाउँछन्। यस कथामा फुलगेन सिंहले पनि मनसुख बूढाको परिवारलाई पैसा दिएर सहयोग गरेको नाटक गर्दै भोट जति आफ्नो पक्षमा पार्न लागेको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

मनसुख बूढाले मुन्टो उठाएर हेरे, फुलगेन सिंहका आँखामा अहिले पनि आँसु थियो। बुढियाको मातृहृदयलाई त्यो आँसु निर्दोषजस्तो लाग्यो। फुलगेनले हातको भोलाबाट एउटा पोटली भिक्त्यो। त्यसलाई मनसुखतिर बढाउँदै भन्यो - 'बुबा, गनेर हेर। पूरापुरी एक लाख छ। यो तिम्रो छोराको पहिलो कमाइ। यो लेऊ बा, मेरै अनुहारमा राजकुमारलाई हेर र जो गयो त्यसलाई बिर्सिहाल !' (५९)

माथिको उदाहरणमा चुनावमा फुलगेन सिंहको प्रतिद्वन्द्वीको रूपमा उठेको गरिब, दलित नेता नागो चमारलाई जिताउनका लागि राजकुमार दिलोज्यानले लागिपरेको छ। यसै क्रममा उसको मृत्यु फुलगेन सिंहको जिपको किचाइबाट भएको छ। यहीं मौकाको फाइदा उठाएर फुलगेन सिंहले राजकुमारका बाबु मनसुख बूढालाई आफू उनीहरूको छोरा सरहको हुँ भनेको छ। उसकै हवेलीमा बस्नको लागि आग्रह गर्दै एक लाख रूपैयाँ थमाएर गरिब निमुखा बस्तीमा आफ्नो स्थानलाई अझ बजबुत बनाउन खोजेको छ। यसरी प्रभुत्वशाली वर्गले निम्न वर्गलाई मानसिक रूपमा पनि किनारीकृत बन्न विवश बनाउँछ। जुन तथ्य यस कथामा मनसुख बूढा र उसकी श्रीमती धरमपुरवालीलगायत निम्न वर्गीय समाजमा लागू भएको छ।

२.३.४ 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथा सरकार र माओवादी जनयुद्धको समय वरिपरि लेखिएको कथा हो। यस कथामा जनयुद्धले गर्दा गरिबीमा पिल्सिएका जनताहरूको सबै खुसी लुटिएका छन् र उनीहरू डर र त्रासमा जीवन बाँच्न विवश रहेको कुरालाई देखाइएको छ। देशको अस्थिर राजनीतिक अवस्थाले निम्न वर्गका मानिसहरू सीमान्तीयकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएको सन्दर्भलाई कथामा देखाइएको छ।

कथामा कौडे निम्न वर्गीय पात्र हो। उसको परिवारमा आमाबाबु, बहिनी (चेउँकी) र ऊसमेत गरी चारजना सदस्य छन्। गरिबीसँग जति सुकै सङ्घर्ष गर्नुपरे पनि उनीहरूको सानो र सुन्दर परिवार खुसीसाथ बाँच्दै आएको छ। पछि माओवादीद्वारा सञ्चालित विभिन्न प्रकारका आतङ्कारी क्रियाकलापबाट उनीहरूको सुख, शान्ति भङ्ग हुन पुगेको छ। माओवादीहरूले 'एक पविार एक मान्छे' को नारा दिएर युवायुवतीहरूलाई लगी जनयुद्धमा होमेका छन्। यसैको सिकार हुने डरले चेउँकीलाई उसकी आमाले घर परिवार छोडेर जानलाई सम्झाएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

चेउँकी, मेरी छोरी ! माओवादीले अपहरण गरेर लगेपछि इजेत र ज्यान दुवै जान्छ भन्छन्। त्योभन्दा त बरु अरूका भाँडाकुडा गरेर बस्दा हद भए इजेतै मात्र जाला। हुँदाखादाकी मेरी एउटी भएकी छोरी त बाँच्छे !
एक दिन कसो मेरो काखमा फर्किएर नआउली। (८२)

माथिको उदाहरणमा समाजमा माओवादीको आतङ्कित क्रियाकलापका कारण चेउँकीको जीवन बिचल्लीमा परेको छ। उनीहरू आर्थिक रूपमा सीमान्त वर्गका हुन्। साथै राजनैतिक वर्ग द्वन्द्वका कारणले आफ्नो घर परिवार नै छोड्न र छोडाउन बाध्य भएका छन्। आमालाई माओवादीद्वारा छोरीको अपहरण भएमा इज्जत जानुका साथै ज्यान पनि जाने कुराको डर छ। जन्मदिने आमामा यस्तो भय हुनु भनेको माओवादीले सर्वसाधारण जनतामाथि गर्ने अन्यायका

कारण छोरीको ज्यान नजाओस् भन्ने हो । ज्यान रहे त जसोतसो पछि समय अनुकूल हुँदा भेट होला भन्ने भिनो आशा त रहन्छ, भन्ने पक्षमा चेउँकीकी आमा रहेकी छ ।

सरकार पक्ष र माओवादी बिचको वर्गीय द्वन्द्वका कारण सर्वसाधारण जनताहरू घर छोड्न बाध्य भएका छन् । नारी अस्मिता र ज्यान जोगाउनका लागि गाउँ छोड्न विवश चेउँकी र उसकी आमा सात सात दिन हिँडेर नारायणगढ आउँदा उनीहरूका साथमा न त खानेकुरा छ न त पैसा नै छ । निम्न वर्गका उनीहरूसँग बाटो खर्च र खानेकुरासमेत नभएपछि आमाले छोरीसँग उसले लगाइरहेको चाँदीको औठी बेचनको लागि गरेको अनुरोध कथामा यसरी आएको छ :

नारायणगढ पुग्दा आमा-छोरीका गोडा सुन्निएर कोलभैँ भएका थिए - हात्तीपाइलेको रोगीजस्ता । एक ठाउँमा बसी एकअर्कालाई हेरी मात्र रहे । दुवैका आँखाबाट आँसुका धारा साउने भेलभैँ ओइरिए । पेटमा मुसा कुदेका थिए तर खाने कुरा केही थिएन । खाई-नखाई सात-सात दिनको बाटो हिँड्दा कुष्ठरोगीको छालाभैँ जीउ लाटो भएको थियो । केही सीप नलागेपछि आमाले भन्नुभयो -‘मेरी छोरी ! पहिले किनिदिएको त्यो चाँदीको औठी भिकेर दे । हामी अब भोकले मर्ने भयौँ ।’ (८२ - ८३)

सरकार र विद्रोही पक्षको वर्गीय द्वन्द्व हुँदा निर्दोष र गरिब जनता यसका अनेक उदण्ड रूपको सिकार हुनु पक्कै पनि न्यायसङ्गत कुरा होइन । यसको सिकार चेउँकीका परिवारले भोगेका छन् । ज्यान जोगाउनका लागि छोरीलाई घरबाट टाढा राख्दा उसले भन अनेक दुःख पाएकी छ । चेउँकीको भविष्य अझ अन्याय नै रहेको कुरा समाख्याताले कथामा यसरी बताएको छ :

भाग्यले कुरा मिलेपछि छोरीलाई गुरुड दाइको जिम्मामा छोडेर आमा फर्किनुभयो । केही दिनपछि चेउँकी एउटा मारवाडीसित काठमाडौँ गएकी, त्यसकी श्रीमतीले कुटेपछि एउटा क्याबिन रेस्टुराँमा रक्सी बेच्ने काम गरेकी, फेरि भापामा बार चलाउने एक जना खत्रीसँग हिँडेकी र गर्भवतीसमेत भएपछि मधेसेसित भागेकोसम्म मात्र आमाले थाहा पाउनु भयो । अहिले त्यो कहाँ छे, मरी कि बाँचेकी छ आमालाई पनि केही थाहा छैन । (८३)

कथामा आएको माथिको प्रसङ्ग हेर्दा राजनीतिक द्वन्द्वका कारणले घर छोड्न विवश चेउँकीको जीवनमा धेरै समस्याहरू आएका छन् । जहाँ गए पनि निम्न वर्गीय व्यक्तिले यस्ता समस्यासँग जुध्न बाध्य हुन्छन् । समाजमा गरिबले जहाँ गए पनि सुखले बाँच्न नपाएको उदाहरण चेउँकीको जीवनबाट बुझ्न सकिन्छ । आफैँले जन्म दिएको छोरीको यथास्थितिको बारेमा आमाबाबु नै अनभिज्ञ रहेका छन् । छोरी बाँचेकी छ कि मरेकी छ भन्नेसमेत थाहा नहुनुका पछाडि

मुख्य कारण सरकार र विद्रोही पक्षको वर्गीय द्वन्द्व नै हो जसको मार भने गरिब, निमुखा जनताले नै भोग्नुपरेको छ ।

हाम्रो नेपाली समाजमा विदेशीनुका विविध कारणहरू छन् । हुनेखानेहरू सौखले विदेश पुगेका हुन्छन् भने गरिबहरूको आफ्नै बाध्यता, विवशता हुन्छन् । यस कथामा कौडे पन्ध्र वर्षअगाडि आफ्नो गाउँ छोडेर भारतको बनारसतिर भागेको छ । त्यहाँ उसले अझ दुःख पाएको छ । काम गरेको ठाउँमा साहुले जोत्नसम्म जोतेर पारिश्रमिक नदिएको कुरा समाख्याताले कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

आजभन्दा पन्ध्र वर्षअगाडि ऊ आफ्नो गाउँबाट भागेर बनारस पुगेको थियो । त्यहीं अनेक थरी चाकरी गरी बाँच्न सफल भएको थियो । कहिले भोकभोकै बस्यो कहिले भीक माग्यो, कहिले कुनै मन्मा गई खायो । कहिले 'छोटी गुहरकी अखडा' भन्ने ठाउँमा गोबर सोहोर्ने काम पायो, कहिले वैद्यजीका भाँडाकुँडा माभ्यो, के के गर्‍यो, त्यसको लेखाजोखा छैन । अहिले एउटा काले भुँडे जुँगे अधबैसे हलुवाईको पसलमा नोकरको काम पाएको छ । मान्छे चन्डाल रहेछ । जोत्नसम्म जोत्छ, अलिकति बिराउँदा पनि थप्पड हानिहाल्छ । पैसा दिने बेलामा दाँतबाट तरतरी पसिना चुहाउँछ साले ! तर त्यसलाई छाडी कहाँ जानु ? (८३)

माथिको उदाहरणबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने जहाँ पनि उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई आर्थिक शोषण गरेकै हुन्छ । मालिकले गरिबलाई मरुञ्जेल काम गर्न लगाएर श्रम शोषण गरेको हुन्छ । गरिब पनि आफू शोषित रहेको थाहा हुँदाहँदै पनि केही बोल्न सक्दैन । यहाँ पनि कौडेले न त श्रमको मूल्य पाएको छ न त राम्रो व्यवहार नै पाएको छ । त्यसैले पन्ध्र वर्षपछि रित्तो हात घर फर्की आएको छ । उसले घरको कमजोर आर्थिक स्थितिलाई सुधार्न केही गर्न सकेको छैन ।

कौडेको घरमा जनयुद्धका कारणले काम गरेर खाने वातावरण पनि छैन । परिवारका सबै सदस्य भोकभोकै छन् । त्यसमाथि सरकार र माओवादी पक्षको द्वन्द्वले कौडेको परिवारलगायत गाउँ अझ आतङ्कित बनेको छ । उनीहरू न त सरकारका मान्छे हुन् न त माओवादीका मान्छे हुन् । यी दुवै पक्षसँग उनीहरू रातदिन डराएर बस्नु परेको छ । उनीहरूमा कतै ज्यान त जाने होइन भन्ने त्रास छ । द्वन्द्वका कारण कौडे उसको परिवारलगायत गाउँलेहरूमा रहेको त्रास कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

आकाशमा सुरक्षा फौजको हेलिकप्टर उडेको सुनेर गाउँलेहरू भागी भागी कसरी लुक्दा रहेछन्, त्यो आफ्नै आँखाले आज देख्न पायो । यस लाँकुरीको रूखमा कसले कतिखेर माओवादी पर्चा टाँसेर जान्छ, कसैलाई थाहा हुँदैन । राति-राति उनीहरू घुम्छन् रे ! हामी-तपाईंमध्ये नै

माओवादीहरू, कसैले सुराकी गन्यो भन्यो जनकारबाईमा परी गोली खान तयार हुनुपर्छ। राक्षसका कथाजस्तै सेना र माओवादीका अनन्त-अनन्त कथाहरू दिनहुँ सुनिन्छन् तर खासखुसे स्वरमा मात्रै। गाउँले माओवादीको 'म' र सेनाको 'स' पनि बोल्न डराउँछन्। (८१)

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सरकार र विद्रोही पक्षको वर्गीय द्वन्द्वको भार सर्वसाधारणले भोग्नुपरेको छ। एकातिर कमजोर आर्थिक अवस्था छ भने अर्कोतिर उनीहरूले ढुक्कले सास फेर्नसमेत पाएका छैनन्। गाउँलेहरू न त राज्य पक्षको युद्धको समर्थक हुन् न त विद्रोही पक्षको समर्थक नै हुन्। गाउँका सोझा जनतालाई शान्तिपूर्वक दैनिकी चलाउन पाए हुन्थ्यो भन्ने मात्र छ। कौडेले पन्ध्र वर्षपछि घर आउँदा गाउँको आतङ्क मात्र महसुस गरेको छ। माओवादीले 'एक परिवार : एक मान्छे' भन्ने नाराले कति युवाहरू जनयुद्धमा होमिन बाध्य भएका छन् भने कति युवायुवती गाउँ छोडेर जान बाध्य भएका छन्। जसमा कौडेकी बहिनी चेउँकीले पनि परिवार छोडेकी छ। आकाशमा सुरक्षा फौजको हेलिकप्टर उड्दा गाउँलेहरूले लुकी लुकी ज्यान जोगाउनुपर्ने स्थिति छ भने अर्कोतिर माओवादी छापामारहरूको डर छ। कुनबेला कसको कारबाहीमा परेर मरिन्छ ठेगान नै छैन। जस्तो सुकै आतङ्कित जीवन बिताउनु परे पनि गाउँलेहरू, कौडे बोल्न सकेका छैनन्। उनीहरू आवाजविहीन, असहाय र शक्तिविहीन छन्। सरकार र माओवादी दुवै पक्षबाट कौडे, चेउँकी, उसको परिवारलगायत पूरै गाउँ नै सीमान्तीकृत बन्न बाध्य भएका छन्।

२.३.५ 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा नेपाली समाजमा अझै पनि सामन्ती प्रथाका कारण गाउँको सम्पूर्ण जग्गा-जमिन सामन्तहरूकै कब्जामा रहनाले निम्न वर्गका मानिसहरूको जीवन अति नै दयनीय रहेको विषयवस्तुलाई समेटिएको छ। कथामा म पात्र र मितिनी दुवै जना सीमान्त पात्र हुन्। उनीहरू उमेरले नौ वर्षमात्र लागेका छन्। कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण यिनीहरूका घरमा महिनौंसम्म महुवाको फूलले छाक टार्नुपर्ने बाध्यता छ। उनीहरूलगायत गाउँमा जमिनदारबाहेक सबैको हालत यस्तै रहेको छ।

नरसिंहबाबू गाउँका जमिनदार हो। उसको आँपघारी मात्र बाइस विघा जमिनमा फैलिएको छ। आँपघारीलाई गाउँमा नरसिंह फूलबारी भन्ने चलन रहेको छ। नरसिंहबाबूका जमिन प्रसस्त छ तर त्यहीँ गाउँका अन्य व्यक्तिका नाममा जग्गा जमिन केही छैन। नरसिंह बाबू जमिनदार भएकै कारणले उसको रवाफ, शासन उसको गाउँमा मात्र होइन, वरिपरिका दुई चार गाउँमा समेत रहेको छ। त्यसैले गाउँका निम्न वर्गप्रति आफ्नो अनुकूलको शासन चलाएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

नरसिंहबाबू यस गाउँका जमिनदार हुनुहुन्छ। उहाँको डरले कसैले जुल्फी पाल्न सक्दैन, फुल पाइन्ट लगाउन सक्दैन, यहाँसम्म कि कुनै ठिटाले तेल चपिचुल्ल पारेर कपाल कोर्न सक्दैनन्। गाउँमा मात्र होइन, वरिपरिका दुईचार गाउँमै उहाँको रवाफ छ। सबैले उहाँलाई 'सरकार' भनेर सम्बोधन गर्नुपर्छ, त्यसैले यस आँपघारीलाई 'सरकारी गाछी' पनि भन्छन्। (८६)

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सामान्ती सोच भएको नरसिंहबाबूले निम्न वर्गीय गाउँलेहरूको स्वतन्त्रता पनि हरण गरेको छ। सामाजिक संरचनाको निर्माणमा प्रभुत्वशाली वर्ग नै सर्वसेवा हुन्छन्। त्यसैले उनीहरू आफू अनुकूलको सामाजिक संरचना निर्माण गरी सीमान्त वर्गलाई किनारामा पुऱ्याएका हुन्छन् र आफ्नो इसारामा नचाइरहेका हुन्छन्। यहाँ नरसिंहले पनि गाउँका सोभा साभा गरिबमाथि नियन्त्रण लिएको छ। उनीहरूले राम्रो लगाएको, सुकिलो भएर हिँडेको उसलाई असह्य हुन्छ। ऊ गाउँको जमिनदार हो। त्यसैले पनि उसको धाक, रवाफ अरू गाउँमा समेत रहेको छ।

गाउँमा नरसिंहबाहेक अरू मानिसहरू जमिनविहीन छन्। उनीहरू आँपको समयमा जमिनदार नरसिंहबाबूको सरकारी गाछीमा भरेको आँपबाट पेटको भोक मेटाउँछन्। उनीहरूका छोराछोरीहरू बिच भरेको आँपको लागि खोसाखोस हुन्छ अनि पाए पछि एउटाको सिङ्गान लत्पतिएको मुखले चाटेको आँप अर्कोले चाट्नसमेत घिनाउँदैनन्। एक टुक्रा जमिन नभएका गाउँलेहरू नरसिंहको बाइस विघा जमिनमा फैलिएको आँपगाछीमा आँप टिपेर खाने कसैको आँट हुँदैन। नरसिंहबाबूले आँप भारेपछि बयलगाडामा आँप हालेर घरैपिच्छे दुईचार दाना बाँडेर खाना नपाएका रैतीहरूलाई बाँडेको छ र जयजयकार बटुलेको छ। गरिबहरू पनि मालिकले दिएको दुईचार दाना आँपको लागि उसलाई भक्तिभावले हेरेको कुरा म पात्रले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

केही बच्चाहरू गिडगिडाउन थाल्छन् - 'दे न, एकै पटक चुसेर दिइहाल्छु नि ! मैले पाएँ भने तँलाई पनि चुस्न दिन्छु।' तर जमिनदार बडो उदार हुनुहुन्छ। गाउँ भरिका मानिस उहाँका रैती हुन्। त्यसैले पूरै गाउँलाई कति छुट छ भने भुइँमा भरेका आँप टिप्न रोक्न कसैलाई रोकटोक छैन। हो, ढुङ्गा, माटाको डल्लो वा टाँगाले कसैले आँप भार्ने हिम्मत गर्न सक्दैन। जमिनदारले जिउँदै छाला काढ्न लगाउनुहुन्छ। आँधीबेरी आएपछि गाउँभरिका बूढा, युवा, बच्चा, साना-ठूला ढकी लिएर गाछीतिर कुद्छन् र जति सक्छन् बोकेर लान्छन्। त्यति भएर पनि जुन दिन बाइस विघासम्म फैलिएको गाछीबाट पाकेको आँप भारिन्छ, बयलगाडामा हाली दुईचार-दुईचार दाना गरी घरैपिच्छे बाँड्ने चलन

छ । यस पञ्चायतमा आँपगाछी नहुनुको अभाव कसैलाई खट्किदैन । घरैपिच्छे अचार, अमोठ, कसौंभी, मोरम्बा, खटाई, च्वाँठ आदिको भरमार हुन्छ । सबैले जमिनदार साहेबको जयजयकार गर्दछन् । गरिबले मान दिनेभन्दा भात दिनेको जयजयकार गरिहाल्छन् नि ! (८७)

कथामा आएको माथिको प्रसङ्गले आँप मात्र बाइस विघा जमिनमा लगाउने जमिनदार र रैतीहरूको जीवन भोगाइका यथार्थलाई प्रस्तुत गरेको छ । बाइस विघा जमिनमा फैलिएको आँपगाछी मालिकले दिएको दुईचार दाना आँपको लागि स्तुति गाउने रैतीहरूको जीवन आँपको मौसममा भोकको केही राहत मिले पनि अरू समय अति नै नाजुक रहेको छ । जमिनदारले दुईचार दाना आँप बाँड्दा पनि भोका पेटका रैतीहरू खुसी भएका छन् । जमिनदारले आफूमाथि गरेको शोषणको कुनै प्रवाह गरेका छैनन् । उनीहरू दुईचार दाना दिएकै भरमा जयजयकार गरेका छन् । उनीहरू आफू गरिब हुनुका कारणका बारेमा अनभिज्ञ छन् । उनीहरू चुपचाप धनीका केही कृपामा नै अझ शोषित हुन पुगेका छन् ।

गाउँको सम्पूर्ण खेतमाथि प्रभुत्वशाली वर्गको अधिकार रहेको छ, जसले गर्दा भूमिहीन मानिसहरूको जीवन अत्यन्तै कष्टमय बनेको छ । गाउँका अधिकांश मानिसहरूको घरमा दुवै छाक चुल्हो बल्दैन । उनीहरूले महिनौंसम्म महुवाको फूलले छाक टारेका छन् । उनीहरूको पेटमा महिनौंसम्म अन्नको दाना पनि पर्दैन । जेजेले पेट भरिन्छ, उनीहरू त्यसैको खोजीमा लागेका छन् । गरिबीको मारमा पिल्सिएका गाँउलेहरूले पेट पाल्नका लागि गरेको सङ्घर्ष म पात्रले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

कूल मिलाएर त्यो गाउँ नितान्त गरिबहरूको बस्ती हो । अधिकांश मानिस यस्ता छन् । जसका घरमा दुवै छाक चुल्हो बल्दैन । महिनौंसम्म मानिसहरू महुवाको फूल सुकाएर वा भुटेर खान्छन् । कतिले महुवालाई सुकाएर मुठो पारी जोगाउन राख्छन् र भोक लागेको बेला लालाबालासहित खान्छन् । वर्षायामभरि खेतबाट गंगटा टिपेर तिहुन पकाउँछन्, मुसा मारेर मासु पकाउँछन् ! मुठीभरि मानिसको मात्रै अधिकार गाउँको सम्पूर्ण खेतमाथि छ । खेतका बाली गरिबका छोराछोरीले राति उखेलेर, भाँचेर, टिपेर लग्छन् र भोलिपल्ट गाउँमा कोकोहोलो मच्चिन्छ । (८८)

सामान्तरू एउटै गाउँमा बस्दै आएका निम्न वर्गहरूप्रति अलिकति पनि दया, माया देखाउँदैनन् । उनीहरू केवल आफ्नो लागि मात्र सोच्छन् । एउटै गाउँमा बसेका निम्न वर्गका व्यक्तिहरू उनीहरूको रैती मात्र हुन् । उनीहरूसँग पेट भर्ने अन्न छैन । त्यसैले भोक मेटाउन

अनेक विकल्प खोज्छन् । अभिभावकले आफ्नो र बालबच्चाको भोको पेट भराउने काम गर्न नसकेको आफ्नो विगतका कुरा म पात्रले कथामा यसरी सम्भकेको छ :

म तीन वर्षको चिचिलो बच्चो थिएँ होला । भोकले आन्द्रा बटारिन थालेको थियो । छिनछिनमा आमालाई भन्थे - 'आमा रिँगटा लाग्छ । माडै भए नि दिनोस् न आमा !' आमाले एक बटुका माडका लागि ककसका अगाडि हात जोर्नुभएन, तर कसैले एक तुर्को माड दिएन । व्यालसिँगान बग्न थाल्यो । विचेत भएँ । कसैलाई दयामाया लागेन । त्यसै गरी मैले र मेरी मितिनीले भातको मुख नदेखेको महिना नाघिसकेको थियो । (८८)

म पात्रले माथि स्मरण गरेको प्रसङ्गबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने गरिब परिवारमा जन्मेको म पात्र तीन वर्षको कलिलो उमेरमा खाना नपाएर बेहोस हुँदा पनि एक तुर्को माडसमेत कसैले पत्याएको छैन । हुन त पुरै गाउँ गरिबीको मारमा छ । गाउँमा जग्गा जमिन जति सबै जमिनदारको हुनुले पनि पुरै गाउँलेको मुखमा धेरै दिनसम्म मुखमा माडसमेत परेको हुँदैन । म पात्रकी आमाले खाना नपाएर बेहोस भएको छोरालाई बचाउनका लागि घरघर चहार्दा पनि कसैले भातको माडसमेत दिन सकेका छैनन् । काम गर्नका लागि म पात्रलगायत कसैको पनि एक टुक्रो जमिन नभएकोले सबैको जीवन दयनीय रहेको छ । मालिकको काम गरे पनि उनीहरूले छाक टार्न सकेका छैनन् । त्यसैले गरिबीका कारणले म पात्रलगायत उसकी मितिनीको हालत नाजुक रहेको कुरा माथिको उदाहरणबाट स्पष्ट हुन्छ ।

म पात्रकी मितिनी पनि गरिबीको मारमा परेकी छे । घरमा खाने अन्न नहुँदा मितिनी पेट भर्नकै लागि महुवाको खोजीमा दिनरात लागेकी छ । उसकी आमालाई छोरालाई कसरी पाल्ने भन्ने चिन्ता छ । त्यसैले छोरीले घरमा एक मुठी महुवा लिएर आउँदा रिसले आँखा देखेकी छैन । सानी बच्चीले उसकी आमाबाट गरिबीको रिस, कुटाइ खान पुगेको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

यो ठिटोसित दिनदिनभरि के गरेर हिँड्छेस् ए राँडी ! बिहान गएकी केटी अहिले बाह्रबजे एक मुठी महुवा लिएर आइछ । के खान्छेस्, बाबुको टाउको ? ... टाउको पिटी-पिटी कड्कलाशब्द गरेर रुन थालिन् । एकछिनपछि आँगनबाट दाउराको चिर्पट ल्याइन् र अङ्ग-अङ्गमा घाउ र मुस्तो उठ्ने गरी कुटिन् । उसको छातीमा उभिएर मच्याकमच्याक गर्न थालिन् - 'त्यो रन्डी त मरे पनि हुन्थ्यो । मेरो भार हलुङ्गो हुन्थ्यो ! ... के गरी पाल्ने यी मुर्दाहरूलाई ? हे दैव !' (९०)

माथिको उदाहरणमा वर्गीय समाजमा निम्न वर्गीय परिवारमा जन्मेका सन्तान बाबुआमाका लागि बोझ हुनुका साथै माया, ममताबाट पनि वञ्चित भइने कुरा आएको छ। बाबुआमाका लागि सन्तान उनीहरूका उत्तराधिकारी हुन्। उनीहरूका रगत हुन् तर गरिबीका कारण घरमा चुल्होसमेत नबल्नेका लागि सन्तान पनि स्रापजस्तै भएका छन्। म पात्रकी मितिनीका आमाले छोराछोरीलाई पाल्न नसक्दाको रिसले उल्टै छोरीलाई अनेक तरहका गाली गर्दै अङ्ग अङ्गमा घाउ हुने गरी निर्मम तरिकाले कुटेकी छ। महुवाकै फूलको भरमा बाँचेका गरिबहरू महुवा फुलुन्जेल त गुजारा चलाउँछन् तर अरुबेला भोकभोकै मनुपर्ने हुन्छ। जमिनदारको जग्गा जमिन प्रस्तुत छ र त्यहीँ जमिनदारको दिनरात काम गर्ने निम्न वर्गको एक टुक्रा जमिन पनि छैन। म पात्र र उसकी मितिनी विद्यालय जानु पर्ने उमेरका हुन्। उनीहरू हाँसखेल गरेर, माया ममतामा रमाएर जीवन बिताउन पाउनुपर्ने हो तर उनीहरू परिवार र आफ्नो पेट पाल्नका लागि महुवाको फूल टिप्न जानुपरेको छ। गरिब परिवारका उनीहरू बाबुआमाकै लागि बोझ हुन पुगेका छन्। उनीहरूले बालबालिका भएर बाँच्न पाएका छैनन्। उनीहरू आफ्नै परिवारबाट पनि सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य भएका छन्।

२.३.६ 'महाराजा' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'महाराजा' कथा निर्दलीय पञ्चायत कालको राजनैतिक विषयवस्तुमा लेखिएको कथा हो। यस कथामा महाराजाको आतङ्क चारैतिर फैलिएको छ। देशमा अराजकता, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, दमन, कालोबजारी फस्टाएको छ। देशमा महाराजाका गुप्तचरहरू चारैतिर छरिएका छन् जसले राजतन्त्रको विरुद्धमा आवाज उठाउँछ, ऊ गोलीको सिकार भएको छ। राजाको समयमा जिल्ला अञ्चल अधिकारी, साना-ठूला सिपाहीको पनि ठूलो रवाफ, सान रहेको छ। उनीहरू राजतन्त्रका हालीमुहाली भएका छन्। देशभक्त जनताले राजतन्त्रको ज्यादतीका विरुद्धमा आवाज उठाउँदा सीमान्तीकृत बनाइएको घटनालाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ।

देशभक्त, उसका बाबु राजभक्त र आमा सीमान्त पात्र हुन्। उनीहरू काङ्ग्रेस पार्टीका हुन्। देशभक्तको बाबु राजभक्त माथेमालाई देशमा रहेको राजतन्त्र स्वीकार्य छैन। ऊ लोकतन्त्रको पक्षधर हो। त्यसैले राजतन्त्रको विरुद्धमा रहेर लोकतन्त्रको कुरा गर्दा बर्दीवालहरूले गोली हानी हत्या गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

त्यहाँको जिल्ला वा अञ्चल अधिकारी अथवा ठूलो-सानो सिपाहीले पनि कसैलाई सानोतिनो भैँभगडाको साटो फेर्न पनि कसैलाई राजद्रोही भएको निहुँमा थुनुवामा हाल्न वा गोली हान्न सक्थे। त्यसैले मानिसहरू खाकी बर्दी देखेरै भाग्थे दुर्भाग्यले अगाडि परेपछि बर्दीवालले जायज नाजयज जे बोले पनि हजुर-हजुर भनी सलाम गर्थे। यस्तै बेला उसका बाबुको पनि मर्ने पालो आयो। उसको बाबु राजभक्तको लास बागमती

किनारमा असरल्ल परेको थियो । दर्जनौं गोली छातीमा छेडेका थिए ।

(७४)

माथिका उदाहरणले राजतन्त्रको समयमा राजाबाट अधिकार पाएका व्यक्तिहरूबाट सर्वसाधारण मानिसले भोग्नुपरेको अन्याय र अत्याचारका साथै देशमा कानून राज्यको लागि नेपाली काङ्ग्रेस पार्टीको सदस्य भएको राजभक्तले ज्यान नै गुमाउनु परेको कुरा स्पष्ट पारेको छ । राजतन्त्रको संरक्षण पाएका कर्मचारीहरूले सजिलै कानून आफ्नो हातमा लिएर विपक्षका मानिसको हत्या गर्नसमेत पाएका छन् । अञ्चल अधिकारीदेखि तल तहका सिपाहीले आफ्नो विरुद्धमा बोल्नेको आवाज बन्द गर्न सक्ने अधिकार पाएका छन् । सही गलत केही नहेरी अर्काको ज्यानसमेत लिने अधिकार पाएका राजाका व्यक्तिहरू कसैलाई सानोतिनो भैँभगडाको साटो फेर्न पनि देशद्रोहीको आरोप लगाएर सजिलै राजतन्त्रको शक्तिमार्फत दमन गर्न सकेका छन् । यस कथामा बर्दीवालले पनि राजभक्तको सजिलैसँग हत्या गरेको छ ।

बर्दीवालले राजतन्त्रको विरुद्धमा राजभक्त लागेकोले बागमतीको किनारमा हत्या गरेपछि जनताको सामु सत्ता चोखो हुन खोजेको छ । सर्वसाधारण जनताको जानकारीका लागि भुटो प्रतिवेदन तयार पारेर अन्याय र अत्याचार गरेका छन् । जनताहरू भुटलाई पनि सत्य मान्न विवश छन् । राजभक्त काङ्ग्रेस पार्टीमा लागेर राजतन्त्र विरुद्ध आवाज उठाउँदा सत्ताबाट मारिएपछि राजसत्ताले जनताका अगाडि चोखो हुन भुटो प्रतिवेदन तयार पारेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

उसको बाबुको एउटै अपराध थियो - उनी काङ्ग्रेस पार्टीका सदस्य थिए, लोकतन्त्र र कानुनी राज्यका कुरा गर्थे । दुई चारपटक जेल पनि परिसकेका थिए । उनको मुत्युबारे सरकारी प्रतिवेदनले भन्थ्यो । काङ्ग्रेस कमनिष्टको आपसी मतभेदका कारण राजतन्त्र कमनिष्टद्वारा उनी मारिए । (७४)

निरङ्कुश राजतन्त्रप्रति सचेत जनताहरू यसको विरुद्धमा लाग्दा राजा तथा उसको आदेशमा खटाइएका व्यक्तिहरूले उनीहरूलाई अनेक तरिकाले मारेका छन् । राजतन्त्रको समयमा महाराजाका विरुद्ध देशमा काङ्ग्रेस र कम्युनिष्ट पार्टी सशक्त रूपमा लागिपरेका छन् । राजतन्त्रले उनीहरूमाथि अति नै क्रूर व्यवहार गरेको सन्दर्भ कथामा समाख्याताले यसरी व्यक्त गरेको छ :

देशमा राजतन्त्रविरुद्धको आन्दोलन चर्कदो थियो । कम्युनिष्ट नेताहरू दिनरात मारिन्थे । भारतमा शरण लिन पुगेकाहरूमध्ये केही नेताको हत्या भाडाका हत्यारा लगाएर राजाले गराए । देशमा कैयौं युवक भुन्ड्याए । अञ्चल अधिकारीका मुख्य दुई काम थिए - दरबारको कुकुरले पनि अञ्चल प्रवेश गर्नु भन्ने राजसी सम्मानको प्रबन्ध मिलाउनु र राजाका

विरोधीलाई नेपालबाट नामेट गर्न जेल हाल्नु परे पनि हाल्नु, फाँसी दिलाउनु परे पनि दिलाउनु । यी दुवै तरिकाले उनीहरू अञ्चलमा भय र आतङ्क सिर्जना गरी राजसंस्थालाई संरक्षण प्रदान गर्थे । पुरस्कारस्वरूप उनीहरू भ्रष्टाचार गर्न पाउँथे । रन्डी र रक्सीमा चुर्लुम्म डुब्न पाउँथे ।

(७४-७५)

माथिको उदाहरणमा देशमा राजतन्त्रको निरङ्कुश शासनका विरुद्ध सुशासन कायम गर्न, कानूनको राज्य निर्माण गर्नका लागि सचेत जनता तथा काङ्ग्रेस र कम्युनिष्ट पार्टी लागिपरेका छन् । उनीहरूले राजतन्त्रको विरुद्ध क्रान्तिका विगुल फुकेका छन् । त्यसैले राजतन्त्रको विरुद्धमा लागेकाले राजालगायत राजतन्त्रको संरक्षणको लागि खटाइएका अञ्चल अधिकारी तथा अन्य व्यक्तिहरूले जनताको क्रान्ति दबाउन अनेक दण्ड दिने षडयन्त्रजस्ता अति क्रूर व्यवहार गरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । देशमा राजाका मान्छेहरूले अञ्चल-अञ्चलमा आतङ्क, डर, त्रास फिँजाएर निर्दोष जनतामाथि शासन चलाएका छन् । उनीहरू पथभ्रष्ट भएका छन् । कसैले उनीहरूका विरुद्धमा बोल्दै छन् कि भनी बुझ्न उनीहरूले चारैतिर गुप्तचर खटाएका छन् । त्यसैले निरीह जनताले जस्तोसुकै अन्याय र अत्याचार सहनु परेको छ । उनीहरूले बाध्यताका कारणले मात्र राजतन्त्रको वकालत गरेका छन् ।

राजभक्तको छोरा देशभक्त एउटा सचेत नागरिक हो । सुरुको समयमा बाबुको प्रभावमा राजतन्त्र विरोधी काम गरे पनि बाबुले राजाको विरोध गर्दा ज्यान गएको परिणाम देखेर फेरि राजा समर्थक भएको छ । त्यसमा पनि अञ्चल अधिकारीले उसलाई एक लाख रूपैयाँ दिएर राष्ट्रवादी संगठनको प्रचारमा लगाएको छ । यसक्रममा देशभक्तको कामदेखि राजा अति नै खुसी भएको र एकदिन प्रधानमन्त्री बन्न सक्ने कुरा अञ्चल अधिकारीले सुनाउँदा उसलाई ऊ सच्चा राजभक्त र राष्ट्रभक्त हो भन्ने कुरामा विश्वस्त भएको छ । त्यसैले उसलाई राजा उसको ठाउँमा सही छ तर उसका सल्लाहकारहरू गलत भएकाले देशमा सुशासन हुन नसकेको कुरामा विश्वास रहेको छ । यही विश्वास लिएर राजासँग देशमा राजाका मान्छेबाट अन्याय, अत्याचार, अनैतिक कार्यको बारेमा सविस्तार भन्न पाएको छ तर राजाले कुटिल व्यवहार देखाउँदै उसकै निर्देशनमा नजानिँदो रूपमा देशभक्त जेल परेको छ । जेलमा उसलाई राजद्रोहीका अभियोग लगाएर अनेक दण्ड दिइएको छ । जेलमा हुँदा राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्तिहरूले शक्तिको दुरुपयोग गरी राजतन्त्र विरुद्ध लागेका मानिसलाई कठोर सजाय दिलाएको सन्दर्भ कथामा यसरी व्यक्त भएको छ :

साले, राजद्रोही ! अराष्ट्रिय तत्त्व ! व्यवस्था ठीक भएन ? तेरी मा -
'सिपाहीले ममाथि बुट र कोरा बसाउँदै मलाई नानाथरी गाली गर्न थाल्यो । मलाई डाँका, हत्यारा र आपराधिक घटना गर्नेहरूको कोठामा जाकियो । उनीहरू मलाई अनेक यातना दिन्थे, तर्साउँथे, मेरो भागको खाना खाइदिन्थे । जेल सार्ने बहानामा राजद्रोहीहरूलाई जङ्गलमा

लग्निथ्यो र गोली हानी हत्या गरिन्थ्यो । जेलभित्र हत्या गरेर भुन्ड्याइन्थ्यो र आत्महत्या गरेको खबर छपाइन्थ्यो । एकदिन मलाई पनि जंगल लगियो, मलाई देखाई देखाई सात जना युवकको हत्या गरियो र मलाई भनियो, 'देखिस, व्यवस्थाको विरोध गरेको परिणाम ! महानन्द ओभालाई फाँसी दिएको दृश्य पनि देखाइयो । (८०)

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने राजतन्त्रको बारेमा जसले प्रश्न गर्छ उसलाई अनेक यातना दिइएको छ । देशभक्तले देशको यथास्थितिको बारेमा बिन्तीभाव राख्दा राजालाई उसले चलाएको शासनको विरुद्ध आवाज उठाएको लागेको छ । त्यसैले राजाले प्रत्यक्ष केही नगरी उसले खटाएको सैनिकद्वारा देशभक्तमाथि राजद्रोहीको आरोप लगाएर जेल हालेको छ । राजसत्ताले जेल सार्ने बहानामा राजसत्ताको विद्रोह गर्नेलाई हत्या गरेको छ र आफू चोखो हुन आत्महत्या या त मतभेदमा मारियो भनेर भुटो प्रतिवेदन प्रस्तुत गरेको छ । देशको शासनसत्तासँग विमत राख्नेहरूले ज्यान नै गुमाउनु परेको छ । राजा आफ्नो शासन टिकाइ राख्न चाहान्छ । उसको पक्षमा बोल्नेलाई उसले राजनैतिक संरक्षण दिएको छ । राजाको विपक्षमा बोल्नेको दुर्गति भएको छ । उसको विपक्षमा कोही नबोलून् भनेर राज्यमा आतङ्क फैलाइएको छ । देशका जनताहरू स्वतन्त्र भएर बाँच्न पाएका छैनन् । जनताहरू डर, धम्की, त्रासमा बाँचेका छन् भने कतिले ज्यान गुमाएका छन् । महाराजा तथा राजनैतिक शक्तिप्राप्त व्यक्तिहरूबाट आफ्नै देशका जनताहरू सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएका छन् । कथामा राजभक्त, देशभक्तलगायत राजाका विरुद्धमा आवाज उठाउने सर्वसाधारण जनताहरू सीमान्त पात्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् ।

२.३.७ 'भिडनी' कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको विश्लेषण

'भिडनी' कथामा समाजमा निम्न वर्गीय परिवारको बालबालिकाले भोग्नुपरेको सङ्घर्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथाकी मुख्य पात्र भिडनी र उसले काम गर्ने घरकी भाउजूको (मालिककी बुहारी) वार्तालापमा कथा अगाडि बढेको छ । भिडनी गरिब परिवारमा जन्मिएकी बालिका हो । उसको बाबुले रातदिन रक्सी खाएर आफ्नो सबै सम्पत्ति गुमाएको छ । उसकी आमा सातौं छोरीलाई जन्म दिँदा छोरीसहित मरेकी छ । घरको आर्थिक अवस्था निकै कमजोर भएकोले पेट पाल्नका लागि ऊ र उसका बहिनीहरू अरूका घरमा नोकर्नी भई बाँच्न बाध्य भएका छन् । भिडनी पनि मालिकका घरमा नोकर्नी भएकी छ जुन मालिकले उसको सबै घर, घडेरी, जग्गा जमिन बाबुले जाँड खाएको पैसा तिर्न नसक्दा आफ्नो नाममा लेखाएको छ, उसैका घरमा ऊ काम गर्न बसेकी छ । उसले त्यहाँ उमेरले गर्न सक्ने भन्दा धेरै काम गर्नुपरेको छ । काम गर्दा कतै चुकी भने उसले मर्ने गरी कुटाइ खानुपरेको प्रसङ्ग मालिककी बुहारीले कथामा यसरी बताएकी छ :

पुग नपुग एघार वर्षकी भिडनी घरभरिको भीषण क्रोधको चट्याड आफ्नै टाउकोमा रोक्न 'थन्डर क्याचर' बनेकी थिई । उसले खाइ खाइन, कसैलाई वास्ता हुन्थेन । ममी (मेरी सासू त उसका लागि साक्षत् राक्षस्नी नै हुनुहुन्थ्यो । एक एक काम क्रूरतापूर्वक गराउनुहुन्थ्यो । एक दिन उसको पेट दुख्यो, बिहानदेखि केही खाएकी थिइन । ममीले घरभरिका तन्ना, डसना र सिरकका खोल उसलाई धुन दिनुभयो । बिचरी लुगा धुँदाधुँदै बाथरुममै पल्टिई । ममीले देखेपछि कुट्नुभयो र फेरि कपडा धुन लगाउनु भयो । हो, ड्याडी (ससुरा) को मुटु कहिलैकाहीं पग्लिन्छ र उहाँले आफ्नो जुठो थालमा उसका लागि भनेर चुसेर छाडिएका मासुका हाडहरू छाडिदिनुहुन्छ, कुकुरको भागको साटो । (१०८)

माथिको उदाहरणमा वर्गीय आधारमा सञ्चालित समाजमा उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई हरेक कुरामा शोषण गर्छ, भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । ऊ काम गर्न बसेको घर उच्च वर्गको हो । त्यहाँ त उसले काम गरेपछि टन्न खान पाउनुपर्ने हो । ऊप्रति मायाको व्यवहार हुनुपर्ने हो तर ऊ त्यहाँ सबैबाट शोषित मात्र भएकी छ । सन्धो नहुँदासमेत पनि औषधी त परकै कुरा उसले आराम गर्नसमेत पाएकी छैन । उसले उल्टै मालिकहरूका हातबाट कृटाइ खाएकी छ । उसलाई मालिकनीले साक्षत् राक्षस्नीको व्यवहार गरेकी छ । मालिकले पनि कुकुरलाई गर्ने व्यवहार गरेको छ । मालिकले भिडनीलाई मासु जति खाएर हड्डी चुसेर दिनु भनेको भिडनी र कुकुरलाई एउटै व्यवहार गर्नु हो । यसरी निम्न परिवारकी छोरी भिडनी मालिकका घरमा सीमान्तीकृत भएर बाँचेकी छ ।

भिडनीलाई मालिकका घरमा भाउजूले मात्र माया गरेकी छ । भाउजूलाई भिडनीका बारेमा जान्ने इच्छा हुँदा भिडनीले उसको घरका बारेमा बताएकी छ । भिडनीले आफ्नो घरका बारेमा बताउने क्रममा मालिकले अनेक बाहानामा उनीहरूको घर जग्गा जफत गरेको कुरा भाउजूलाई यसरी बताएकी छ :

हो भाउजू घर-घडेरी सबै बेचिदिए मेरा बाबुले । जाँड खाएको पैसा तिर्न पटक पटक गरी लिएको पैसा थुप्रै भयो अरे । अनि मालिकले ब्याजको स्याज गर्दै घर घडेरी आफ्नो नाउँमा लेख्न लगाई कब्जा गरे । (१०९)

माथिको उदाहरणमा समाजमा प्रभुत्वशाली वर्गले निम्न वर्गका कमीकमजोरीको फाइदा उठाउँछन्, निम्न वर्ग पनि प्रभुत्वशाली वर्गले जे जे भन्यो, त्यही त्यही गर्छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । भिडनीको बुबाले दुई कठ्ठा पन्ध्र घुर जग्गा रक्सीको नाममा उडाएको छ । जाँड खानलाई घर, श्रीमती, छोरीहरू केही पनि सोचेको छैन । ऊ जड्याहा भएकै कारण मालिकले त्यसको

फाइदा उठाएको छ । मालिक नापतौल विभागको हाकिम पनि भएकोले गरिब र तिनका गरिबीमाथि शोषण गर्न उसलाई सजिलो भएको छ । भिडनीको बाबुलाई रक्सी खान त पियन भएर कमाएको पैसाले पुग्नुपर्ने हो तर उल्टै जाँड खानलाई पैसा लिएको हो भन्दै हाकिमले (मालिक) व्याजको स्याज गर्दै घर घडेरी, जग्गा आफ्नो नाममा पारेर उसको परिवारको उठिबास लगाएको छ । अझ मालिकले भिडनीको आमालाई रखेल बनाएको चर्चासमेत गाउँलेहरूले गरेका छन् । यसरी समाजमा प्रभुत्वशाली वर्गको मालिकले निम्न वर्गको भिडनीको बाबुलाई अनेक रूपमा जसरी पनि शोषण गरेर उनीहरूलाई किनारीकृत गराएको हुन्छ ।

भिडनीको परिवार निम्न वर्गको परिवार हो । गरिबीका कारणले गर्दा उसकी आमाले सातौँ छोरीलाई जन्म दिँदा दुवै आमा छोरी मरेका छन् । यस्तो बेला पनि उसका बाबु काका, काकी, छरछिमेकी कसैले साथ नदिएको कुरा भिडनीले भाउजूलाई बताएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

त्यो दिन मैले बुबालाई कत्ति उठाएँ । उहाँकी श्रीमती र छोरी मरिसकेका थिए । घाट लैजाने बेला थियो । तर, उहाँ जाँड धोकेर आँगनबाहिर बेहोस लड्नुभएको थियो । हामी छ जना बैनी मिलेर उहाँलाई उठाउँछौँ अजार बजार रुँदै, कराउँदै, आकाशै उचाल्दै । तर न बुबा उठ्नुभयो न काका काकीहरूले 'के भयो ?' भनेर एक वचन सोध्नुभयो । हाम्रो करेसाबारीमा पनि भिडनीको एउटा थाँक्रो थियो । मैले बहिनीको शवलाई काँधमा बोकेँ । पाँच जना बैनीहरूले सुर्पा र कोदालो बोके । खाल्डो खन्यौँ । बहिनीलाई पुरिदियोँ । गाउँलेहरूले करबल गरेपछि र लास डड्डुड्ती गनाउन थालेपछि काका काकीहरूले दुई दिनपछि आमालाई त्यसै भिडनीको थाँक्रोमुनि गहिरो खाल्डो खनी पुरिदिए कि फालिदिए । (११०)

माथिको उदाहरणमा आर्थिक रूपले अति कमजोर, त्यसमा पनि लोग्ने जड्याहा र छोरी छोरी पाएकी हुनाले भिडनीका आमा र बहिनीको अन्तिम संस्कारको लागि पनि कसैले साथ दिएका छैनन् । भर्खर जन्मिँदै मरेकी बहिनीलाई भिडनीले सक्ने भएकीले बहिनीहरूका सहायताले पुर्न सकेकी छ भने आमालाई उमेर र बलका कारण सकेकी छैन । लास गनाएर गाउँलेलाई बस्न असह्य भएपछि मात्र बल्ल काकाकाकी आएका छन् । यदि भिडनीको परिवार सम्पन्न भएको भए उसका आमा र बहिनीले मर्नुपर्ने थिएन । भिडनीका काकाकाकी पनि घडेरी उनीहरूको नाममा नलेखेर मालिकका नाममा उसको बाबुले लेखिदिएको हुनाले पन्छिएका हुन् । भिडनीको परिवार सम्पन्न नभएकै कारण त्यसमा पनि गैरजिम्मेवार बाबु भएकोले सबैजना मर्दा पर्दा बाध्य भएपछि मात्र आएका छन् ।

भिडनीको बाबु जड्याहा भएपछि मालिकले उसलाई जागिरबाट पनि निकालिदिएको छ । उसले अब छोरीहरूलाई कुटनसम्म कुटेको छ । आफ्नै बाबुबाट समिन्तीकृत बनेका भिडनीका दिदीबहिनीहरूको जीवन कुकुरका छाउराछाउरी जस्तै भएको छ । यसको बारेमा भिडनीले भाउजूलाई बताएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

जसरी कुकुरका छाउराहरूलाई मान्छेले टिपेर लैजान्छ, हामी दिदीबहिनीहरूलाई पनि एक एक जनाले कमारी बनाउन आआफ्ना घर लिएर गए । म हजुरका ससुराको भागमा परें । (१११)

माथिको उदाहरणमा जग्गाजमिन, घर मालिकका नाममा भएको र आमा मरिसकेकी र बाबुले गर्नुपर्ने व्यवहारबाट पन्छिदा भिडनीका दिदीबहिनी सबैजना बेसहारा भएको कुरा आएको छ । धनीहरूका आँखामा जो परेकी छ, उसको घरकी नोकर्नीको रूपमा रहेकी छ । उनीहरूको आफ्नो कुनै अस्तित्व रहेको छैन । यसै क्रममा भाउजूको ससुराको भागमा ऊ परेकी छ र सबैबाट सीमान्तीकृत भएकी छ ।

भिडनी मालिकका घरमा काम गर्न बस्दा उसको बाबुले ऊसँग रक्सी खानको लागि पैसा मागेको छ । रक्सीकै नाममा घर जग्गा जमिन लुटाइसकेको उसको बाबुले रक्सी खानको लागि पैसा जुटाउने माध्यम भिडनी बनेकी छ । भिडनीले पैसा नदिए उसलाई इन्डिया लगेर बेच्ने धम्की दिएको छ । उसले मालिकका घरमा काम गरेबापत पैसा कहिल्यै पाएकी छैन । बाबूलाई पैसा नदिए भारतमा बेचिदेला भन्ने डर छ । त्यसैले बाबुको हातबाट बच्नको लागि बाध्य भएर मालिककी छोरीको खुत्रुके चोर्दा मालिकले ऊप्रति गरेको क्रूर व्यवहारका बारेमा कथामा भिडनीले भाउजूलाई यसरी बताएकी छ :

तेरा बाबु यहाँ कहिल्यै आएनन् ? आएका थिए । कि त मलाई रक्सी खान पैसा दे होइन भने म तलाई इन्डिया लगेर बेचिदिन्छु भन्ने धम्की दिन थाले । मैले उर्मिला दिदीको खुत्रुके चोरेर उसलाई बुझाइदिएँ । त्यो दिन मैले हजुरका ससुराबाट धेरै कुटाइ खानुपय्यो । त्यसमा दस हजार रूपैयाँ थियो भनेर उर्मिला दिदी भन्नुहुन्छ । भाउजू, त्यस दिनदेखि म बन्धकी परेकी छु । मैले दस हजार रूपैयाँ व्याजको स्याज नबुझाउन्जेल यहाँबाट उम्किन पाउँदैनँ । तपाईंको ससुरा बुबाले मसित पनि बूढी औंलाको छाप लिनु भएको छ । भागें भने पनि खोजेर जेल हाल्न लगाउनुहुन्छ रे । (१११)

माथिको उदाहरणमा मालिकले काम गर्ने नोकर्नी भिडनीले उसकी छोरीको खुत्रुके चोर्दा त्यहाँ दस हजार रूपैयाँ थियो भनी उसलाई बन्धकी भएर काम गर्नुपर्ने बाध्य बनाएको छ । दस हजारको व्याजको स्याज तिर्नुपर्ने सर्त राखेको छ । भिडनीले एकातिर आफ्नै बाबुको धम्की

खानुपरेको छ भने अर्कोतिर मालिकले ऊमाथि कडा कारवाही गरेको छ । प्रभुत्वशाली वर्गले सधैं निम्न वर्गलाई शोषण गर्छ । भिडनीको जग्गा जमिन हडप्ने मालिक पनि उही नै हो । जाँड रक्सी खाँदैमा त्यत्रो घरघडेरी, जग्गा जमिन नै हडप्नु भनेको निम्न वर्गप्रति उसले गर्ने शोषण, अन्याय हो । निम्न वर्गका मानिसहरू बोल्न सक्दैनन् । त्यसमा पनि रक्सी खानेहरू रक्सी खानलाई पैसा पाए भयो । भिडनीको बाबु त रक्सीले बिग्रेको मान्छे हो तर मालिकको त्यस्तो तुच्छ नियत नहुनुपर्ने हो तर उसमा सम्पत्ति थुपार्ने लोभलालच मात्र रहेको छ । अझ जसको सम्पत्ति आफ्नो नाममा कागज गरेको र उसैकी छोरी जो आफ्ना छोरीभन्दा पनि सानी छे उसलाई खुत्रुकेको पैसा दस हजार छ भन्दै व्याजको स्याज लिने नामको कागज बनाउनु र मर्ने गरी कुट्नु निम्न वर्गप्रति अति नै शोषण गर्नु हो । समाजमा प्रभुत्वशाली वर्गले निम्न वर्गमाथि सधैं अनेक रूपमा शोषण गर्छ, बालक, बालिका पनि भन्दैन भन्ने कुरा भिडनी कथामा आएको छ ।

२.४ शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी अवधारणा

संसार शक्तिको आडले चलेको छ । शक्तिबाट नै संसारले गति लिएको छ तर शक्तिको प्रयोग गर्ने क्रममा भने शक्तिको दुरुपयोग बढी हुने गरेको पाइन्छ । जसका कारण सीमान्त वर्ग सधैं अधीनस्थ र उत्पीडित बन्न पुग्छ । विविध विधिबाट सीमान्त वर्गलाई नै परिचालन गरेर बहुआयामिक बाटाबाट शक्ति सृजना गरी सीमान्तीकृतद्वारा निर्मित शक्तिलाई सीमान्त वर्गमाथि नै दमनकारी ढङ्गले प्रयोग गर्ने शक्तिको राजनीति चलिआएकै छ । चाहे बल प्रयोग गरेर होस् या सहमतिकै आधारमा, एलिट वर्गको हैकम यथावत् छ । धार्मिक, सांस्कृतिक जस्ता नैतिक मान्यताका आडमा पनि सीमान्त वर्गको शोषण दमन कायमै छ । साहित्यमा सीमान्तीयताको अध्ययन गर्दा शक्ति, सत्ता, दमन, हैकम, शिक्षा प्रणाली लगायत तमाम आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक क्षेत्रगत अवस्थामा मुद्दा जोडिन आउँछन् (श्रेष्ठ ३९) ।

समयको क्रमसँगै सीमान्तीयता अध्ययनको व्यापकता आएकोले विगतमा जस्तो प्रभुत्वशाली वर्गले सीमान्तीकृत वर्गमाथि गर्ने शोषण, दमनमा हाल केही कमी आएको देखिन्छ । शक्तिका विरुद्ध किनारीकृत वर्गले पनि आवाज उठाउन थालेका छन् । कृतिमा सीमान्त वर्ग र शक्ति बिचको सम्बन्ध के कस्तो छ ? उनीहरू बिचको कार्य व्यवहार कसरी अगाडि बढेको छ भनेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

२.५ राजेन्द्र विमलका कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' र 'राति-राति महुवा फुल्छ' पाँचवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'महाराजा' र 'भिडनी' दुईवटा कथा गरी जम्मा

सातवटा कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी मान्यताका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

२.५.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

'पोस्टमार्टम' कथामा ऊ पात्रले आफूलाई प्रभुत्वशाली वर्गअनुसार सञ्चालन गर्न नसक्दा दुःखद मृत्युवरण गर्नुपरेको छ । ऊ आदर्श, निडर स्वभावको व्यक्ति, शिक्षक हुँदाहुँदै पनि अनेक प्रपञ्चका कारण उसलाई सीमान्तीकृत बनाइएको छ । समाजमा खराब पक्षको बारेमा खुलेर विरोध गर्दा उल्टै उसको आवाजलाई आफ्नै घर परिवारबाट दबाइएको छ । निडर स्वभावका कारण उसलाई शिक्षण कार्यमा भन्दा राजनीतिक क्रियाकलापमा सक्रिय भई व्यवस्था विरोधी गतिविधिमा लागेको आरोप प्रभुत्वशाली वर्गले लगाएको छ, जसले गर्दा ऊ जागिरबाट बर्खास्त हुन पुगेको निष्कर्ष पोस्टमार्टमका क्रममा डाक्टरहरूले पत्ता लगाएका छन् । ऊ पात्रले प्रभुत्वशाली वर्गसँग चाप्लुसी गर्न जानेको छैन । उनीहरूको जयजयकार गर्न नसकेको कारणले गर्दा उसको जागिर छुटेको हो भन्ने टिप्पणी उसका बाबु, आमा, श्रीमती र समाजको रहेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

आदर्श छाटेर हुन्छ ? जो पावरमा हुन्छ, त्यसको स्तुति गर्नुपर्छ अनि मात्र बाँच्न सकिन्छ । नालायक, कुबुद्धि ... । (५)

माथिको उदाहरणबाट ऊ (लास) पात्रले शक्तिमा रहेका व्यक्तिहरूसँग हातेमालो, चाप्लुसी गर्न नसकेकोले उसको जीवन बन्न सकेको छैन । त्यसैले ऊ सबैको धिक्कारको पात्र बनेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । प्रभुत्वमा रहेका व्यक्तिले भुटो आरोप लगाएर उसलाई अध्यापन सेवाबाट अवकाश दिलाएपछि ऊ आर्थिक मारमा परेको छ । यसको विरुद्ध प्रभुत्वसँग आवाज उठाउन सकेको छैन । अझ मानसिक रूपमा कमजोर हुनुका साथै शारीरिक दुर्बलताका कारण अल्यायुमै वेवारिसे लास बन्न पुगेको छ ।

यस कथामा प्रशासनमा रहेको उच्च पदस्थका व्यक्तिहरूसँग आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक विविध कारणले सीमान्तीकृत बाँच्दै आएका व्यक्तिहरू दुक्कले बोल्न पनि सकेका छैनन् । प्रशासनका ती प्रभुत्वले समाजमा यस्तो छाप छोडेको छ कि उसको अगाडि निम्न वर्ग सामुन्ने पर्न पनि सकेको छैन । डिएसपीले सोधेको प्रश्नको उत्तर सीमान्त पात्रले डराई डराई दिएको र शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध कथामा यसरी प्रस्तुत गरेको छ :

हजुर, घटना कहिले भयो, कसरी भयो कुन्नी । तर चार-पाँच दिनदेखि त गनाएर बस्नै नसकिने भयो । एउटा बूढाले काम्दो स्वरमा भन्यो ।
...तपाईंमध्ये कसले यस मान्छेलाई चिन्नुहुन्छ ? डिएसपीले कड्केर

सोध्यो । दर्शकहरूको मुटु ढुकढुक गर्न थाले । भीड लासको नजिक आउन खोज्यो, तर एउटा सीमारेखाभन्दा वर आउने हिम्मत भएन । (२)

माथिको उदाहरणका आधारमा हेर्दा राज्यको शान्ति, सुरक्षाजस्तो प्रशासनमा रहेका पदस्थ व्यक्तिहरूबाट विपन्न वर्ग भन्ने सीमान्तीकृत जीवन बाँच्दै आएका छन् । उनीहरूको प्रशासनसँग कुनै पहुँच छैन । उनीहरू आवजविहीन, शक्तिविहीन छन् ।

२.५.२ 'माओवादी' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

यस कथामा गोगने, उसको छोरा बट्टी र बुहारी लालीमैयाँ सीमान्त पात्र हुन् । गोगनेले टेलिफोन सेवामा पियनको काम गर्दा छोरालाई एस.एल.सी. सम्म पढाउन सकेको छ । छोरालाई जागिर गराउन शक्तिको साथ चाहिन्छ भन्ने सोचाइ गोगने र बट्टीमा रहेको छ । आफूले चिनेको नेतालाई चुनावमा जिताउन सकियो भने आफ्नो पनि राम्रो हुन्छ भन्ने विश्वास बाबु छोरामा रहेको छ । त्यसैले उनीहरूले आफूले चिनेको नेता दिग्विजयलाई जिताएर मन्त्री बनाउन लागिपरेको कुरा कथामा 'निर्भीक' दैनिक पत्रिकाको संवाददाताले यसरी व्यक्त गरेको छ :

हाम्रो गाउँमा गोगने बूढो र उसको छोरा बट्टीले यसको चुनावमा ज्यान लगाइदिएका थिए रे । गोगने बूढो टेलिफोनमा पियन हुँदा मैले देखेको थिएँ, पछि त काठमाडौँ आएर बस्न थाल्दा बूढो कस्तो भएछ थाहा छैन । सुनेँ छोरा बट्टीलाई एस.एल.सी. सम्म पढायो । गरिब गोगने यो मोरा खत्री, दिग्विजयबहादुर मन्त्री भएपछि छोरालाई यसो दुईचार पैसाको नोकरी लगाइदेला भन्ने कत्रो आशामा थियो । (२८)

माथिको उदाहरणमा गोगने र बट्टीमा नेतालाई चुनावमा जिताउँदा पछि आफ्नो पनि राम्रै हुन्छ भन्ने आशा रहेको पाइन्छ । दिग्विजय मन्त्री भएपछि बट्टीको सट्टा उसकी श्रीमती लालीमैयाँलाई उसको यौवन देखेर जागिर दिलाएको छ, र पछि रखाँटीको रूपमा राखेको छ । लालीमैयाँ गर्भवती भएपछि दिग्विजयले उसलाई अदालतको फैसलाअनुसार पत्नी माने पनि पछि हत्या गरेको छ, र आत्माहत्या गरेको कुरा बाहिर ल्याएको छ । यहीँ कारणले गर्दा पीडित बट्टीले मन्त्री दिग्विजयलाई मार्ने धम्की दिएको छ तर मन्त्रीले उसलाई गुन्डा लगाएर मारेको छ । बट्टीको बाबु गोगने पनि पछि छोराको हत्यामा मन्त्रीलाई मार्न खोजेको छ । कथाको सुरुमा मन्त्री दिग्विजयप्रति सीमान्त पात्रहरू गोगने र बट्टीप्रति जुन विश्वास थियो त्यो पछि दुश्मनीमा परिणत भएको छ ।

२.५.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

यस कथामा मनसुख बूढा, उसकी श्रीमती घरमपुरवाली र उसको छोरो राजकुमार सीमान्त पात्र हुन्। मनसुख बूढाको पुस्ता कयौं वर्षदेखि प्रभुत्वशाली वर्ग फुलगेन सिंहको घरमा बन्चरैको काम गर्दै आएका छन्। उनीहरूले दिनरात काम गर्दा पनि खान पुग्दैन। मनसुख बूढाले आइ ढाक्ने कपडासमेत लगाउन पाएको छैन। उनीहरूको घरमा एकगोडा अन्न छैन। उसले गरेको श्रमको उचित मूल्य पाएको छैन। मनसुख बूढाको परिवार र शक्ति बिच मालिक र नोकरको सम्बन्ध छ। मालिकको घरमा काम गरेर जे जति आउँछ, त्यहीबाट उनीहरूको छाक टर्छ। दिनरात मालिककै घरमा काम गर्दा पनि उसको दयनीय जीवनप्रति मालिकहरू कुनै चासो राख्दैनन्। मालिकले उनीहरूप्रति गरेको व्यवहारलाई मनसुख बूढाकी श्रीमती घरमपुरवाली यसरी मनमनै पोखेकी छ :

साँच्चै, धनीहरूलाई गरिबमाथि दया-माया भनेको पटकै हुँदो रहेनछ। कसैले एकसरो भुम्रो पनि लाउन दिँदैन, कमसेकम बूढाको जीउ त छोपिन्थ्यो। सिङ्गो जीउ घाउले कुहिसक्यो। पैसा भएपछि मुटु हुँदैन कि मुटु नभएपछि पैसा हुन्छ ? (५४)

माथिको उदाहरण हेर्दा सीमान्त पात्र मनसुख बूढा फुलगेन सिंहको घरमा काम गर्छ। मालिकको घरमा जति काम गरे पनि उनीहरू कठोर मन गरेका शासक हुन् भन्ने दृष्टिकोण घरमपुरवालीको छ। मनसुख बूढाका पुस्ताहरू मालिकका घरमा कयौं पुस्तादेखि काम गर्दै आएका छन् तर कामको सही मूल्य पाएका छैनन्। राजकुमार मालिककै जिपले किचिएर मारिँदा मात्र तत्कालीन समयलाई साम्य बनाउन फुलगेन सिंहले उनीहरू बिच मालिक नोकरको सम्बन्ध रहेको कुरा गरेको छ तर पनि उनीहरूको रगतमा मनसुख बूढाका पुस्ताका श्रमको रगत बगिरहेको छ भनेर फुलगेन सिंहले मनसुख बूढाप्रति फोस्रो सहानुभूति प्रकट गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

मनसुख, हाम्रो कयौं पुस्तादेखि तिमरूका पुर्खा र तिमरूले खेताला भए काम गर्दै छौ। साँच्चै भन्ने हो भने हाम्रा नसा-नसामा बगेको रगत तिमरूकै पुर्खाले उमारेको बालीबाट बनेको हो। (५८)

माथिको भनाइका आधारमा हेर्दा मनसुख बूढाको पुस्ता कयौं वर्षदेखि फुलगेन सिंह कहाँ काम गर्दै आएका छन्। उनीहरू बीच मालिक र नोकरको जुन सम्बन्ध छ त्यो निरन्तर रहिरहोस् भन्ने चाहना फुलगेन सिंहको छ। मनसुख बूढाले पनि फुलगेन सिंहको भनाइलाई समर्थन गरेको छ। फुलगेन सिंहको विपक्षमा ऊ गएको छैन। अतः यस कथामा शक्तिसँग सीमान्त पात्रको सम्बन्ध मालिक र नोकरको रहेको छ।

२.५.४ 'लाँकुरी फेरि फुलेछ' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

'लाँकुरी फेरि फुलेछ' कथामा केन्द्रीय पात्र कौडे निम्न वर्गीय पात्र हो । ऊ पन्ध्र वर्षपछि बनारसबाट घर फर्किएको छ । घरबाट भागेर बनारस पुगेको कौडेले अनेक दुःख पाएको छ । जता, जे काम गरे पनि ऊ अपमानित मात्र भएको छ । उसले श्रमको उचित मूल्य पाएको छैन । आफू शोषित, पीडित भए पनि केन्द्रसँग कुनै आवाज उठाउन सकेको छैन । घर फर्किदा पनि मालिकले उसलाई एक पैसा नदिएकोले घरमा आइपुग्दा पनि ऊ रिसले सम्झिएर मुर्मुरिएको मात्र छ । घरमा पनि माओवादीबाट अपहरित हुने डरले उसकी प्यारी बहिनी चेउंकी घरपरिवार छोडेर नारायणगढ पुगेकी र त्यहाँ पनि अनेक दुःख पाएकी छ । अहिले परिवारलाई ऊ जीवित या मरेकी छ पत्तो छैन । यसको खोजी खबर कहीं पनि उसका बाबुआमाले गर्न सकेका छैनन् । उनीहरूको शक्ति केन्द्रसँग कुनै सम्बन्ध छैन । त्यसैले उनीहरूको आवाज कही पुगेको छैन । एक त उनीहरूको आर्थिक अवस्था निकै कमजोर छ । उनीहरूको घरमा खाने अन्नसमेत छैन । न त नगद नै छ न त काम गरेर खाने वातावरण नै छ । कौडे देशको सरकार पक्ष र विद्रोही पक्ष दुवैसँग असन्तुष्ट छ । उसको राज्य पक्षको सत्ता तथा माओवादी पार्टीसँग कुनै सम्बन्ध छैन । दुवै पक्षसँग ऊ निकै डराएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

कौडेलाई लाग्छ, लाँकुरी यस रूखमा र उसमा कुनै फरक छैन । मानौं ऊजस्तै यस लाँकुरीले सरसर-मरमर गर्दै आफ्नो वेदना संसारका अधिल्लिर प्रकट गर्न खोज्दै छ, तर उसको अन्तः पीडा बुझ्ने कोही पनि त छैन । आफ्नो वेदनाले गर्दा ऊ लाँकुरीजस्तै एकिलिएको छ, गुम्सिएको र छटपटिएको छ । (८२)

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने देशको वर्गीय द्वन्द्वका कारण कौडेजस्ता निम्न वर्गीय जनताको जनजीवन अति नै कारुणिक बन्न पुगेको छ जसले गर्दा कौडेभित्र अनन्त पीडा छ । ऊ पीडा शक्तिसँग पोख्न चाहन्छ तर उसको पीडा सुन्ने कोही छैन । देशका ठूलाठालूलाई गरिब जनताको पीडाले केही असर गर्दैन । उनीहरू शक्तिमा आउनका लागि निम्न वर्गलाई प्रयोग गर्छन् र त्यहीँ प्रयोग भएको कारण निम्न वर्गीय जनता सरकार र विद्रोही दुवै पक्षको द्वन्द्वबाट सीमान्तीकृत जीवन बाँच्दै आएका छन् । उनीहरूको कुनै पनि शक्तिसँग पहुँच छैन । उनीहरू निरीह, आवाजविहीन र शक्तिविहीन छन् ।

२.५.५ 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा म र उसकी मितिनी सीमान्त पात्र हुन् । उनीहरूको गाउँमा जमिनदार नरसिंह बाबूबाहेक अरु कसैको पनि जमिन छैन । गाउँलेहरू जमिनदारलाई सरकार भनेर पुग्छन्, मान्छन् । उनीहरू अशिक्षित छन् । उनीहरूले सामाजिक, आर्थिक,

राजनीतिक, शैक्षिक, सांस्कृतिक हरेक रूपमा सीमान्तीकृत जीवन बिताइरहेका छन् । नरसिंहबाबु गाउँको जमिनदार हो । उनीहरू र नरसिंह बिच जमिनदार र रैतीको सम्बन्ध छ । गाउँका सबै व्यक्तिहरूले उसको निर्देशनअनुसार चलनुपर्छ । उसको रवाफ आफ्नो गाउँमा मात्र होइन अन्य दुईचार गाउँमा समेत रहेको छ । गाउँलेहरूले उसलाई सरकारको मान्यता दिएको प्रसङ्ग कथामा म पात्रले यसरी व्यक्त गरेको छ :

गाउँमा मात्र होइन, वरिपरिका दुईचार गाउँमै उहाँको रवाफ छ । सबैले उहाँलाई 'सरकार' भनेर सम्बोधन गर्नुपर्छ, त्यसैले यस आँपघारीलाई सरकारी गाछी' पनि भन्छन् । ...गाउँभरिका मानिस उहाँका रैती हुन् ।

(८७)

माथिको उदाहरणअनुसार निम्न वर्गीय गाउँलेहरू र नरसिंह बिच मालिक र रैतीको सम्बन्ध रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । गाउँलेहरूले नरसिंहलाई मालिक भनेर सम्बोधन गरेका छन् । गाउँलेहरूलाई आफू अन्यायमा परेको छु भन्ने ज्ञान छैन । सामन्ती सोचको विभेदपूर्ण क्रियाकलापप्रति लड्ने साहस गाउँमा कसैले गरेका छैनन् । गाउँका अधिकांश मानिसहरूका घरमा दुई छाक चुलो बलेको छैन । बुढाबुढीदेखि साना काखे बालकसमेत भोकमरीमा परेका छन् । उनीहरू महिनौंसम्म महुवाको फूलले छाक टार्छन् । उनीहरूको यस्तो दयनीय स्थितिको मर्म केन्द्रसम्म पुग्न सकेको छैन । गाउँलेहरूले जन्मेका छोराछोरीलाई पाल्न नसक्दा बरु मरून् भनेर अनेक गाली गरेका छन् । उनीहरूले छोराछोरीलाई अशक्त हुने गरी कुटेका छन् तर उनीहरूले आफू गरिब हुनुका कारण, गरिबीका कुरा केन्द्रसम्म पुऱ्याउन सकेका छैनन् । शासन शक्तिसँग उनीहरूको कुनै पहुँच छैन । उनीहरू सीमान्तकृत जीवन बाँचिरहेका छन् ।

२.५.६ 'महाराजा' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

'महाराजा' कथामा महाराजाको शासन सत्तालाई देखाइएको छ । महाराजा तथा महाराजाको शक्ति प्राप्त व्यक्तिहरूले शक्तिको दुरुपयोग गरेका छन् । शक्तिको दुरुपयोग गर्दा सर्वसाधारण जनताले दुःख पाएका छन् । उनीहरूको विरुद्ध आवाज उठाउनेलाई अफ कडा कानून बनाएर यातना दिइएको छ । कथामा जनताहरू स्वतन्त्र भएर बाँच्न पाएका छैनन् । देशको शक्तिसँग उनीहरू सधैं डराएर बस्नु परेको छ । देशभरि गुप्तचर खटिएकाले जनता आफ्नै कुरा पनि दुक्कले बताउन सकेका छैनन् । उनीहरू शक्तिसँग त्रसित छन् जसले गर्दा उनीहरूको आत्मविश्वास पनि गइसकेको कुरा समाख्याताले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

देशमा महाराजा भन्ने जन्तुको आतङ्क चारैतिर फैलिएको थियो । हावा पनि काम्दै बहन्थ्यो । कानेखुसी गरेको कुरा पनि रेकर्ड हुन्छ भन्ने प्रचारले गर्दा लोग्ने स्वास्नी पनि ओछ्यानमा सम्लेर गफ गर्थे । घर-

घरमा फिट गरिएको अदृश्य रेकर्डरमा राजाको विरुद्ध बोलेको फेला परे
फाँसी हुन्छ भन्ने भयले मुटु असामान्य गतिमा घड्किरहन्थ्यो राजाका
मानिसहरू भन्थे, 'देशका हरेक तीन जनामा एकजना राजाको गुप्तचर
हुन्छ-हुन्छ।' (७३)

माथिको उदाहरण हेर्दा यस कथामा देशमा महाराजा र राजनैतिक शक्तिप्राप्त व्यक्तिहरूले
सर्वसाधारण जनतालाई स्वतन्त्र भएर बाँच्न दिएका छैनन्। महाराजा शासन आफ्नो शासन
टिकाइराख्न चाहन्छ। त्यसैले उसको विरुद्धमा जो लाग्छ, बोल्छ, उसलाई निर्मम यातना दिइएको
छ, त्यस्तै परे ज्यान लिन पनि तयार छ।

यस कथामा रहेका सीमान्त पात्र राजभक्त माथेमा र उसको छोरा देशभक्तले राजभक्तको
समर्थन गरेका छैनन्। देशभक्त काङ्ग्रेस पार्टीको सदस्य हो। त्यसैले राजसत्ताको शाक्ति प्राप्त
बर्दीवालले बागमतीको किनारामा दर्जनौं गोली हानेर मारेको छ। देशभक्तलाई राजा सही छन् तर
राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्तिहरू अञ्चल अधिकारीहरू, सल्लाहकारहरू बेइमान हुन् भन्ने लागेको
थियो तर राजासँगको प्रत्यक्ष भेटपछि उसलाई महाराजालगायत उसका सबै व्यक्तिहरू शोषक हुन्
भन्ने कुरा पछि बुझेको छ। राजतन्त्र विरुद्ध भएको क्रान्तिमा गोली लागेर खुट्टा गुमाएको उसले
क्रान्तिद्वारा राजालाई हटाउन त सकेको छ तर फेरि देशमा छ सय एक जना राजाहरू देखा
परेका छन्। उनीहरू पनि शक्तिको आडमा सर्वसारण जनतासँग राज गरेर बसेका छन् जो
उनीहरूको विरुद्ध आवाज उठाउँछ उनीहरूले दमन नै गरेका छन्। 'यो गुन्डो हो। हत्यारा हो।
यसलाई आजन्म काराबास हुनुपर्छ (८१)!' देशमा जनताले राजतन्त्र हुँदा पनि स्वतन्त्र भएर बाँच्न
नपाएको र रगत र पसिना बगाएर लोकतन्त्र आउँदा पनि उनीहरू भ्रम अनेकौं नामका राजाद्वारा
सीमान्तीकृत बनाइएका छन् तर देशको शासन शक्तिप्रति देशभक्तले आवाज उठाउन भने
छोडेको छैन।

२.५.७ 'भिडनी कथामा' शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

'भिडनी' कथामा भिडनी सीमान्त पात्र हो। कथामा निम्न वर्गीय बालिका भिडनीको
दुःख पीडालाई कथामा देखाइएको छ। भिडनीको बाबु सधैं जाँड रक्सीमै चुल्म्म डुबेको छ।
उसकी आमा पनि सातौं छोरीलाई जन्म दिँदा छोरीसहित मरेकी छ। बाबुले जाँड रक्सी खानको
लागि मालिकसँग पैसा लिँदा लिँदा मालिकले नै उसको घर, घडेरी, दुई कठ्ठा पन्ध्र धुर जग्गा
आफ्नो नाममा पारेको छ। त्यहीँ मालिकले भिडनीलाई आफ्नो घरमा काम गर्ने नोकरीको रूपमा
राखेको छ। मालिकका घरमा सबैका कामका लागि ऊ हरबखत तयार हुनु परेको सन्दर्भ कथामा
यसरी आएको छ:

कहिलेकाहीं ऊ दोधारमा पर्थी । एउटा आउँथ्यो - छिट्टो काँगियो खोजेर दे, अर्कोलाई अड्डा जान ढिलो हुन्थ्यो र यताउति परेको मोजा माग्थ्यो । तेस्रोलाई खाने बेलामा भात सर्केको हुनाले तुरुन्त पानी चाहिन्थ्यो । बिचरी भिडनी अलमलमा पर्थी र सबैको काम ढिलाएको हुँदा सबैबाट गाली र कुटाइ खान्थी । बिरालोले दूध खायो, सिसाको गिलास फुट्यो, कसैको कुनै वस्तु हरायो वा भेटिएन गल्ती जसले गरे पनि अवगाल जति भिडनीको थाप्लोमा आउँथ्यो, कुटाइ खानुपर्थी । (१०७)

माथिको उदाहरणमा भिडनी मालिकको घरमा नोकर्नी भएर बसेकी छ । ऊ सबैले भनेको र अह्राएको समयमा तयार हुनुपर्छ । उसले काम बिगारेमा उल्टो गाली र कुटाइ खाएकी छ । ऊ सबैको खेलौना भएकी छ । बाबु जड्याहा हुँदा आफ्नै सम्पत्ति जसले लुटेको छ, उसैका घरमा ऊ आवाजविहीन नोकर्नीको रूपमा बसेकी छ । ऊप्रति मालिककी बुहारीबाहेक कसैसँग पनि उसको राम्रो सम्बन्ध छैन । निम्न वर्गकी भिडनी मालिकका घरमा पनि सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएकी छ । भिडनी र प्रभुत्व बिच मालिक र नोकर्नीको सम्बन्ध रहेको छ । उसको आवाज कसैले सुनेको छैन । अतः यस कथामा भिडनीको शासन शक्तिसँग कुनै पनि पहुँच छैन ।

२.६ सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा

दृष्टिकोण सीमान्तीयता अध्ययनको महत्त्वपूर्ण अवधारणाको रूपमा रहेको छ । कृतिमा आएका गैरसीमान्तहरूले सीमान्त वर्गमाथि विविध प्रकारका व्यवहार गरेका हुन्छन् । कृतिमा कहिलेकाहीं सीमान्त वर्गले बोल्न नसकेको आवाज गैरसीमान्त वर्गले बोलेको हुन्छ, भने कहिले गैरसीमान्त वर्गलाई बोल्न दिएको हुँदैन । पुरुषले महिलाका पक्षमा, गोराले कालाका पक्षमा, गैरदलितले दलितका पक्षमा वकालत गरे जस्तै गैरसीमान्तले सीमान्तका पक्षमा बोल्न सक्छ (श्रेष्ठ ४६) । कृतिमा सीमान्तप्रति गैरसीमान्तको सकारात्मक र नकारात्मक दृष्टिकोण केकस्तो छ, यस शीर्षकअन्तर्गत अध्ययन गरिन्छ । गैरसीमान्त वर्गले सीमान्त वर्गप्रति केकस्तो व्यवहार गर्छ, त्यस कुराको विश्लेषण कृतिमा गर्नु पर्दछ ।

२.७ राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ', र 'राति राति महुवा फुल्छ' पाँचवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'महाराजा' र 'भिडनी' दुईवटा कथा गरी जम्मा सातवटा कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोणसम्बन्धी मान्यतामा रहेर अध्ययन गरिएको छ ।

२.७.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'पोस्टमार्टम' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व ऊ (लास) पात्रका साथै लासलाई हेर्न आउने बूढोका साथै अन्य दर्शकले गरेका छन् भने गैरसीमान्तको प्रतिनिधित्व ऊ (लास) को परिवार, डिएसपी र डाक्टरहरूले गरेका छन्। ऊ पात्र आफ्नै आदर्शले गर्दा घर परिवार, समाजबाट किनारीकृत भएको छ। अझ जागिरबाट बर्खास्त भएपछि सबैले उसलाई तिरस्कार गरेका छन् जसले गर्दा ऊ शारीरिक र मानसिक रूपमा कमजोर भएको छ र अकालमै मृत्यु हुन पुगेको छ। ऊ पात्र मरिसकेपछि पनि गैरसीमान्त पात्र डिएसपीको ऊप्रति नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको उदाहरण कथामा यसरी अभिव्यक्त भएको छ :

मोरो बस्तीनिरको चउरमा मर्न गएछ। त्रिशुलीमा हाम फाले हुन्थ्यो नि।
भीरबाट लडे हुन्थ्यो नि। सित्तमैमा भन्फट आइलाग्यो ! (१)

कथामा लासको पोस्टमार्टमको लागि खटिएका डाक्टरहरूको ऊप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ। उनीहरूले लासको पोस्टमार्टम गर्ने क्रममा लासप्रति देखाइएको करुणा, दयाको भावना कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

को हुन सक्छ, यो अभागी जीव जसलाई बाबु आमाले कपूत र जोइटिङ्ग्रे, जोईले कुपति र बिकम्पा, साथीहरूले अव्यवहारिक र नालायक, छोराछारीले गैरजिम्मेवार पिता र छरछिमेकका मानिसले मलमूत्रभन्दा पनि निरर्थक ठाने। कस्तो असफल मानिस। (४)

माथिको भनाइ डाक्टरको हो। ऊलगायत अन्य डाक्टरहरू गैरसीमान्त पात्रको रूपमा रहेका छन्। यस कथामा उनीहरूको सीमान्त पात्र लासप्रति सहानुभूतिको भाव रहेको छ।

२.७.२ 'माओवादी' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'माओवादी' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व गोगने, उसको छोरो बन्नी र बुहारी लालीमैयाँले गरेका छन् भने गैरसीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व दिग्विजयले गरेको छ। यस कथामा दिग्विजयले पैसाको बलमा चुनाव जितेर मन्त्री भएको छ। मन्त्री भएपछि शक्तिको आडमा भ्रष्टाचार, बलात्कार, हत्या गरेको छ। दिग्विजयको कालो कर्तुतका बारेमा जनतालाई थाहा भए पनि कसैले आवाज उठाउन सकेका छैनन्। दिग्विजयले आफ्नै क्षेत्रका जनतालाई थुरथुर काम्ने बनाएर राखेको बारेमा पत्रकारले उसकै क्षेत्रमा दिग्विजयलाई प्रतीक्षा गर्दा अन्य दुई व्यक्तिलाई कथामा यसरी बताएको छ :

आफ्नै क्षेत्रका मान्छे रिसाएका छन् भन्छन् । रिसाएर के गर्नु ? क्षेत्रमा त यो आउने सुइँको मात्र पाउँदा पनि मान्छेको के कुरा रूखविरुवाको मुटु थुर्न काम्छ । जङ्गलको जङ्गल बेच्यो । कसैका चेलीबेटीको इज्जत बाँकी रहेन तर बन्दुक र पैसाको जोर रहेसम्म कसले हटाउन सक्छ ?

(२७-२८)

गोगनेले दिग्विजय मन्त्री भएपछि बढीलाई जागिर खुवाउनका लागि अनुरोध गर्दा उसले बढीको सट्टा सात कक्षा मात्र पास गरेकी तर टाइप जानेकी उसकी श्रीमतीलाई आफ्नो कार्यालयको टाइपिस्टको जागिर दिलाएको छ । उसले यो जागिर सीमान्त वर्गप्रति कुनै सकारात्मक भावना भएर दिएको होइन लालीमैयाँको जवानी देखेर बढीको सट्टा उसकी श्रीमतीलाई जागिर दिलाएको हो । जागिर दिलाएपछि लालीमैयाँलाई रखाँटीको रूपमा राखेको छ र ऊ गर्भवती भएको थाहा पाएपछि घरबाट निकालेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

लालीमैयाँ गर्भवती भई । दिग्विजयको पारिवारिक जीवनमा प्रलय आयो । लालीमैयाँलाई घोक्नेछत्ती लाएर बाहिर घचेडियो, लगभग माग्नेका अवस्थामा । (३०)

लालीमैयाँले मन्त्री दिग्विजयलाई अदालतमा मुद्दा हालेपछि उसले जितेकी छ र दिग्विजयले पत्नीको रूपमा उसलाई स्वीकारेको छ तर एक महिनापछि उसले लालीमैयाँलाई 'आत्माहत्या गरेकी हो' भनेको छ । बढीले लालीमैयाँलाई मारेको आरोपमा दिग्विजयमाथि आवाज उठाउँदा उसलाई पनि दिग्विजयले मान्छे लगाएर हत्या गराएपछि 'पुलिससँगको मुड भेडमा सिन्धुलीको नामुद माओवादी बढी मारियो (३२) ।' भनी भुटो समाचार छपाउन लगाएको छ । त्यसैगरी छोरो बढीलाई प्रत्यक्ष मारेको देखेको गोगनेले पनि दिग्विजयलाई मार्न खल्तीमा बम राखेको छ तर असफल भएपछि उल्टै दिग्विजयको हातको गोली खाएको छ । यसलाई पनि समाचारमा उसले 'सिन्धुलीका खतरनाक माओवादी गोगने खत्रीले हत्या गर्न खोज्दा मन्त्री दिग्विजयबहादुरले आफूलाई बचाउन सफल भए (३२) ।' भन्ने समाचार बनाउन सफल भएको छ । दिग्विजय मन्त्री भएको हुनाले ऊ कानूनभन्दा माथि रहेको छ । त्यसैले उसले सीमान्त वर्गलाई सहजै आफूले चाहे जसरी हत्या गर्न सफल भएको छ । उसको विरुद्ध आवाज उठाउने सीमान्त वर्गलाई जसरी पनि दबाउनु पर्छ भन्ने नकारात्मक भावना दिग्विजयको रहेको छ ।

२.७.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'बल्दो भविष्य' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व मनसुख बूढा, धरमपुरवाली, राजकुमार, नागो चमार, चुलहाई महतो र पन्चु चौधरीले गरेका छन् भने गैरसीमान्तको प्रतिनिधित्व फुलगेन सिंह, उसका कार्यकर्ता, रामेसर, एसपी. ले गरेका छन् । यस कथामा

समसामयिक राजनीतिमा देखापरेको विकृति र विसङ्गतिहरूलाई देखाइएको छ। राजनीतिमा इमान्दार, सङ्घर्षशील र कर्मठ व्यक्तिहरूभन्दा स्वार्थी, गुण्डागर्ती जस्ता निकृष्ट कार्य गरेर चुनाव जित्न लागिपरेको प्रसङ्ग कथामा छ। नागो चमार सीमान्त वर्गको नेता हो। फुलगेन सिंह प्रभुत्वशाली वर्गको नेता हो। ऊ समाजमा आफ्नो प्रभुत्व सधैं रहिरहोस् भन्ने चाहान्छ। निम्न वर्गले अन्याय र अत्याचारका विरुद्धमा आवाज उठाउन थालिसकेका छन्। नागो चमार दलित र गरिबहरूका हक, हितको लागि उठेकोले राजकुमारले उसलाई साथ दिएको छ। फुलगेन सिंह जसरी पनि चुनावमा जित्न चाहान्छ। उसलाई नागो चमारले जित्ला भन्ने डर छ। त्यसैले आफ्नो कार्यकर्तामार्फत ततमाटोल र चमारटोलबाट भोट नआएमा टोलमै आगो लगाइदिने र उसको विरुद्धमा लाग्ने मान्छेलाई काट्न पनि तयार रहने कुरा टोलभरि फिँजाएको छ। फुलगेन सिंहले सीमान्त वर्गलाई शारीरिक र मानसिक शोषण गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

ततमाटोल र चमारटोलबाट हामीलाई भोट आएन भने दुवै टोलमा आगो सल्काइदिन्छौं। सिङ्गो टोललाई खरानीको थुप्रो बनाएनौं भने भन्नु। ... अनि त्यो साले रजकुमरा ! ... त्यसलाई त टुक्रा-टुक्रा पारी बोरामा हालेर उसकी आमालाई मासु पकाउन पठाइदिन्छौं। (५१)

माथिको उदाहरणमा प्रभुत्वशाली वर्गको फुलगेन सिंहले आफ्नो शक्तिको आडमा सीमान्त वर्गलाई डर, त्रासमा राख्न चाहेको छ। आफू अनुकूल जनता नभइदिने हो भने ऊ जे गर्न पनि पछि नपर्ने, आफ्नो विरुद्धमा कोही लागेको छ भने ज्यानसमेत लिने धम्की दिएको छ। उसलाई डर छ कि सीमान्त वर्गले चुनाव जितेको खण्डमा उसको सत्ता पराधीन हुनेछ। त्यसैले उसले हत्या, गुण्डागर्दी जस्ता निकृष्ट कार्य गरेर भए पनि आफ्नो राजनैतिक धरातल बलियो बनाउन खोजेको छ। त्यसैले सीमान्त वर्गलाई सधैं थिचेर राख्नुपर्छ भन्ने फुलगेन सिंहको नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ।

२.७.४ 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व कौडे, उसका बाबुआमा बहिनी चेउँकी र गाउँलेहरूले गरेका छन् भने गैरसीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व सरकार पक्षका सेना, माओवादी र बनारसको हलुवाई पसलेले गरेका छन्। कथामा वर्गीय द्वन्द्वको नाम दिएर जनयुद्धमा होमिएका माओवादीले सर्वसाधारण जनता त्यसमा पनि विविध कारणले पीडित निम्न वर्गीय समाजमा आफ्नो आतङ्क फिँजाएका छन् जो भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक रूपमा कमजोर छन् उसैलाई नै आफ्नो सिकार बनाएका छन्। जनताले नचाहँदा नचाहँदै पनि माओवादीले 'एक परिवार : एक मान्छे' को नारा दिएर युवायुवतीलाई जनयुद्धमा होमेका छन्। जसको डरले कौडेकी बहिनी चेउँकी गाउँ छोडेर जान बाध्य भएकी छ र अलपत्र परी अनेक कहर

काट्न बाध्य भएकी छ । ऊ घर छोडेर जान नमान्दा आमाले सम्झाएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

चेउँकी, मेरी छोरी ! माओवादीले अपहरण गरेर लगेपछि इजेत र ज्यान दुवै जान्छ भन्छन् । त्योभन्दा त बरु अरूको भाँडाकुँडा गरेर बस्दा हद भए इजेतै मात्र जाला । छाँदाखाँदाकी मेरी एउटी भएकी छोरी त बाँच्छे ! एक दिन कसो मेरो काखमा फर्किएर नआउली ! (८२)

माथिको उदाहरणमा प्रभुत्वशाली वर्ग माओवादीले सीमान्त वर्गमाथि गर्ने व्यवहारको कारणले कौडेकी आमा त्रसित छे । उसलाई छोरीको इज्जत गए पनि ज्यान त रहन्छ भन्ने आस रहेको छ । यसबाट निम्न वर्गप्रति निद्रोही पक्षको दृष्टिकोण सकारात्मक नरहेको कुरा बुझिन्छ ।

निर्वासित जीवन जिउन बाध्य कौडे बनारसमा हुँदा मालिकका अनेक चाकरी गर्न पुगेको छ । जहाँ काम गरे पनि सबैले जोत्नसम्म जोतेका छन् । काम बिराउँदा उसलाई मालिकहरूले थप्पड पनि लगाएका छन् । उनीहरूले काम गरेको ज्याला पनि दिएका छैनन् । रित्तो हात लिएर पन्द्र वर्षपछि ऊ घर फर्किएको छ । यसरी प्रभुत्वशाली वर्गमा रहेका सरकार पक्षका सेना, माओवादी, बनारसका साहुहरूको सीमान्त वर्गमाथि नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको कुरा कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

२.७.५ 'राति-राति महुवा फुल्ल' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'राति-राति महुवा फुल्ल' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व म पात्र, उसकी मितिनी र गाउँलेहरूले गरेका छन् भने गैरसीमान्तको प्रतिनिधित्व नरसिंह बाबूले गरेको छ, यस कथामा सीमान्तप्रति गैरसीमान्तको भूमिका सकारात्मक पाइँदैन । आफू केन्द्रमा रहेर परिधिमा रहेकाहरूलाई आफ्नो अनुकूल हिँडाउनुपर्छ भन्ने सामान्तवादी सोच यस कथामा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । सीमान्तीकृत वर्ग आफ्ना रैती हुन् र आफू उनीहरूको सरकार हुँ भन्ने सोच नरसिंह बाबूको छ । गाउँलेहरूले पनि सरकार भनेर सम्बोधन गरेका छन् । जमिनदारले गाउँको सम्पूर्ण जग्गा जमिन आफ्नो नाममा कब्जा गरेको छ । उसको बाइस विघा जमिन मात्र त आँपगाछीको छ जसलाई जमिनहीन गरिब वर्ग सरकारी गाछीको नामले सम्मान दिन्छन् । गाउँका निम्न वर्ग भूमिहीन हुँदा घरमा खाने अन्न छैन । उनीहरू महुवाको फूल फुलुञ्जेल त्यसबाट भोक मेटाउँछन् । गाउँका जमिनदार उनीहरूकै पसिनाबाट अन्न शक्तिशाली बनेका छन् । उनीहरूले गरिब गाउँलेमाथि रैतीको व्यवहार गर्दै आफ्नो हैकम चलाएको कुरा म पात्रले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

नरसिंह बाबू यस गाउँका जमिनदार हुनुहुन्छ। उहाँको डरले कसैले जुल्फी पाल्न सक्दैन, फुल पाइन्ट लगाउन सक्दैन, यहाँसम्म कि कुनै ठिटाले तेल चपिचुल्ल पारेर कपाल कोर्न सक्दैन। (८६)

माथिको उदाहरणमा वर्गीय समाजले उत्पन्न गराइदिएको विभेदलाई प्रस्तुत गरिएको छ। कथामा सामन्ती प्रथा कायम रहेकोले सम्पूर्ण जग्गा जमिन सामन्तको मुठीमा रहेको छ। निम्न वर्गका नाममा तरकारी लगाउने जमिनसमेत नरहेको यथार्थता कथामा अभिव्यक्त भएको छ। कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ।

२.७.६ 'महाराजा' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'महाराजा' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व राजभक्त माथेमा, उसकी श्रीमती, उसको छोरा देशभक्तलगायत सर्वसाधारण जनताले गरेका छन् भने गैरसीमान्तको प्रतिनिधित्व महाराजा, अञ्चल अधिकारी, राजाका मानिसहरू, बर्दीवाल, नेताहरूले गरेका छन्। कथामा महाराजाको निरङ्कुश शासन सत्तालाई देखाइएको छ। कथामा गैरसीमान्त पात्र महाराज सत्ता टिकाइराख्न चाहन्छ। त्यसैले जसले आफ्नो पक्षमा सकारात्मक कुरा गर्छ उसलाई राजनैतिक शक्ति प्राप्त भएको छ भने नकारात्मक कुरा गर्नेलाई किनारीकृत गरिएको छ। यस कथामा राजभक्त काङ्ग्रेस पार्टीको सदस्य भएको कारणले मारिएको छ भने राजतन्त्र विरुद्ध आवाज उठाउँदा देशभक्तलाई अनेक यातना दिइएको छ। कयौँ नेताहरूले देशमा राजतन्त्र विरुद्धको आन्दोलनमा लाग्दा राजाले भाँडाका हत्याराहरूद्वारा हत्या गराएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

देशमा राजतन्त्र विरुद्धको आन्दोलन चर्कदो थियो। कम्युनिष्ट नेताहरू दिनरात मारिन्थे। भारतमा शरण लिन पुगेकाहरूमध्ये केही नेताको हत्या भाडाका हत्यारा लगाएर राजाले गराए। देशमा कयौँ युवक भुण्ड्याएर। अञ्चल अधिकारीका मुख्य दुई काम थिए - दरबारको कुकुरले पनि अञ्चल प्रवेश गर्नु भने राजसी सम्मानको प्रबन्ध मिलाउनु र राजाका विरोधीलाई नेपालबाट नामेट गर्न जेल हाल्नु परे पनि हाल्नु, फाँसी दिलाउनु पनि दिलाउनु। (७४-७५)

माथिको उदाहरणबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने राजतन्त्र विरुद्ध जो लाग्छ उसको नामोनिशाना मेटाउन खोजिएको छ। कथामा राजसत्ताको विरुद्धमा आवाज उठाउनेहरूप्रति राजसत्ताले अत्यन्त क्रूर व्यवहार गरेको छ।

२.७.७ 'भिडनी' कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण

'भिडगी' कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व भिडनीले गरेकी छ, भने गैरसीमान्त वर्गको प्रतिनिधित्व मालिक, मालिकनी, मालिककी बुहारी (भाउजू), मालिकका छोरीहरूले गरेका छन्। बाबुको जाँड रक्सी खाने बानीले गर्दा भिडनी सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य भएकी छ। बाबुको कमजोरीको फाइदा उठाउँदै मालिकले सबै घर जग्गा जमिन आफ्नो नाममा लेखाएको छ। भिडनी आफ्नै घर जग्गा जमिन हडप्ने मालिकका घरमा नोकर्नी भएर काम गर्न बाध्य भएकी छ। मालिक घरमा काम गर्दा उसलाई गैरसीमान्त पात्रहरू भाउजूबाहेक कसैले पनि कहिल्यै राम्रो व्यवहार गरेका छैनन्। मालिक र मालिकनीले भिडनीलाई मानवताको व्यवहार नगरेको कुरा मालिककी बुहारीले (भाउजू) कथामा यसरी व्यक्त गरेकी छ :

उसले खाइ खाइन, कसैलाई वास्ता हुन्थेन। (मेरी सासू) त उसका लागि साक्षात् राक्षसी नै हुनुहुन्थ्यो। एक एक काम क्रूरतापूर्वक गराउनुहुन्थ्यो। ड्याडी (ससुरा) को मुटु कहिलेकाहीं पगिलन्छ, र उहाँले आफ्नो जुठो भातमा उसका लागि भनेर चुसेर छडिएका मासुका हाडहरू छाडिदिनुहुन्छ, कुकुरको भागको साटो। (१०७)

माथिको उदाहरणमा गैरसीमान्त पात्रहरू मालिकनी र मालिकले सीमान्त पात्र भिडनीमाथि अति नै क्रूर व्यवहार गरेका छन्। आफ्ना छोरीभन्दा कान्छी उमेरकी भिडगीमाथि अलिकति पनि दयामायाको भाव देखाएका छैनन्। पशुलाई पनि गर्न नहुने व्यवहार गरेका छन्। उनीहरूले भिडनीमाथि अति नै शोषण गरेका छन्। भिडनीको बाबुले पनि ऊप्रति गरेको व्यवहार कथामा यसरी आएको छ :

कि त मलाई रक्सी खान पैसा दे, होइन भने म तँलाई इन्डिया लागि बेचिदिन्छु भन्ने धम्की दिन थाले। (१११)

माथिको उदाहरणमा भिडनीप्रति जन्मदिने बाबुको पनि कहिल्यै राम्रो सोच नपलाएको कुरा व्यक्त भएको छ। भिडनीको बाबुले कहीं कतै पनि बाबुको कर्तव्य निभाएको छैन। उल्टै उसको रक्सी खानको लागि पैसा जुटाउने माध्यम बनेकी छ। यसैको डरले उसले मालिककी छोरीको पैसा चोरेर बाबुलाई दिएको छ। भिडनीको बाबु नाम मात्रको बाबु हो। आफ्ना सबै छोरीहरू श्रीमतीप्रति उसको सकारात्मक दृष्टिकोण कहीं पनि पाइएको छैन।

कथामा भिडनीप्रति मालिकका छोरीहरूको पनि नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ। भाउजूले भिडनीलाई सिँगारपटार गरिदिँदा उनीहरूलाई मन परेको छैन। उनीहरू भिडनी राम्री बनेको हेर्न चाहँदैनन्। भिडनीले सिँगारपटार गर्दा मालिकका छोरीहरूलाई रिस उठेर गाली गरेको उदाहरण कथामा यसरी आएको छ :

रन्डी हाम्रो स्तो, पाउडर र नेलपालिस लगाउँदा तेरो हातमा कोर
सलिकएन ? कति हिम्मत गरेकी । (११२)

कथामा भिडनीप्रति गैरसीमान्त पात्रहरू बुहारीबाहेक कसैको पनि दया माया छैन ।
उनीहरूमा सीमान्त पात्र भिडनीप्रति अलिकति पनि मानवताको भावना जागेको छैन ।
भिडनीप्रति उनीहरूको नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ ।

२.८ लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा

लेखक सत्ताबाट कति प्रभावित छ ? लेखकले सीमान्त वर्गको आवाजलाई कतिसम्म
बुझेको छ भन्ने कुरालाई सीमान्तप्रति लेखकीय दृष्टिकोणमार्फत विश्लेषण गर्नु पर्दछ ।
सीमान्तप्रति कृतिकारको के कस्तो दृष्टिकोण रहेको छ र आफ्ना कृतिमा उसले तिनको
प्रतिनिधित्व के कसरी गरेको छ भनेर निक्कै पनि यसैअन्तर्गत पर्छ (शर्मा ३२०) । लेखकले कृति
रचना गर्नुको उद्देश्यलाई यस शीर्षकअन्तर्गत विश्लेषण गर्न सकिन्छ । खासगरी कृतिमा प्रस्तुत
लेखकको सीमान्त वर्गको चेतना बुझ्न लेखकले सीमान्त वर्गलाई बोल्ने वातावरण बनाएको छ
कि छैन भन्ने हेर्नु पर्दछ । यदि लेखकले सीमान्त वर्गलाई आफैँलाई बोल्न प्रेरित गरेको छैन भने
पनि अन्य व्यक्तिमार्फत बोल्न लगाएको हुन्छ । यही कुरालाई लेखकीय दृष्टिकोणअन्तर्गत राखी
कृतिको विश्लेषण गर्नुपर्दछ ।

२.९ राजेन्द्र विमलका कथामा लेखकीय दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'पोस्टमार्टम',
'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुलेछ', र 'राति राति महुवा फुल्छ' पाँचवटा
कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'महाराजा' र 'भिडनी' दुईवटा कथा गरी जम्मा
सातवटा कथामा लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी मान्यताका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

२.९.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

'पोस्टमार्टम' कथामा एउटा बेवारिसे लासको मृत्युका सम्भावित कारण देखाउँदै जीवनको
विसङ्गत पक्षको चित्रण गरिएको छ । सडकमा एउटा बेवारिसे लास देखापरेदेखि डाक्टरले
त्यसको मृत्युको कारण पत्ता नलगाएसम्मको घटनालाई यस कथामा समेटिएको छ । कथाकार
राजेन्द्र विमलले यस कथामा सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक विविध रूपमा पछि परेको व्यक्तिलाई
घर परिवारबाटै किनारीकृत बनाइएको यथार्थलाई ऊ पात्र (बेवारिसे लास) मार्फत प्रस्तुत गरेका
छन् । प्रभुत्वशाली वर्गको चाकरी, चाप्लुसी गर्न नसक्दा वर्षौँदेखि खाइ आएको जागिरबाट हात
धुनुपर्ने स्थिति, कमाएर ल्याउन नसक्ने भएपछि आफ्नै परिवारबाट अपमानित, निरर्थक र असफल
मानिस बन्नुपरेको पीडा र पीडा सहन नसकी विक्षिप्त भई अकालमै बेवारिसे लास बन्नुपर्ने

सामाजिक यथार्थलाई यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । राज्यको सुरक्षा दिन बसेको पुलिस प्रशासनले कसरी निम्न वर्गीय समुदायमाथि अत्याचार, विभेद गर्छ भन्ने कुरा कथाकारले यस कथामा समावेश गराएका छन् । यस कथामा लेखक सीमान्तीय मैत्री देखिन्छन् । बेवारिस लासको पोस्टमार्टम गर्दा डाक्टरहरूले सम्भावित मृत्युका कारणहरू पत्ता लगाउँदै गएका छन् । अन्त्यमा मृत्युको कारण सबैबाट प्राप्त आघातपछि आघातले हो भन्ने निष्कर्ष निकालेका छन् । यसरी कुनै एउटा व्यक्ति परिवार, समाजबाट कसरी किनारीकृत हुन्छ भन्ने कुरा लेखकले प्रस्तुत गरेका छन् । यसबाट कथाकार सीमान्त वर्गमाथि सहानुभूति राख्ने कथाकार हुन् भन्ने कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

‘पोष्टमार्टम’ कथामा बेवारिसे लासको मृत्युका सम्भावित कारणहरू देखाउँदै समाजमा हुने वर्गीय विभेद र विसङ्गत पक्षको चित्रण गरिएको छ । यस कथाको प्रमुख पात्र म (लास) जहिले पनि आफ्नै सिद्धान्तमा अडिग रहने आदर्श व्यक्ति हो । उसले समाजका खराब पक्षको खुलेर विरोध गर्दा प्रभुत्वशाली वर्गबाट दबाइएको छ र शिक्षण पेशाबाट विभिन्न आरोप लगाउँदै बर्खास्त गराइएको छ । यसबाट उसले जटिल आर्थिक समस्याको सामना गर्नुका साथै घर परिवार, समाज सबैबाट पीडित भएकोले सीमान्तीयकृत जीवन बिताउन बाध्य भएको छ र अल्पायुमै बेवारिसे लास बनेको छ । लास बन्दा पनि पुलिस प्रशासनको डिएसपीले अमर्यादित व्यवहार गरेको छ । समाजमा निर्धन व्यक्तिहरूलाई घरपरिवार, समाज, प्रशासनबाट जिउँदो छँदा पनि र मर्दा पनि सधैं हेला, उपेक्षा र तिरस्कार गर्छन् भन्ने कुरा यस कथाको निष्कर्ष रहेको छ ।

२.९.२ ‘माओवादी’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

राजेन्द्र विमलले ‘माओवादी’ राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्तिहरू आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न शक्तिको दुरुपयोग गर्छन् भन्ने कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैगरी उनले देशको नियम कानून शक्ति प्राप्त व्यक्तिहरूका लागि अति नै फितलो रहेको यथार्थता देखाएका छन् । कानूनले जनताहरूलाई समान व्यवहार गर्न नसकेको कुरा उनले दिग्विजयले गरेको भ्रष्टाचार, बलात्कार हत्या जस्ता अमानवीय कार्य गर्दा पनि सजिलै उम्कन सकेको घटनाबाट देखाएका छन् । यस कथामा लेखकले राजनैतिक शक्तिको आडमा नेताहरू हत्या, हिंसा, भ्रष्टाचार, बलात्कार जस्ता जघन्य अपराधहरू निर्धक्कसँग गर्न सक्छन् भन्ने कुरा दिग्विजयले लालीमैयाँ, बढी, गोगनेको हत्या गरेको प्रसङ्गबाट देखाएका छन् । निम्न वर्गीय व्यक्तिहरू आफ्नो पेट पाल्नको लागि श्रीमतीलाई जागिरको सिलसिलामा घरबाहिर पठाउन बाध्य हुन्छन् भन्ने कुरा कथामा लेखकले व्यक्त गरेका छन् । शक्ति प्राप्त व्यक्तिले आर्थिक स्थिति कमजोर भएका निम्न वर्गलाई सधैं दमन गरेर राखेको हुन्छ । उसले निम्न वर्गको कमजोरीको फाइदा उठाएको हुन्छ । निम्न वर्गले आवाज उठाएको खण्डमा शक्तिको आडले सदाको लागि आवाज बन्द गरिदिएको प्रसङ्ग लेखकले दिग्विजयले लालीमैयाँ, गोगने र बढीलाई मारेको प्रसङ्गसँग जोडेका छन् । सीमान्त वर्गको आवाजलाई यस कथामा लेखकले समेटेका हुनाले विमलको सीमान्त वर्गप्रतिको दृष्टिकोण यस कथामा सकारात्मक रहेको देखिन्छ ।

‘माओवादी’ कथामा राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्तिले कसरी आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न त्यसको दुरुपयोग गर्छ, भन्ने विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । कथामा मन्त्री दिग्विजयले राजनैतिक शक्तिको आडमा भ्रष्टाचार, बलात्कार, हत्या जस्ता कार्यहरू निर्धक्कसँग गर्न सकेको छ । आर्थिक रूपमा अति नै कमजोर गोगनेको परिवारमा दिग्विजयले बुहारीलाई जागिर दिलाएपछि, रखौटीको रूपमा राखेको छ र गर्भवती बनाएपछि हत्या गरेको छ । यसको विरुद्धमा आवाज उठाउँदा बन्नी र गोगनेको हत्या भएको छ । आफू विरुद्ध कसैले आवाज उठाउने बित्तिकै दिग्विजयले आफ्नो शक्तिको आडमा मार्नुका साथै समाचारभरि पीडित व्यक्तिलाई विद्रोही माओवादीको संज्ञा दिएर आफू राष्ट्रको शान्ति सुरक्षाको लागि, प्रजातन्त्र र समाजवादका लागि सधैं ज्यान हत्केलामा लिएर हिँड्ने राष्ट्रभक्त नेताको रूपमा चिनाउन सफल भएको छ, भन्ने कुरा कथाको निष्कर्षका रूपमा आएको छ ।

२.९.३ ‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

राजेन्द्र विमलले ‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा राजनीतिमा देखापरेका विकृति र विसङ्गतिहरूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । राजनीतिमा इमान्दार, सङ्घर्षशील र कर्मठ व्यक्तिहरूभन्दा स्वार्थी, सम्पन्न, भ्रष्टहरूको विगबिगी रहेको कुरालाई लेखकले देखाएका छन् । कथामा सीमान्त वर्गले विपन्न वर्गप्रति गर्ने व्यवहारका कारणले उनीहरूले पनि सामन्त शोषक वर्गको विरुद्धमा आवाज उठाएको कुरा देखाइएको छ । यस कथामा लेखकले चुनावको समयमा पक्ष र विपक्ष बिचको द्वन्द्वका कारण हिंसा, प्रतिहिंसा फैलिने, जसको शक्ति छ, उसले कमजोर पक्षलाई सिध्याउन भयानक खेल खेल्ने कुरा देखाएका छन् । चुनाव सत्तामा आउने माध्यम हो र त्यहीँ सत्ता प्राप्तिका लागि मानिस बिच द्वन्द्व हुने र अझ यसमा सर्वसाधारण सीमान्त वर्ग होमिने कुरालाई विमलले कथामा यसरी लेखेका छन् :

प्रत्येक पाँच वर्षपछि मुलुकमा जब चुनावको उन्माद चढ्छ, मलाई प्रलयको दिशामा हामी एक पाइला अझ अगाडि बढेको अनुभव हुन्छ । यो देशको धरती र आकाश कुनै महाज्वालामा दन्किएको अनुभव हुन्छ । प्रत्येक व्यक्तिको रगतको थोपा-थोपामा प्रतिहिंसाको भयानक, अग्निकाण्ड मच्चिएको जस्तो लाग्छ, र मान्छे डढेलो जलेको सिंहभैँ एकअर्कामाथि गुरगुराउन, गर्जिन, भ्रम्टिन र घाँटी फोरेर रगत खान पागलभैँ घुम्न थाल्छ । (४८)

कथाकार विमल सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक जुनसुकै क्षेत्रमा पनि सीमान्त बन्न विवश वर्गको विषयलाई कथामा प्रस्तुत गर्दछन् । यस कथामा पनि उनले तत्कालीन राजनीतिक परिस्थितिमा परिधिमा रहेका सीमान्त वर्गलाई कथामा मुख्य पात्र बनाई उनीहरूले भोग्नुपरेको पीडा, अन्याय, अत्याचार हिंसालाई देखाएका छन् । चुनावमा जो आर्थिक, सामाजिक, जातीय,

रूपमा शक्तिवान् छ, उसले आफ्ना शक्तिमार्फत जसरी पनि जित आफ्नै पक्षमा पार्न खोज्छ, भन्ने कुरा लेखकले प्रस्तुत गरेका छन्। कथामा लेखकले दलित, गरिब नेतालाई जिताउन सीमान्त पात्र राजकुमारलाई सक्रिय बनाएका छन्। उनले कथामा शक्तिशाली वर्गले निम्न वर्गलाई जहिले पनि दबाउन खोज्छ, भन्ने कुरा पनि प्रस्तुत गरेका छन्। प्रभुत्वशाली वर्गको नेता फुलगेन सिंहको जिपले किचेर राजकुमारको मृत्यु भएको छ। आर्थिक रूपमा अति नै निम्न परिवारको छोरो जसले कमाएर बाबुआमा पाल्ने उमेरमा चुनावकै कारण प्रभुत्वशाली वर्गको हातबाट मारिन पुगेको छ।

राजकुमारका घरमा खाने अन्नसम्म नहुनु, उसका बाबुले मालिकको घरमा दिनरात दाउरा चिर्ने काम गर्दा पनि एकसरो आड ठाक्ने जडौरी लुगासमेत नपाएको निम्न वर्गीय यथार्थलाई कथाकारले कथामा देखाएका छन्। प्रभुत्वशाली वर्ग जहिले पनि निम्न वर्गमाथि शोषण गर्छ। उनीहरूमा दया, माया, करुणाको भाव नहुने कुरा धरमपुरवालीको भनाइबाट प्रस्तुत गरेका छन्। सीमान्त पात्र राजकुमारलाई अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध क्रान्तिको विगुल फुक्न लगाएका छन्। उनले कथामा सामान्त वर्गको कूर प्रवृत्तिको चित्रण गर्दै उनीहरूको विरोध गरेकाले लेखकको सीमान्त वर्गप्रतिको दृष्टिकोण अत्यन्त सकारात्मक रहेको पाइन्छ।

‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा राजनीतिमा देखापरेका विकृति र विसङ्गतिका विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ। कथामा सीमान्त पात्र नागो चमार उठेपछि उसलाई जिताउन राजकुमार लाग्दा प्रभुत्वशाली नेता फुलगेन सिंहले उसको हत्या गराएर चुनावमा आफ्नो एक मात्र वर्चस्व राख्न सफल भएको छ। चुनाव जित्नका लागि जस्तोसुकै अपराध गर्न र पैसा खर्च गर्न पछि नपर्ने उच्च वर्गीय नेता फुलगेन सिंहको अन्याय र अत्याचारका कारणले गाउँलेहरू सीमान्तीकृत हुन पुगेका छन् भन्ने कुरा कथाको निष्कर्षका रूपमा आएको छ।

२.९.४ ‘लाँकुरी फेरि फुलेछ’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

राजेन्द्र विमलद्वारा लिखित ‘लाँकुरी फेरि फुलेछ’ कथामा विपन्नतामा पित्सिएका नेपाली ग्रामीण जनताले सरकार र माओवादी बिचको जनयुद्धका कारण अझ पीडित बन्नुपरेको यथार्थलाई उतारेका छन्। राज्यमा भएको वर्गीय द्वन्द्वले सर्वसाधारण जनतालाई पारेको प्रभावप्रति लेखक चिन्तित छन्। दुई पक्ष बिचको द्वन्द्वले निम्न वर्गीय परिवार अझै किनारीकृत भएको छ। दुःख गरेर जीविका चलाइरहेका जनतालाई राजनीतिक द्वन्द्वका कारण घर परिवार छोडेर सुरक्षित ठाउँमा बस्न बाध्य भएको कुरा लेखकले कौडे र चेउँकीमार्फत देखाएका छन्। राज्य पक्ष र विद्रोही पक्षको मार सर्वसाधारणले खान नहुने विचार लेखकको छ। काम गरेर खान नपाउने स्थिति एकातिर छ भने अर्कोतिर सधैं डर, त्रास सर्वसाधारणमा रहेको यथार्थता कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ। लेखकमा यो पनि विश्वास छ कि समय सधैं एकनास रहँदैन। अहिले वर्गीय द्वन्द्व देशमा चर्किरहेको छ त्यसको भार सीमान्त वर्गले अझै धेरै भोगेका छन्। यो द्वन्द्व सधैं नरहने कुरा उनले कौडेका बाबुमार्फत व्यक्त गरेका छन्। सीमान्त वर्गमाथि सकारात्मक सोच राख्दै

उनीहरूमा एकता भएको खण्डमा देशको यो कहाली लाग्दो समयलाई रोक्न सकिने आशावादी दृष्टिकोण लेखकमा रहेको छ ।

‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’ कथा देशमा सरकार र माओवादी जनयुद्ध हँदा लेखिएको कथा हो । यस कथामा विपन्नतामा पि्लिएका नेपाली ग्रामीण जनताले सरकार तथा माओवादीको वर्गीय द्वन्द्वका कारण अझ पीडित बन्नु परेको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरिएको छ । वर्गीय द्वन्द्वका कारण यस कथाका सीमान्त पात्रहरू कौडे, चेउँकी, बाबु र आमाको जीवन दयनीय बन्न पुगेको छ । माओवादीबाट अपहरित हुने डरकै कारण चेउँकीलाई आमाले नारायणगढ छोडेर आएकी छ । त्यहाँ उसले धेरै दुःख पाएकी छ र ऊ मरिसकी कि जीवितै छ भन्ने कुरा उसका परिवारले थाहासमेत पाएका छैनन् भने कौडेको परिवारका साथै गाउँलेहरू गरिबीमा पि्लिसन बाध्य भएका छन् । राज्य पक्ष र विद्रोही पक्षको वर्गीय द्वन्द्वका कारण सर्वसाधारण जनताहरू सीमान्तीकृत बन्न बाध्य छन् भन्ने निष्कर्ष यस कथामा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ ।

२.९.५ ‘राति-राति महुवा फुल्छ’ कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

राजेन्द्र विमलले ‘राति-राति महुवा फुल्छ’ कथामा निम्न वर्गीय समाजको कथा प्रस्तुत गरेका छन् । सामन्तवादी समाजमा भएभरको जग्गाजमिन सामन्तहरूको नाममा हुने हुनाले उनीहरू गाउँकै अधिपति भएर बस्छन् । उनीहरू निम्न वर्गमाथि आफ्नो हुकुम चलाउँछन् । ऐस, आरामको जीवन बिताउँछन् तर त्यहीं गाउँमा रहेका गाउँलेहरू सधैं उत्पीडनमा बाँचन दिवश भएको कुरा यस कथामा देखाइएको छ । यस कथामा लेखकले नेपाली समाजमा सामन्ती प्रथा रहेको कुरालाई देखाएका छन् । गाउँको सम्पूर्ण जग्गाजमिनमाथि केही सीमित मानिसहरूको अधिकार रहनाले भूमिहीन मानिसहरूको जीवन अत्यन्तै कष्टकर हुने कुरा कथामा आएको छ । कथामा म पात्रकी मितिनीले पेटभरि महुवाको फूल ल्याउन नसक्दा उसकै आमाबाट निर्मतापूर्वक पिटिएकी छ । गरिबका घरमा जन्म लिएका छोराछोरी पनि अभिशापसरह हुने तीतो यथार्थ लेखकले म पात्रकी मितिनीका मार्फत अभिव्यक्त गरेका छन् । वर्गीय संरचनाले निम्न वर्गलाई ज्ञानबाट विमुख राखी उनीहरूका बालबच्चाहरूलाई आफ्नो अभिभावकहरूको यथाचित मायाबाट समेत वञ्चित हुनुपरेको यथार्थलाई लेखकले म पात्रकी मितिनीकी आमाले मितिनीलाई गरेको व्यवहारका माध्यमबाट अति मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । आर्थिक कारणले गर्दा सीमान्त वर्गको दैनिक, अति नै कष्टकर रहेको कुरा कथामा समेटिएको छ । यस अर्थबाट हेर्दा लेखक सीमान्त वर्गप्रति सहानुभूति राख्ने कथाकार हुन् भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ ।

‘राति-राति महुवा फुल्छ’ कथामा गाउँको सम्पूर्ण जग्गाजमिन सामन्तकै नाममा हुनाले निम्न वर्गका मानिसहरूको जीवन अति दुःखान्त बनेको विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । कथामा गाउँको सबै जग्गाजमिन जमिनदार नरसिंह बाबूको भएकोले गाउँलेहरू महुवाको फूल खाएर बाँचन बाध्य भएका छन् । कथामा सीमान्त पात्र म र उसकी मितिनी पेट पाल्नका लागि महुवाको

फूल टिप्पण्। घरमा धेरै फूल नटिपी आएको दिन मितिनीले आमाको हातबाट मर्ने गरेर कुटाइ खानुका साथै गाली पनि खाएकी छे। गरिब घरमा जन्मिएका सन्तान बाबुआमाका लागि सराप जस्तै हुने कुरा कथामा प्रस्तुत भएको छ। कथामा नरसिंहले निम्न वर्गीय गाउँलेहरूको स्वतन्त्रता पनि हरण गरेको छ। उसले आफू अनुकूलको सामाजिक संरचना निर्माण गरेर गाउँलेहरूलाई सीमान्तीकृत बनाएको कुरा निष्कर्षस्वरूप प्राप्त भएको छ।

२.९.६ 'महाराजा' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

'महाराजा' कथामा राजसत्ताका विरुद्धमा आवाज उठाउँदा सीमान्तीकृत हुनुपरेको पात्रहरूको कथा समेटिएको छ। कथाकार विमलले राजालगायत राजनैतिक शक्तिप्राप्त व्यक्तिहरू कसरी आफ्नो शक्तिको दुरुपयोग गर्छन् भन्ने कुरा देखाउन खोजेका छन्। राजा महाराजाले आफ्नो शासन टिकाइराख्न कडाभन्दा कडा नियम बनाएर जनताहरूलाई शोषण गरेका छन्। उनीहरूका विरुद्ध जनताले आवाज उठाउँदा अनेक यातना भोग्नुपरेको र ज्यानसमेत गएको कुरालाई लेखकले देखाएका छन्। राजसत्ताले सर्वसाधारण जनतामाथि गर्ने अमानवीय क्रूर व्यवहार कथामा प्रस्तुत भएको छ। लेखक राजतन्त्रका घोर विरोधी हुन्। त्यसैले उनले कथामा केन्द्रीय पात्रलाई राजतन्त्र विरुद्ध आवाज उठाउन लगाएका छन्। राजतन्त्रको अन्त्यपछि पनि देशले चाहेको लोकतन्त्र प्राप्त गर्न नसकेको कुरामा लेखक दुःखी छन्। यसमा पनि उनले देशभक्तमार्फत असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन्। देशमा राजतन्त्रको अन्त्य त भयो र फेरि एकसय छ जना राजाहरूको स्वार्थपूर्ण शासनमाथि देशभक्त मार्फत आवाज उठाएका छन्। उनले राजसत्ताको समयमा शोषित जनताका पक्षमा बोलेका छन्। उनीहरूले शक्तिका अनेक रूपसँग जुध्नुपरेको यथार्थ कथामा प्रस्तुत गरेका छन्। यस कोणबाट हेर्दा लेखक सीमान्त वर्गप्रति सहानुभूति राख्ने कथाकार हुन्।

'महाराजा' कथा निर्दलीय पञ्चायत कालको राजनैतिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो। देशमा राजा महाराजाको शासन कालमा उनीहरूले जनतामाथि गर्ने ज्यादतीका कुरा यस कथामा आएका छन्। राजा महाराजाहरूले नीतिनियम कानुनलाई कडा बनाएर जनतालाई शोसन गरेका छन्। देशमा अराजकता, भ्रष्टाचार, दमन, कालोबजारी फस्टाएको छ। जसले राजाको जयजयकार गर्छ, उसले राजाको संरक्षण पाएको छ भने जसले राजाको विरुद्ध आवाज उठाउँछ उसले गोली खाएको छ। कथाको सीमान्त पात्र राजभक्त काङ्ग्रेस पार्टीमा लाग्दा गोली खाएको छ। उसको छोरो देशभक्तले राजतन्त्र र लोकतन्त्रको अन्यायका विरुद्ध आवाज उठाउँदा सीमान्तीकृत बन्न पुगेको कुरा कथाको निष्कर्षका रूपमा आएको छ।

२.९.७ 'भिडनी' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

'भिडनी' कथामा राजेन्द्र विमलले समाजमा निम्न वर्गीय परिवारका बालबालिकाले भोग्नुपरेको समस्या र पीडालाई प्रस्तुत गरेका छन्। उनीहरू मालिकका घरमा काम गर्दा

सीमान्तीकृत जीवन जिउन बाध्य भएको यथार्थता कथामा पाइन्छ । लेखकले दैनिक जाँड रक्सी खाने बाबुको अकर्मनीय व्यवहारले उसका श्रीमती र सन्तानहरूले भोग्नु परेको दुर्दशालाई अति नै मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । प्रभुत्वशाली वर्गले जहिले पनि निम्न वर्गका कमीकमजोरीको फाइदा उठाएर आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्छ, भन्ने कुरा भिडनीको बाबुले जाँड रक्सी खान लिएको पैसाको कारण पुरै घर घडेरी र जग्गा आफ्नो नाममा मालिकले लेखाएको घटनाबाट व्यक्त गरिएको छ । भिडनीको घर जग्गा जमिन मालिकले लिनु, बाबुले बेवास्ता गर्नु, आमा सातौँ सन्तानलाई जन्माउँदा छोरीसहित मर्नुले ऊलगायत उसका बहिनीहरू टुहुरा भएका छन् । उसका पाँचजना बहिनीहरू पनि समाजका प्रभुत्वशाली वर्गले आफ्ना घरमा नोकर्नीका रूपमा लगेका छन् । भिडनी आफ्नो जमिन लिएको मालिकको घरमा नोकर्नी भएकी छ । उसलाई सबैले शोषण गरेका छन् । काम पूरा नहुँदा, बिगार्दा मर्ने गरी कुटाइ खानुका साथै पेटभरि खान पाएकी छैन । यसरी लेखकले गरिबका घरमा जन्म लिएका बालबालिकाको जीवन अति नै कष्टकर हुने कुरा प्रस्तुत गरेका छन् । उनले सीमान्त वर्गको भावनालाई साथ दिनको लागि बुहारी पात्रलाई उभ्याएका छन् । बुहारीले भिडनीको सङ्घर्षशील जीवनप्रति सहानुभूतिको भाव राखेकी छ । लेखक सीमान्त पात्र भिडनीको पक्षमा बोलेका छन् । उनले निम्न वर्गीय बालिका भिडनीको उत्पीडित जीवनलाई प्रकाश पारेका छन् ।

‘भिडनी’ कथामा निम्न वर्गीय परिवारका बालबालिकाले भोग्नुपरेको सङ्घर्षलाई देखाइएको छ । सीमान्त पात्र भिडनी गरिब परिवारकी छोरी हो । बाबुले दिनरात जाँड रक्सी खाँदा घर घडेरी जग्गा सबै मालिकले आफ्नो नाममा पारेको छ । मालिकले निम्न वर्गको कमजोरीको फाइदा उठाएको छ । त्यही मालिककै घरमा भिडनी नोकर्नी भएर बसेकी छ । त्यहाँ उसले काम गर्दा मालिक, मालिकनी र उनीहरूका छोरीहरूबाट कहिल्यै पनि राम्रो व्यवहार पाएकी छैन । दिनरात गाली, कुटाइ, धम्की खाएकी छ । नेपाली समाजमा आफूलाई ठूलाठालु ठान्ने सामन्त वर्गले निम्न वर्गलाई कतिसम्म शोषण गर्न सक्छन् र निम्न वर्गहरू कसरी सीमान्तीकृत अवस्थामा पुग्छन् भन्ने कुरा भिडनी कथाको निष्कर्षका रूपमा आएको छ ।

२.१० निष्कर्ष

राजेन्द्र विमलका कथाहरूमध्ये वर्गीय सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययन गरिएका कथामा नेपाली समाजको वर्गीय असमानतालाई देखाइएको छ । वर्गीय सीमान्तीयताले महत्त्वपूर्ण रहेका ‘पोस्टमार्टम’, ‘माओवादी’, ‘एउटा बल्दो भविष्य’, ‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’, ‘राति-राति महुवा फुल्छ’, ‘महाराजा’ र ‘भिडनी’ कथामा सीमान्त पात्रको अवस्था दयनीय देखिन्छ । समाजका प्रभुत्वशाली वर्गले आफू अनुकूलको सामाजिक संरचना बनाएका कारणले निम्न वर्गका व्यक्ति सधैं अधीनस्थ हुनुपरेको यथार्थता कथामा उद्घाटित भएको छ । ‘पोस्टमार्टम’ कथामा ऊ (लास) पात्रले समाजका खराब पक्षका बारेमा विरोध गर्दा प्रभुत्वशाली वर्गले उसलाई दबाएको छ र शिक्षण कार्यबाट नै झुटो आरोप लगाएर बर्खास्त गराएको छ । ऊ पात्र जागिरबाट बर्खास्त भएपछि घर,

परिवार, समाज सबैतिरबाट सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य भएको छ र अल्पायुमै बेवारिसे लास बन्न पुगेको छ । 'माओवादी' कथामा मन्त्री दिग्विजयले राजनैतिक शक्तिको आडमा हिंसा, बलात्कार, भ्रष्टाचार जस्ता कार्यहरू निर्धक्क गरेको छ । 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा देशमा प्रत्येक पाँच वर्षमा आउने चुनाव र त्यस चुनावले निम्त्याउने विकृति, विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा प्रभुत्वशाली वर्गको नेता फुलगेन सिंह र सीमान्त वर्गको नेता नागो चमार चुनावमा उठेका छन् । फुलगेन सिंहलाई नागो चमारले चुनाव जित्ला भन्ने डर छ । त्यसैले चुनाव जित्नका लागि उसले सीमान्त वर्गमाथि अनेक जालझेल गरेर आफ्नो राजनैतिक धरातल मजबुत बनाउन खोजेको छ । 'लाँकुरी फेरि फुलेछ' कथामा सरकार र माओवादी बिचको वर्गीय द्वन्द्वका कारणले निम्न वर्गका मानिसहरू सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएका छन् । 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा नेपाली समाजमा सामन्ती प्रथाका कारण गाउँको सम्पूर्ण जग्गा जमिन सामन्तहरूकै कब्जामा रहनाले निम्न वर्गका मानिसहरूको जीवन अति नै दयनीय रहेको छ । जमिनदारबाहेक गाउँका सबै मानिस सीमान्तीकृत जीवन बिताउन विवश छन् । 'महाराजा' कथामा महाराजाले देशमा नीतिनियम कडा बनाएर जनतामाथि शोषण गरेको छ । देशमा राजाको आतङ्क चरैतिर फैलिनुका साथै अराजकता, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, दमन, कालोबजारी फस्टाएको छ । जनताले राजतन्त्रको विरुद्ध आवाज उठाउँदा उनीहरू सीमान्तीकृत हुनुपरेको यथार्थतालाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसैगरी 'फिङ्नी' कथामा नेपाली समाजमा निम्न वर्गीय परिवारका बालबालिकाले भोग्नुपरेको सङ्घर्षलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

विमलका कथाहरूमा प्रभुत्वशाली वर्गले निम्न वर्गमाथि गर्ने अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन जस्ता व्यवहारबाट शोषित, पीडित, उपेक्षित हुन पुगेका सीमान्त वर्गको पीडालाई प्रस्तुत गरिएको छ । राज्य र माओवादी बिचको वर्गीय द्वन्द्वले निम्न वर्गका मानिसहरू पीडित हुनुपरेको कुरा कथामा पाइन्छ । यसैगरी शान्ति सुरक्षाको लागि स्थापना भएको पुलिस प्रशासनबाटै जनताहरू सीमान्तीकृत हुनुपरेको यथार्थता कथामा पाइन्छ । कथामा राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्तिले शक्तिको दुरुपयोग गरी सोझासाझा जनतामाथि शोषण गरेको कुरा प्रस्तुत भएको छ । त्यसैगरी प्रभुत्वशाली वर्गले आफू अनुकूल सामाजिक संरचना निर्माण गरेकोले सीमान्त वर्ग किनारामा पुगेका छन् । सीमान्त वर्ग आफूमाथि प्रभुत्वशाली वर्गले गरेको शोषण, अन्याय, उत्पीडन सहन बाध्य भएका छन् । साथै आर्थिक कारणले गर्दा उनीहरू कष्टपूर्ण जीवन बाँच्न विवश भएको कुरा कथामा आएका छन् ।

तेस्रो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता

३.१ विषयप्रवेश

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छत्तीसवटा कथाहरूमध्ये तीनवटा कथाहरू 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'संस्कार' र 'खलास' कथाहरू मात्र लैङ्गिक सीमान्तीयता अध्ययनका लागि उपयुक्त रहेका छन्। यी कथाहरूमा प्रतिनिधित्व गराइएका सीमान्तीय पात्रहरूमाथि पुरुष प्रभुत्वले शोषण, दमन, अन्याय, हिंसा गरेको छ। त्यसैगरी यी कथाहरूमा चेलीबेटी बेचबिखन, बलात्कार, लैङ्गिक हिंसा, यौनजन्य दुर्व्यवहारबाट नारीहरू पीडित रहेका छन्। लैङ्गिक विभेदकारी विचारधारा भएको वा पितृसत्ताबाट सञ्चालित भएको समाजमा पुरुषहरू प्रभुत्वशाली समूहमा परेका हुन्छन् र उनीहरूले महिलालाई सीमान्तीकृत समूहमा परेका हुन्छन्। यी कथाका पात्रहरू पनि नारी भएकै कारण पुरुषबाट पीडित, शोषित भएका छन्।

३.२ लैङ्गिक सीमान्तीयतासम्बन्धी अवधारणा

कृतिभिन्न सीमान्तीयताको पहिचान गर्ने अर्को आधार लैङ्गिक आधार पनि हो। पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनायुक्त समाजमा पुरुषले महिलालाई महिला भएकै कारणले सामाजिक र मानसिक हिंसा गरी शोषण गरेको देखिन्छ। पुरुषकेन्द्री समाजमा पुरुषले आफू क्रियाशील, सामर्थ्यवान, विवेकशील, आँटी र सिर्जनशील हुनुको आफ्नो परिचय विकास गर्दै लगेको छ भने स्त्रीलाई सामान्यतः भीरु, कमजोर, अबला, भावुक र पारम्परिक भनेर चिनाइएको छ (शर्मा ३१८)। पुरुषले आफूलाई सर्वज्ञ र सर्वशक्तिमानका रूपमा स्थापित गर्दै आयो भने नारीलाई अनभिज्ञ वा अवलाका रूपमा स्थापित गर्दै आएको कारणले समाजमा नारीहरू सीमान्तीकृत बनेका छन्। पुरुषले घर, समाज, राष्ट्रमा समेत आफूलाई प्रमुखका रूपमा उभ्याएपछि नारीहरू सीमान्तीकृत भएको देखिन्छ। नारी सीमान्तीकृत बन्नुपर्ने एक मात्र कारण लिङ्गभेद हो। लिङ्गभेदकै कारण नारीहरू विगतको लामो कालखण्डदेखि पुरुषका आक्रमणको निसाना बन्दै आएका छन्। कृतिभिन्न प्रतिनिधित्व गराइएको लैङ्गिक सीमान्त पात्रको पहिचान कुन रूपमा गराइएको छ भन्ने कुराको अध्ययन विश्लेषण यसअन्तर्गत गरिन्छ।

३.३ राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयतायुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' र 'संस्कार' दुईवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'खलास' कथा गरी तीनवटा कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता सिद्धान्तका दृष्टिले अध्ययन गरिएको छ। लैङ्गिक सीमान्तीयतासँगै

उपशीर्षकका रूपमा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण र लेखकीय दृष्टिकोण जस्ता सीमान्तीयता अध्ययनका ढाँचामा विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

३.३.१ 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण

'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' कथामा नेपाली चेलीबेटीहरू कसरी दलालहरूको जालमा परेर भारतका वेश्यालयहरूमा नारकीय जीवन बिताउन बाध्य भएका छन् भन्ने विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कथामा डि.के. मुख्य पुरुष पात्र हो । उसले नारीलाई यौन तिर्खा मेटाउने साधनको रूपमा लिएको छ र राम्रो आम्दानीको स्रोत मानेको छ । त्यसैले उसले गाउँघरका सोझा नेपाली चेलीबेटीलाई अनेक लोभलालच देखाएर, भुटो बोलेर भारतका वेश्यालयहरूमा बेचेको छ र नारीलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत बनाएको छ । कथामा डि.के.ले एउटी अपूर्व सुन्दरीलाई पाठेघरको क्यान्सर भएकोले उपचारको लागि भारतमा लान लागेको बहाना गर्दै ट्रेनको यात्रा गर्दै भारतको वेश्यालयमा बेचन लान लागेको सन्दर्भ समाख्याताले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

त्यो आफ्नो काखमा विचेत अवस्थामा ढलेकी अपूर्व सुन्दरी षोडशीका कपाल र गाला मात्र होइन मनलाई तान्ने प्रत्येक कोमल, संवेदनशील र उत्तेजक अङ्गको मनपर्ने किसिमले स्पर्श वा मर्दन गर्दै ऐन्द्रिक सुखमा चुर्लुम्म डुबेको थियो । सिङ्गो कम्पार्टमेन्टमा सबैलाई थाहा थियो त्यो अपूर्व सुन्दरी उसकी स्वास्नी छे, त्यसलाई पाठेघरको क्यान्सर रोग लागेको छ ... स्वास्नीको चिकित्सा गराउन ऊ त्यसलाई 'टाटा इन्स्टिच्युट' लगदै छ इत्यादि-इत्यादि । त्यसैले उसका यस्ता क्रियाकलापबाट मनमा शूङ्गारसको फोहोर नछुटी कि त करुणरसको धार फुट्थ्यो कि बीभत्सरसको । युवकले आफ्नो गाउँ डी.के. बताएको थियो । (३३)

माथिको उदाहरणमा डि.के.ले एउटी सुन्दरी केटीलाई भारतको वेश्यालयमा बेचन लान लागेको छ र केटी बेहोस भएकी छे । ट्रेनको कम्पार्टमेन्टका मान्छेलाई उसको साथमा भएकी सुन्दर केटी श्रीमती हो भनेर भुक्काएको छ । त्यसैले डि.के. अरूका नजरमा त्यो बेहोसी केटीको श्रीमान् भएकोले केटीको हरेक संवेदनशील र पुरुष मनलाई उत्तेजक बनाउने अंगमा मन लाग्दो ढङ्गले निर्धक्क, निर्लज्ज भएर खेल पाएको छ । कम्पार्टमेन्टका मान्छेहरू श्रीमती क्यान्सर रोगले ग्रस्त छे । त्यसैले श्रीमतीका अङ्गहरू शरीर भोगका लालसाले नचलाएको भएर स्नेहले चलाएको हो भन्ने भान छ । डि.के. अरूका नजरमा श्रीमतीभक्त, महान्, दयावान् पात्रको रूपमा उपस्थित भएको छ । केटीहरूलाई अनेक जालझेलमा फसाएर बेहोस बनाएर उसको शरीरसँग खेल्दै निर्धक्क भएर भारतको वेश्यालयमा बेचन लागेको छ । यसरी उसले नारीमाथि शोषण गरेको छ ।

ट्रेनमा डि.के. मन लागदा कहिले विचेत केटीको अंगसँग खेलेको छ भने मन नलाग्दा 'सचित्र कोकशास्त्र' भन्ने यौन पुस्तकमा रहेका विभिन्न कोटिका स्त्री र पुरुषका विभिन्न मुद्राका सम्भोग चित्रहरू हेर्दै समय बिताएको छ तर यस पुस्तकमा गाता भने 'गीतातत्व' को हालेको छ जसले गर्दा ऊ अरूका नजरमा भद्र भलादमी मान्छे हो भन्ने देखाएको छ । यसै क्रममा उसले सामुन्ने बर्थमा बसेको इन्जिनियर युवकसँग रहेको सत्यकथा मागेर पढेको छ । त्यसभित्रको एउटा कथा उसको आफ्नै रहेको छ । त्यहाँ ऊ अमित नामले प्रस्तुत भएको छ । उसले भुजुङखोला गाउँकी सुन्दरी छोरी इलासँग प्रेमको नाटक गरेर विवाह गर्न सफल भएको छ । विवाह गर्दा उसले ढाँटेर परिचय दिएको कुरा कथामा यसरी आएको छ :

आफूलाई धनगढीनिवासी बताउने अमितसँग इलाको बिहे हुन्छ भगवतीको मन्दिरमा । आमाबाबु यस विलक्षण जोडामाथि आशीवादका फूल बर्साउँछन्, दीर्घायु र सुखमय लामो दाम्पत्य जीवनका फूलहरू नेपालबाट गएर बम्बैमा अनेक कारखानाको मानिस बन्न पुगेको धिताल परिवारको इन्जिनियर छोरा अमित गरिब छेत्रीकी चेली इलाको रूपमा कसरी पागल भयो ? इलाले छ कक्षाभन्दा बढी पढ्नै पाइन तर तेजिली चाहिँ बिछट्ट छे । (३४)

माथिको उदाहरणमा डि.के.ले इला र उसको परिवारलाई आफू राम्रो खानदान धिताल परिवारको इन्जिनियर केटो अमित हो भनेर भुटो परिचय दिएको छ । डि.के.ले गरिब पवारको मन जितेर सुन्दरी इलालाई प्रेमजालमा फसाएर विवाह गर्न सफल भएको छ । वेश्यालयमा बेचनका लागि युवतीहरूको रूप, उमेर दुवै पहिलो दर्जामा आउने हुनाले डि.के. जस्तो मानवका नाममा दानवको चरित्र हुनेहरूका लागि इला आँखामा परेकी छ । गरिब बाबु आमालाई छोरीको लागि आफ्नो हैसियतभन्दा माथि रहेको योग्य, पढेलेखेको, खानदानको केटोसँग छोरीको बिहे गराइदिने मन हुन्छ । इलाका बाबुआमाले छोरी र अमित दुवै जनाले एकअर्कालाई मन पराएकाले कुनै खोज तलास नै गरेका छैनन् । अमितको कुरामा विश्वास गरेका छन् र छोरीको बिहे अमितसँग गराइदिएका छन् ।

अमितले निम्न वर्गका व्यक्तिहरूको कमजोरीको फाइदा सजिलै उठाउन सकेको छ र आफ्नो स्वार्थको सिकार बनाएको छ । उसले आफूलाई धनी घरको खान्दानी केटो हो भन्दै गरिब घरका केटीहरूलाई मायाजालमा फसाएर बिहे गरेर भारतको वेश्यालयमा बेचेको छ । उसले इलालाई कमाइ गरी खाने भाँडोका रूपमा लिइएको छ । अमितले गरिबीले सीमान्तीकृत भएको परिवारकी इलालाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत बनाएको सन्दर्भ कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

अमित आफ्नी प्रेमिका इलालाई लिएर पटनाको मिडनाइट होटलमा बास बस्यो जहाँ तीन दिन तीन रातसम्म त्यसलाई बेहोसीमै राखी पच्चीस

जनाभन्दा बढी पुरुषले उससित बलत्कार गरे । ब्लू फिल्म बनाइए ।
...बम्बै क्यान्टसम्म त्यो सास फेर्ने लास नै थिई । मृत्यु भन् भन्
नजिक आउँदै गरेको अनुभव हुन्थ्यो । त्यसलाई पटकपटक औषधी भनेर
केही पिलाइन्थ्यो र त्यो अझ बेहोस, अझ अशक्त हुन जान्थी । (३५)

माथिको उदाहरणमा पुरुषको नाममा कलङ्क रहेको अमितले इलालाई बिहे गरेपछि
बेचनका लागि बम्बैको वेश्यालय लैजाने क्रममा पटना पुऱ्याएको छ । त्यहाँ ऊ तीन दिन तीन
रातसम्म पच्चीस जनाभन्दा धेरै पुरुषबाट बलात्कृत भएकी छ । इलामाथि यो घटना उसैको
लोग्नेले गराएको छ । उसको लोग्ने अमितले केही औषधी पिलाएर इलाको जवानीसँग खेलवाड
गर्दै ब्लू फिल्महरू बनाएको छ । यसबाट उसले राम्रो आम्दानी गरेको छ । उसको पुरुष पशुत्व
व्यवहारका कारणले मृत्युसँग जुधिरहेकी इलाको हर समयसँग उसकै लोग्ने अमितले खेलेको छ,
पैसा कमाएको छ । इला नारी भएकै कारण ऊ यस्तो अवस्थामा पुगेकी हो । महिला यौन शोषण,
चेलीबेटी बेचबिखनका नाममा ऊ लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बन्न बाध्य भएकी छ ।

इला वेश्यालयमा हुँदा शरीर स्वस्थ रहुञ्जेल यौनको प्यास मेटाउने साधनको रूपमा
प्रयोग भएकी छ । जब एड्स रोगले छोएको छ तब त्यहाँबाट गलहत्याएकी छ । नारी जहाँ गए
पनि ठगिएकी नै हुन्छे । शरीरमा रोग नहुँदासम्म इला पाँच पाँच वर्ष वासनाको सिकार भएकी
छ । रोग लाग्ने बित्तिकै ऊ कहीं कि पनि हुन सकेकी छैन । लोग्नेकै हातबाट बलात्कार गर्न
लगाइनु, बेचिनु र बेचिएकै ठाउँबाट एड्स लागेपछि निकालिनु पुरुषले नारीप्रति गर्ने ज्यादती हो ।
कथामा पुरुषले नारीलाई यौन प्यास मेटाउने भोग्याको रूपमा मात्र लिएको कुरा समाख्याताले
यसरी व्यक्त गरेको छ :

अपरिचित व्यक्तिहरूले कसरी उसलाई वेश्याको कोठीसम्म पुऱ्याएका
थिए र कसरी पाँच वर्षसम्म त्यो जङ्गली पशुहरूको वासनाकी सिकार
भएर बसी । उसलाई एड्स भन्ने रोग लाग्यो । महान् हिमपर्वतकी त्यस
पवित्र चेलीलाई कोठीबाट नरपशुहरूले घोक्रयाएर बाहिर निकाले । (३५)

डि.के.ले नारीप्रति कहीं कतै पनि मानवताको भावना देखाएको छैन । उसले नारीहरूलाई
वस्तुको रूपमा प्रयोग गरेको छ । उसले केटीलाई सामान जसरी बेचेर अपराध गरेको छ भने
अर्कोतिर बेच्नु अघि यौन पिपासुहरूलाई बलात्कार गर्न लगाएर पैसा कमाएको छ । उसले
मान्छेको नाममा दानवी व्यवहार गरेर नारीलाई मानसिक र शारीरिक रूपमा असह्य पीडा दिएको
सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

डी.के.ले 'सत्यकथा' बन्द गर्‍यो । आफ्नी तथाकथित स्वास्नीतिर हेऱ्यो
मरी कि भनेर तिघ्नाबाट रगतको धार बगाउने त्यस केटीका लाचारी,
अनुनय र याचनाले भरिएका आँखा त्यसका अनुहारमा टुलुटुल हेरिरहेका

थिए । इलापछि यो दोस्री केटी थिई जसलाई त्यो बम्बै लैजाँदै थियो । उसले मनमनै राक्षसी अट्टहास गर्‍यो र वितृष्णापूर्वक तिघ्नाबाट रगत चुहाउने त्यस केटीतिरबाट मुटो फर्काएर सचित्र कोकशास्त्र पढ्न थाल्यो । अस्ति राति यस केटीसित पनि त्यसै पटनाको 'मिडनाइट' होटलमा त्यसै गरी बलात्कार भएको थियो र परिणामस्वरूप अहिलेसम्म रक्तस्राव भइरहेको थियो । (३६)

माथिको उदाहरणमा डि.के.ले इलालाई जसरी नै यो केटीलाई तथाकथित श्रीमती बनाएर बेचन लान लागेको छ । केटीलाई बम्बै लगी पटनाको होटलमा इलाको जस्तै गरी बलात्कार गरिएकोले रक्तस्राव भएको छ । उसको रगत तल बर्थ र भुईँमा तपतप चुहिएको छ । ऊ त्यसरी रगत बग्नुमा श्रीमती पाठेघरको क्यान्सरले गर्दा भएको हो भनेर अरूका आँखा छल्लन सफल भएको छ । त्यही चुहिएको रगतलाई आफ्नो रुमालले पुछेर कलियुगको उदाहरणीय आदर्श पत्नीप्रेम प्रकट गरेको छ । आफ्नो स्वार्थ सिद्धिको लागि डि.के. ले कति नीचता प्रकट गरेको छ । पुरुष भएकै कारणले उसले नारीलाई आम्दानीको स्रोतको रूपमा लिएको छ । केटी मानसिक तथा शारीरिक रूपमा विकृष्ट भएकी छ । ऊ आफ्नो लाचार आँखाले डि.के.सँग जीवनको भिख मागिरहेकी छ । ऊ आवाज निकाल्न सक्ने अवस्थामा छैन । यो हालतमा पुऱ्याउने मानवताहीन व्यक्त डि.के. वास्तवमा पुरुषको नाममा कलङ्क हो ।

नेपाली समाजमा नारीहरू पुरुष शोषणको सिकार हुनुमा उनीहरूको गरिबी पनि मुख्य कारण हो । गरिबीका कारण कति केटीहरू दुई छाक खान पाउनलाई नै सर्वस्व ठान्दछन् । खानको लागि अरूले जे भने पनि उनीहरू सजिलै पत्याउँछन् । यस्तै केटीको खोजीमा डि.के. लागिपरेको छ र सोभ्री केटी भेट्टाएको छ । उसलाई दुई छाक खान पाइन्छ भन्ने लोभ देखाएर आफ्नो कृतिल पासोमा डि.के.ले पारेको छ । उसलाई गरिब केटीहरू खानकै लागि फस्छन् भन्ने कुरामा विश्वास रहेको छ र फसाउन सफल पनि भएको छ । डि.के. ले दुई छाक टन्न मीठो खान दिन्छु, माया दिन्छु, बिहे गर्छु भनेर केटी फसाएको कुरा कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

यो मन्त्र पढेर कुनै गरिब नेपाली सुन्दरीका हातमा एक थाल मासुभात, पाँचसात डलर या पाँचसात सय नम्बरी नोट, एउटा पोते वा चोलो राखेपछि मायालु आँखाले हेरिदिए मात्रै त्यो कन्या तुरुन्त फर्किन्छे । यसमा सन्देह छैन । आफ्नो यस मन्त्र र टुनामुनामा त्यो मुस्कुरायो र आफ्नो छेउमा बेहोस लेटेकी त्यस टुहुरी केटीतिर हेऱ्यो जो धेरै दिनदेखि खान नपाएर पशुपतिको सत्तलमा पल्टिएकी थिई र जसलाई जीवनभरि भरपेट भात खुवाउने आश्वासन दिएर त्यो बम्बै लैजाँदै थियो । (३६)

माथिको उदाहरणमा नेपाली चेलीबेटी गरिबीका कारणले नै डि.के. जस्ताका आँखामा पर्छन् र सजिलै उनीहरूको कुरा विश्वास गर्छन् अनि भारतको वेश्यालयहरूमा बेचिन पुग्छन् भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ। नेपाली चेलीबेटी सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, धार्मिक, सांस्कृतिक रूपमा जहिले पनि परिधिमा रहेका छन्। जसका कारणले पुरुषकेन्द्री हाम्रो समाजमा नारीहरू सजिलै सीमान्तीकृत जीवन जिउन बाध्य भएका हुन्छन्। कथामा डि.के.ले इलालाई उसको गरिबीकै कारण बिहेको नाटक गरेर वेश्यालयमा बेचन सफल भएको छ। डि.के. ले खान नपाएर पशुपतिको सत्तलमा बसेकी केटीलाई भरपेट खान पाउने आश्वासन दिएर फेरि बम्बै लैजाँदै छ। बम्बै पुग्नु अगाडि ऊमाथि बलात्कार जस्तो जघन्य अपराध भएको छ। भारतको वेश्यालयमा नेपाली चेलीबेटी बेचबिखनको अति नै दयनीय अवस्था रहेको कुरा यस कथामा प्रस्तुत भएको छ। अमितको चेलीबेटी बेचबिखनका कारण इलाको एड्स रोग लागेर मृत्यूसमेत भएको छ। पुरुषकै कारण इला र रजनी दुवैजना लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र भएका छन्।

३.३.२ 'संस्कार' कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण

'संस्कार' कथामा स्वार्थी पुरुषको पशु प्रवृत्तिका कारण नारीहरू पीडित रहेको विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ। नारीहरू कहीं पनि सुरक्षित हुँदैनन् भन्ने कुरा यस कथामा आएको छ। कथामा पुरुषकेन्द्री सामाजिक मानसिकताका कारण नारीहरू किनारीकृत बन्न पुगेको अवस्थालाई देखाइएको छ। कथामा पुरुषप्रधान समाजमा लैङ्गिक हिंसा र त्यसबाट सिर्जित कुरूप स्वरूपलाई कथामा देख्न सकिन्छ। पितृसत्तात्मक समाजमा नारी घर, माइतीलगायत जहाँ पनि जहिले पनि शोषित हुनुपरेको अति नै कारुणिक अवस्थाको चित्रण यस कथाले गरेको छ। कथामा म पात्रले दिदीलाई उसको लोग्ने दुर्गमसिंहबाट शोषण, हिंसा भएको कुरा बताएको छ। टुहुरी दिदी आफ्नै लोग्नेबाट लैङ्गिक रूपमा सीमान्त बन्न पुगेकी सन्दर्भ कथामा म पात्रले यसरी व्यक्त गरेको छ :

- (१) दिदी तरुनी भएपछि दाइले दिदीलाई दुर्गमसिंह भन्ने एउटा सिपाहीसित कन्यादान गरिदिएका थिए। त्यस बेला त दिदी अलिक राम्रै हुनुहुन्थ्यो रे। सिपाही चाहिँ चन्ड थियो। जँड्याहा रन्डीबाज, जुवाडे - सबै दुर्गुणको खानी हो भन्ने रहस्य त बिस्तारै बिस्तारै खुलेको थियो। दिनहुँ राति जाँड खाएर आउँथ्यो र ठाउँ-ठाउँबाट रगतको फोहोरा छुट्ने गरी कुट्दाकुट्दै बिचेत पाथ्यो। दिदीले तीन तीन पटक विषै खानुभयो तर विष खाएर बेहोस भएको अवस्थामा पनि त्यस सिपाहीले दिदीलाई बुटैबुटले गोदयो र पछि आफैले अस्पताल पनि पुऱ्यायो। दिदी बाँच्नु भयो। (४१)

(२) उसको पदोन्नति हुँदै गयो । ऊ एस.पी.भयो । जति जति उसको पदोन्नति हुँदै गयो, क्रूरता पनि त्यति त्यति नै बढ्दै गयो जनताप्रति पनि र दिदीप्रति अझ बढी । ऊ दिदीलाई सर्वाङ्ग नाङ्गी पार्थ्यो र सलाई कोरेर जल्दो काँटीले संवेदनशील अङ्गहरूलाई डाम्थ्यो । कहिलेकाहीं ऊ आफ्ना साथीहरूकै अगाडि दिदीलाई फरिया फुकालेर रक्सी पस्कने हुकुम गर्थ्यो र सो नमाने सबैका सामुन्ने थप्पड, लात, बेल्ट, लटुठी जे पाउँथ्यो त्यसैले भकथ्यो । (४१)

माथिको उदाहरण (१) मा दुर्गमसिंहले दिदीमाथि शारीरिक र मानसिक यातना दिएको छ । दिदीमाथि हिंसा गरेको छ । दिदी गरिब घरकी टुहुरी छोरी भएकीले पनि दुर्गमसिंहजस्तो पुरुषले आफ्नै श्रीमतीमाथि अन्याय, अत्याचार गरेको छ, जसको पीडा सहन नसकी उसले तीन तीन पटक मर्न खोजेकी छ । दुर्गमसिंहमा श्रीमतीप्रति अलिकति पनि दयामाया पाइँदैन । उसमा पुरुष हुनुको घमण्ड छ । उदाहरण (२) मा उसको पदोन्नतिसँगै उसमा पुरुष हुनुको कुकृत्यलाई बढाएको छ । दुर्गमसिंहले एक त आफूलाई सर्वशक्तिमान ठानेको छ, जसको कारण श्रीमतीमाथि अन्याय, अत्याचार गर्दै आएको छ । त्यसमा पनि देशको सुरक्षा प्रशासनको सम्मानित पदमा पुगेपछि उसको रवाफ, मान, सान बढेको छ । अरूलाई शान्ति, सुरक्षा दिन बसेको जिम्मेवार व्यक्तिलाई पदोन्नतिले अझ अन्याय गर्ने साहस बढेको छ र श्रीमतीमाथि लैङ्गिक हिंसा पनि बढाउँदै गएको छ । उसलाई हिंसा गर्न अझ छुट मिलेको छ । त्यसैले उसको बहुवासँगै क्रूरता पनि बढ्दै गएको छ ।

दुर्गमसिंहले श्रीमतीलाई मात्र होइन उसले अरू नारीमाथि पनि पशुत्व पुरुषस्वरूप देखाएको सन्दर्भ म पात्रले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

थरी थरीका केटीहरू घर ल्याउँथ्यो, दिदीलाई ओछ्यानबाट घोक्रयाएर ल्याएकी केटीसित सुत्थ्यो । ती केटीहरूसँग पनि उसको व्यवहार क्रूरतापूर्ण देखिन्थ्यो । ऊ सम्भवतः मानसिक विकृतिको सिकार थियो क्यारे ! नभए तात्तातो अमलेट केटीहरूको गुप्ताङ्गमाथि थोपरेर जिब्राले पन्छाउँदै खाने सोख कुनै स्वस्थ मानिसको हुन सक्छ । (४१ - ४२)

दुर्गमसिंह पुरुषको नाममा मानसिक रोगी हो । उसले आफ्नी श्रीमतीलाई मात्र नभई जो कोही नारीलाई यौनको सिकार बनाएको छ । नारीहरू उसको यौन तृष्णा मेट्ने साधन भएका छन् । उसले यौनको भोक मेट्ने मात्र नभई अति नै क्रूर व्यवहार पनि गरेको छ । नारीमा पनि संवेदना हुन्छ, आफूले अन्याय र अत्याचार गर्दा उसलाई पीडा हुन्छ, भन्ने कुराको चेतना उसमा अलिकति पनि पाइँदैन । नारीलाई उसले निर्जीव वस्तुसरह व्यवहार गरेको छ । उसले विकृत

मानसिकतालाई बढाएको छ र नारीहरू त्यसको सिकार भएका छन् । वास्तवमा ऊ पुरुषको नाममा कलङ्क हो । ऊ नारीहरूलाई खेलौनाको रूपमा हेर्ने र उनीहरूका संवेदनशील अङ्गमा मनलाग्दी खेल्ने अस्वस्थ मानिस हो भन्ने कुरा माथिको उदाहरणले प्रस्ट पार्दछ ।

दुर्गम सिंहलाई उसकी स्वास्नी बिहे गरेदेखि मन परेकी थिइन । पदोन्नति हुँदै जाँदा उसको क्रूरता पनि स्वास्नीमाथि बढ्दै गएको र अन्त्यमा सौता हालेर तथानाम गाली गर्दै दिदीलाई घरबाट निकालेको प्रसङ्ग कथामा भाइले यसरी बताएको छ :

एउटी सुन्दर युवतीलाई पाखुराले अँठ्याएको थियो । दुवैमध्ये कसैका गोडा भुइँमा टेकिँदैनथे । क्वार्टरको गार्डले एस.पी.लाई सलाम ठोक्यो । एस.पी.कड्क्यो धनबहादुर यो तेरी नयाँ मालिकनी । ठोक सलाम ... एस.पी. फेरि कड्क्यो - 'कहाँ गई तेरी त्यो बुढिया, बहिरी, कागखुट्टी मालिकनी ? त्यसलाई निकाल् निकाल् घरबाट सालीलाई ।' दुर्गम सिंहले नसाको ऊवाँकमा आफ्नी स्वास्नीलाई जगल्टाउँदै बाहिर निकाल्यो, जवर्जस्ती गाडीमा हाल्यो र ड्राइभरलाई हुकुम दियो - 'यस बहिरी छ्याकी बुढियालाई माइत पुन्याएर आइज । साली, रन्डी ... साहेब्नी बन्छे ! साहेब्नी ! ... यसको दाजुलाई भनेस्, अब यो बहिनी आउँछे भने गोली हानेर मार्छु ।' (४३)

माथिको उदाहरणमा दुर्गम सिंहले नारीलाई सुन्दरता र यौनको प्यास मेटाउने साधन मात्र मानेको छ । उसकी श्रीमतीको उमेरसँगै सुन्तरता ओइँलाउँदै गएको छ । शारीरिक कमजोरीहरू पनि देखिन थालेका छन् । त्यसैले दुर्गमसिंहका लागि ऊ काम नलाग्ने भएकी छ । उसले विकल्पका रूपमा अन्य नारी घरमै ल्याएर यौन प्यास मेटे पनि पछि अर्की नारीलाई उसकै श्रीमती सरहको अधिकार दिएको छ । उसले आफ्नी श्रीमती दुई छोराकी आमा हो, उनीहरूलाई आमा चाहिन्छ भन्ने कुरा पनि बिर्सको छ । दुर्गमसिंहलाई श्रीमती कहीं पनि कुनै कामका लागि आवश्यक नरहेको बताउँदै घरबाट निकालेको छ र फर्केर आई भने गोली हानेर मार्छु भन्ने धम्की दिएको छ । नारी भएकै कारण उसकी श्रीमती लोग्नेका डरका कारण चुपचाप घर, लोग्ने, कलिला छोराहरू गौरव र सौरभ छोडेर माइत जान बाध्य भएकी छ ।

माइतमा पनि दिदीले गरिबीका कारणले राम्रो आश्रय पाएकी छैन । माइतमा दाइले 'बहिनी अरू गाउँ गएरै भए पनि काम हेर न । यसरी त पेट भर्न सकिँदैन (४४) ।' भनेको कारणले दिदी माइतबाट पनि सीमान्तीकृत हुनु परेको छ । माइतीबाट दिदी हिँडेपछि पनि अनेक दुःख काट्दै सात-सात दिनसम्म पनि एक दाना मुखमा परेको छैन । एकातिर शारीरिक रूपमा अशक्त छ भने अर्कोतिर मानसिक रूपमा आघात लिएर हिँडेकी दिदीले अब पुरुषबाट बलात्कृत छुन परेको प्रसङ्ग म पात्रले कथामा यसरी बताएको छ :

तर त्यस दिन उहाँको विश्वास सर्वदाका लागि गुम्यो, जुन दिनअमनपुर रेलवे स्टेसनको प्लेटफर्मबाट उहाँलाई सुरक्षा गार्डले समातेर लग्यो र एक-एक कारी सात जनाले उहाँसित बलात्कार गरे । (४४)

माथिको उदाहरणमा पुरुषप्रधान समाजमा पुरुषले आफूलाई शक्तिशाली ठान्ने हुनाले समाजमा नारीको आफ्नो अस्मिताको अधिकार पनि सुरक्षित नरहेको कुरा स्पष्ट भएको छ । शारीरिक सुन्दरतामा द्वास आएपछि यौन सुख दिन नसकेपछि लोग्नेबाट निकालिएकी नारी हप्तौंसम्म खान नपाएर अशक्त शरीर घिसारेर हिँडिरहँदा पनि यौन पिपासुहरूले छोडेका छैनन् । उनीहरूलाई नारी जस्तोसुकै होस्, कुनै प्रवाह छैन । नारी देख्ने बित्तिकै भोग गर्न आतुर कामुक पुरुषका कारण नै नारीहरू सधैं सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य भएका छन् । कथामा दिदीले यस्तै सामना घर, माइत, सडक, जताबाट पनि पीडित हुनु परेको छ । दिदीले लोग्नेबाट दैनिक कुटाइ र अतिशय घृणा मात्र पाएकी छ । आफ्नै घरबाट बहिष्कृत भएपछि माइतमा शरण लिन जाँदा दाजुले वेवास्ता गरेपछि पेट पालनका लागि भिखारी भएकी छ । उसलाई पशुत्व धारण गरेका पुरुषहरूले कयौँपटक बलात्कार गरेका छन् । यसरी यस कथामा दिदीको सुख, शान्ति, अस्मिता खोसिएको कुरा हृदयस्पर्शी रूपमा प्रस्तुत भएको छ । ऊ लैङ्गिक सीमान्त पात्र हो । कथामा पुरुषप्रधान समाजमा नारीलाई दमन गर्ने कार्य संस्कारकै रूपमा विकास भएको छ ।

३.३.३ 'खलास' कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयताको विश्लेषण

'खलास' कथामा देशको शान्ति सुरक्षाजस्तो जिम्मेवार प्रशासनमा रहेको उच्च पदको एस्पीजस्तो व्यक्तिले नयाँ बेहुलीहरूमाथि मानसिक र शारीरिक शोषण गरेको कुरा देखाइएको छ । कथामा शान्ति सुरक्षाको लागि खटाइएको एसपीले बेहुलीहरूलाई देख्ने बित्तिकै कुनै न कुनै अभियोगमा श्रीमान्हरूलाई थुनामा राखेर बेहुलीहरूलाई पुलिसहरूको गस्तीमा बाह्र बजे राती जबर्जस्ती थानामा ल्याएर उनीहरूसँग यौन दुर्व्यवहार गरेको विषयवस्तुलाई कथामा देखाइएको छ । एसपी एक त पुरुष हो जसले एकलौटी सत्ता आफूमा भएको र त्यसको नि कुकृत्य प्रयोगका लागि सबै ढङ्गले छुट पाएको छ । त्यसैले उसले नारीको शरीरमाथि उसको अधिकार रहन्छ, भन्ने ठानेको छ । उसको आँखामा जो नारी परेकी छ, उसमाथि यौन शोषण गरेको कुरा उसकै पुलिसले 'साले एसपी अहिले कुनै 'माल' लाई च्यापेर मोज गर्दै होला (५४) ।' भनेको छ । देशको शान्ति सुरक्षाको लागि खटेका व्यक्तिहरू नै लैङ्गिक उत्पीडकको मुख्य कारक रहेको कुरा कथामा देखाइएको छ ।

कथाकी मुख्य पात्र बेहुली लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र हो । उसको भर्खर मात्र दिलचन मिस्त्रीसँग बिहे भएको छ । एसपीको यौन पिपासु आँखा बेहुलीमाथि परेको छ । उसलाई जसरी पनि आफ्नो सामू ल्याएर उसको शरीरमाथि खेल्ने पुरुष पशुत्व सौख बढेको छ । त्यसैले उसले आफ्नो क्षेत्रको प्रसिद्ध उद्योगपति तोलारामको हत्या गरेको छ । उसले तोलारामको हत्या गर्नुको

कारण तोलाराम सुनको ठूलो तस्कर हो । उसको तस्करी सीडीओ, एसपी र भन्सारको हाकिमको मिलेमतोमा चलेको थियो । यसमाथि सुन तस्करीमा तीनजनाको लगानी रहेको छ तर लेनदेनको क्रममा तोलाराम र एसपी बिच कुरा नमिलेपछि एसपीले हत्या गरेको छ । उसको नितान्त व्यक्तिगत कुरामा बेहुलीको पति दिलचन मिस्त्रीलाई हत्यामा संलग्न रहेको आरोप लगाएर थुनामा हालेको छ । उसलाई आरोप लगाउनुको मुख्य कारण ऊ सोभो, असंगठित, अशिक्षित, गरिब, दलित समुदायको सीमान्त पात्र हो । उसको पक्षमा बोल्ने कोही पनि छैन । अर्को मुख्य कारण उसको भर्खर बिहे भएको छ । ऊ थुनामा रहँदा उसकी श्रीमतीलाई एसपीले कानुनी प्रक्रियाको नाम दिएर सजिलै तहकिकातको नाममा यौन हिंसा गर्ने अनुकूल वातावरण बन्न सक्छ भन्ने कुरा समाख्याताले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

उसकी स्वास्नी भर्खर बिहा गरेर ल्याएकी थिई । ‘तहकिकात’ नाउँमा बोलाएर उसको नरम र गरम त्वचाको आनन्द भरपूर लिन सकिन्थ्यो । यी तीन ओटै आधार मिस्त्रीलाई थुनुवामा राख्न प्रर्याप्त थिए । (५५)

माथिको उदाहरणमा एसपीजस्तो व्यक्तिले सामाजिक आर्थिक, शैक्षिक, राजनीतिक, जातीय रूपमा उत्पीडित दिलचनलाई भुटो मुद्दामा जेल हालेर अन्याय, अत्याचार गरेको छ भने अर्कोतिर नवविवाहित नारीमाथि यौन दुर्व्यवहार गरेको छ । उसले भर्खरका युवतीहरूमाथि प्रशासनिक शक्तिका आडमा लैङ्गिक सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य बनाएको छ । जनतालाई शान्ति सुरक्षा दिन बसेका व्यक्तिबाट नै दिलचनकी श्रीमती असुरक्षित रहेकी छ । कानुनी रूपमा तहकिकातको नाम दिएर भर्खरका केटीहरूको शरीरमाथि खेल्न, जिस्कन एसपीलाई कानुनी सहायता मिलेको छ । यही कानुनी आधार लिएर नारीहरूलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत जीवन बिताउन बाध्य बनाएको छ ।

भुटो बहानामा थुनिएको लोग्नेको छानबिनका लागि दिनदिनै पुलिस थानामा लैजाँदा लेराउँदा पुलिसहरूले पनि उत्तिकै दुलहीमाथि यौन दुर्व्यवहार गरेका सन्दर्भहरू कथामा यसरी आएका छन् :

- (१) फोसामा यसो त्यसको गुदिलो जीउ छामछुम गर्दा हामीलाई पनि त फाइदै छ । मीठो माल जति मालिकलाई, पातमा रहेको जठोमा कुरुरले भैं भ्रम्टेर ल्यापल्याप लिपलिप गर्ने कर्म हाम्रो । (५५)
- (२) काली मदिसेले मौका हेरी मिस्त्रीकी बेहुलीको जताततै समात्यो । बाहुन ठिटो करायो, ‘नखरमाउली, धेरै नक्कल नपार । लौ हिँड, आज एसपीले फेरि ‘तहकिकात’ गर्न बोलाएका छ । (५८)

माथिको उदाहरण (१) मा जनतालाई सुरक्षा दिन बसेका व्यक्तिहरूबाट नै नारीहरू असुरक्षित रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । एसपीले बहुलीमाथि शारीरिक र मानसिक शोषण गरेको छ

भने अर्कोतिर ऊद्वारा गस्तीका लागि खटाइएका पुलिसहरूले पनि यौन दुर्व्यवहार गरेका छन् । उनीहरू यस अर्थमा खुसी छन् कि बेहुलीमाथि पहिलो अधिकार एसपीको भए पनि उनीहरूले पनि बेहुलीमाथि यौन दुराचार गर्न पाएका छन् । बेहुली उनीहरूको यौन शोषणबाट प्रताडित भएकी छ । उदाहरण (२) मा एसपीको निर्देशनअनुसार बेहुलीलाई लिन जाने पुलिसले परिवारकै अगाडि मनलाग्दी तरिकाले उसको शरीरमाथि आफ्नो आधिपत्य जमाएको छ । उनीहरूले नारीका शरीरलाई खेलौना मानेका छन् । उनीहरूको इज्जतको कुनै ख्याल नै गरेका छन् । उनीहरूले सासू, ससूरा, देवरहरूका अगाडि पनि निर्लज्ज भएर उल्टै हप्काउँदै बेहुलीको शरीरमाथि खेलेका छन् ।

एसपीले दिनदिनै राती दिलचनकी बेहुलीलाई लोग्ने बचाउनको लागि आउन बाध्य बनाएर यौन शोषण गरेको छ । ऊ राती थानामा नआएमा उसको लोग्नेलाई मार्ने धम्की दिएको छ । बेहुली लोग्ने बचाउनको लागि बाध्य भएर एघार रातसम्म थानामा गएकी र यौन दुर्व्यवहार सहेकी सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

बेहुलीले 'तहकिकात' गराएको एघारौँ दिन भयो । 'तहकिकात' को मुचुलका त्यसको प्रत्येक संवेदनशील अंगमा टुप्पो भाँचिएको कोपर्ने कलमले जबर्जस्ती लेखेर बनेको घाउ उसलाई अझै बल्किन्छ । उसलाई एसपीले भनेको थियो - ऊ महिना दिनसम्म यसैगरी 'तहकिकात' का लागि आउँछे भने उसको लागि आउँछे भने उसको लोग्नेलाई छिट्टै थुनाबाट छाडिन्छ, होइन भने उसलाई त्यसरी नै गोली हानिन्छ, जसरी माओवादीहरूलाई गोली हानेर तिनको लास खाल्डोमा पुरिएको थियो कमला किनारमा । स्याल कुकुरहरूले भिकेका छन् नि ती लासका अस्थिपञ्जर, हो त्यसै गरी आफ्नो पति दिलचन मिस्त्रीको कंकाल चिन्न आउनु एसपीले धम्की दिँदा नववधूको सिंगो शरीरमा कम्प छुटेको थियो ।

(५८)

माथिको उदाहरणमा प्रशासनिक तथा पुरुष प्रभुत्वमा रहेको एसपीले शक्तिहीन सीमान्त नारीमाथि यौन हिंसा गरेको छ । लैङ्गिक हिंसावले बेहुली नारी भएकै कारणले शोषित भएकी छ । उमेरले परिपक्व युवतीहरू जो विवाह गरेर अरूको घरमा भित्रिएका छन्, तिनीहरूप्रति एसपी आशक्त भएको छ । बेहुलीका श्रीमान्हरूलाई शक्तिको दुरुपयोग गरी अनेक मुद्दामा फसाएर तिनका नवविवाहिताहरूलाई कानुनी रूपमा छानबिनको नाम दिएर यौन हिंसा र मानसिक यातना दिएको छ । एसपीले दिलचलनकी स्वास्नीलाई तहकिकातका नाममा एघार दिनसम्म लगातार डोकेको छ र उसका प्रत्येक संवेदशील अङ्गहरूमाथि पुरुष पशुत्व व्यवहार देखाएको छ । बेहुलीको आफ्नो शरीरमाथि अधिकार हुनुपर्ने हो तर यौन पिपासु एसपीले अधिकार जमाएको छ । अझ अर्को सिकार नपाउने बेलासम्म एक महिना यसै गरी छानबिनका लागि आउन एसपीले

मानसिक दबाव दिएको छ । ऊ निरन्तर नआए माओवादीहरूलाई गोली हानेर मारे जसरी मार्ने धम्की उसले दिएको छ । यसरी भर्खर विवाह बन्धनमा बाँधिएकी नवबधूलाई प्रशासनिक शक्तिको दुरुपयोग गर्दै अनेक डर र धम्कीको सहाराले ऊमाथि यौन हिंसा गर्दै आएको छ । पुरुष हुनुको शक्ति उसले प्रदर्शन गरेको छ । घुमुवा टोलीमा खटिएका पुलिसहरूले पनि दुलहीजस्ता नीरिह नारीलाई लैङ्गिक रूपमा अधीनस्थ बनाएका छन् ।

३.४ शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी अवधारणा

संसार शक्तिको आडमा चलेको छ । साहित्यमा सीमान्तीयताको अध्ययन गर्दा शक्ति, सत्ता, दमन, हैकम, शिक्षा प्रणाली लगायत तमाम आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक क्षेत्रगत अवस्थामा मुद्दा जोडिन आउँछन् (श्रेष्ठ ३९) । पुरुषप्रधान समाजमा पुरुषले आफूलाई क्रियाशील बनाउँदै शक्ति आफ्नो हातमा लिएको हुन्छ । घर, समाज र राष्ट्रमा पुरुषले आफूलाई शक्तिको रूपमा उभ्याएपछि नारीहरू सीमान्त पात्र बन्न पुगेका छन् । शक्तिको स्रोत मानिने पुरुषले हरेक क्षेत्रमाथि एकाधिकार जमाएर नारीलाई शोषण गर्दै आएको छ तर समयको क्रमसँगै नारी शक्ति पनि पुरुष शक्तिको पहुँचमा केही हदसम्म पुगेको छ जसले गर्दा उनीहरू पुरुष शक्तिका विरुद्ध आवाज उठाउन सक्ने भएका छन् । लैङ्गिक सीमान्त वर्गले पुरुष शक्तिको शोषण, दमनका विरुद्ध विद्रोहको सङ्केत केकसरी गरेको छ भन्ने कुराको अध्ययन विश्लेषण यसअन्तर्गत गरिन्छ ।

३.५ राजेन्द्र विमलका कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' र 'संस्कार' दुईवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'खलास' कथा गरी तीनवटा कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्धसम्बन्धी मान्यतामा रहेर अध्ययन गरिएको छ ।

३.५.१ 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

यस कथामा अत्यन्तै चतुर र दृष्ट प्रवृत्ति भएको डि.के तथा सुरुमा छद्म नाम अमित रहेको व्यक्तिले आफ्नो जालमा पारेर नेपाली चेलीबेटीलाई भारतको वेश्यालयमा पुऱ्याएको छ । वास्तवमा डि.के. सोभासोभा केटीहरूलाई अनेक प्रकारले आफ्नो वशमा पार्दै बम्बैका कोठीहरूमा लगेर बेच्ने पेसेवर दलाल हो । कथामा केटी पनि डि.के.को जालमा परेकी छ । ऊ डि.के. कै हातबाट सामूहिक बलात्कार गराएकी छ जसले गर्दा शारीरिक र मानसिक रूपमा विक्षिप्त भएकी छ । त्यसैले उसले डि.के. सँग प्रतिवाद गर्न सकेकी छैन । ऊ निरीह, बेहोसी रूपमा ट्रेनको यात्राबाट बम्बै पुऱ्याइँदै छे । टुहुरी, सोभी केटीभन्दा अगाडि पनि डि.के.कै हातबाट

इला बम्बैको वेश्यालयमा पुगेकी छ । वेश्यालयमा उसलाई एड्स रोग लागेपछि त्यहाँबाट घोक्रयाएर बाहिर निकालिएको छ । इलाले विश्वास गरेर डि.के. (छद्म नाम अमित) सँग बिहे गरे पनि ऊबाट धोका पाएपछि सम्पूर्ण पुरुष जातिलाई घृणा गरेकी छ । इलाले आफूलाई एड्स लागेपछि हिन्दुस्तानीहरूसँग संभोग गरेर एड्स सराइदिएर बदला लिनुका साथै आवाज उठाएकी छ । नारीलाई दमन गर्ने पुरुष शक्तिप्रति इलाले व्यक्त गरेकी आक्रोश कथामा यसरी आएको छ :

हिन्दुस्तानीहरूसित त मैले भरपुर बदला लिएकी छु तर मलाई बम्बै पुऱ्याउने मेरो कुनै दाजु होइन ? म मर्न लागेको बेला वीरहरूको देश नेपालका सबै मर्द भनाउँदा सन्तानहरू आओ मसित संभोग गर मेरो आत्मलाई शान्ति मिल्नेछ । त्यसपछि त्यो बहुलाहीभैँ खितितिती हाँस्दैहाँस्दै मरी । (३६)

माथिको उदाहरणमा इलाले भरोसा गर्दै आएको पुरुष शक्तिका विरुद्ध जीवनको अन्तिम समयमा आएर प्रतिरोध गरेकी छ र सन्तोषको हाँसो फेर्दै मरेकी छ । अन्तिममा उसले पुरुष शक्तिले उसलाई नारकीय जीवन बिताउन बाध्य बनाएको प्रति खेद प्रकट गर्दै बदला लिएकोमा आत्मसन्तुष्टि प्रकट गरेकी छ ।

३.५.२ 'संस्कार' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

यस कथामा दिदी स्वार्थी पुरुषहरूको पशु प्रवृत्तिका कारण सीमान्त जीवन बिताउन बाध्य भएकी छ । पितृसत्तामा महिलाको यौनिकता र यौनिकतासम्बद्ध सम्पूर्ण अधिकारबारे स्वतन्त्र निर्णय गर्ने अधिकार पुरुषमा मात्र हुने हुनाले नारी सधैं प्रभुत्वशाली वर्गका लागि यौन तृप्त गर्ने साधनका रूपमा चिनिन्छन् । यस कथामा पनि दुर्गमसिंहले नारीलाई उसको यौन तृष्णा मेटाउने भोग्याको रूपमा प्रयोग गरेको छ । उसले श्रीमतीलाई कुनै कोणबाट मानवीय व्यवहार गरेको छैन । उसको बुद्धि विवकेले जानेसम्म श्रीमतीलाई यातना दिएको छ र अन्त्यमा निर्ममतापूर्वक कुटेर घरबाट निकालिदिएको छ । उसले श्रीमतीलाई आफ्ना दुई छोराका आमा हो भन्नेसम्म बिर्सेको छ । दुर्गमसिंहका अगाडि उसकी श्रीमती मात्र होइन अन्य नारी पनि उसको यौन तृष्णा मेट्ने साधनका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । पुरुष प्रभुत्व रहेको समाजमा शक्तिहीन नारीमाथि यौन हिंसा भएको कुरा कथामा म पात्रले यसरी व्यक्त गरेको छ :

ऊ दिदीलाई सर्वाङ्ग नाङ्गी पार्थ्यो र सलाई कोरेर जल्दो काँटीले संवेदनशील अङ्गहरूलाई डाम्थ्यो, अनि दिदी पीडाले उफ्रिँदा इलाका थर्किने गरी ठूलो आवाजमा हाँस्थ्यो । दिदी रात रातभरि कृष्ण कन्हैयाको मूर्ति अँगाली रुनुहुन्थ्यो, ऊ मूर्तिमाथि पिसाब गरिदिन्थ्यो । दिदी आँचल थापी कृष्णसित आफ्नो अज्ञानी पतिलाई क्षमाको भीक दिन गिडगिडाउनु

हुन्थ्यो । ...थरी-थरीका केटीहरू घर ल्याउँथ्यो, दिदीलाई ओछ्यानबाट घोक्याएर ल्याइएकी केटीसित सुत्थ्यो । ती केटीहरूसँग पनि उसको व्यवहार क्रूरतापूर्ण देखिन्थ्यो । (४१)

माथिको उदाहरणमा पुरुष शक्ति केन्द्र दुर्गमसिंहले लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र दिदी र थरी थरीका केटीहरूमाथि यौन हिंसा गरेको छ । दिदी र अन्य केटीहरू पशुत्व पुरुष शक्तिसँग लाचार र विवश छन् । सीमान्त नारीहरू प्रभुत्वशाली वर्गका लागि हिंसा खप्ने निर्जीव वस्तुसरह भएका छन् र उनीहरू पुरुष शक्तिका लागि यौन तृप्त गर्ने साधनका रूपमा प्रयोग भएका छन् ।

३.५.३ 'खलास' कथामा शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध

यस कथामा शान्ति, सुरक्षाजस्तो जिम्मेवार, संवेदनशील प्रशासनमा कार्यरत एसपीले राष्ट्रमा शान्ति सुरक्षा दिनुका साथै अपराधी, कुकर्मीहरूलाई सजाय दिनुपर्ने हो तर एसपीले उल्टै प्रशासनिक शक्तिको दुरुपयोग गरेको छ । एसपीले सेवाको लागि खटिएको क्षेत्रमा लोग्ने मान्छेहरूलाई बिना अपराध थुनामा राखेर तिनका श्रीमतीहरूलाई तहकिकात गर्न पुलिसहरूद्वारा भ्यानमा राखी राती बाह्र बजे थानामा ल्याउन लगाएर यौन दुर्व्यवहार गरेको छ । कथामा सीमान्त पात्र बेहुलीको दिलचन मिश्रसँग भर्खर विवाह भएको छ । त्यसैले पनि एसपीको आँखा ऊमाथि परेको छ । दिलचन सोभो, अशिक्षित, गरिब, दमित, दलित समुदायको व्यक्ति हो जसको पक्षमा बोल्ने कोही छैन । यसैको फाइदा शक्तिमा रहेको एसपीले उठाएको छ । कानुनी छानबिनको नाममा एघार रातसम्म बेहुलीलाई पुलिसहरूले एसपीकहाँ लगेका छन् । यतिबेलासम्म बेहुली लाचार, निरीह भएकी छ तर एक महिनासम्म निरन्तर एसपीकहाँ तहकिकात हुनुभन्दा त 'कि मर्छु कि मार्छु' भन्ने साहस मनमा लिएकी छ र एसपीको छातीमा खुकुरी वारपार हुने गरी मारेर घर आएकी छ । घरमा आउँदा उसको असामान्ने अवस्था देखेर उसकी सासूले सोढा आफूले एसपीलाई मारेर आएको कुरा सासूसँग दुलहीले यसरी व्यक्त गरेकी छ :

रणचण्डी जस्ती देखिन्थी । बुढिया डराई । हिम्मत गरेर सोधी, 'के भयो, बुहारी ? भनी 'के हुन्थ्यो ?' कम्मरमा सफ्कोभिन्न लुकाएको खुकुरी भिकेर देखाई, खलास ! खलास भयो साले । (पृ. ५९)

माथिको उदाहरणमा बेहुलीले सोभो, अशिक्षित, गरिब, दलित व्यक्ति तथा नारीमाथि अन्याय गर्ने शक्तिको विरुद्धमा आफ्नो अस्तित्व रक्षाको लागि लड्न हिम्मत गरेकी छ ।

३.६ नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा

सीमान्त नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण केकस्तो रहेको छ भनेर कृतिमा हेर्न सकिन्छ । पितृसत्तात्मक मूल्य मान्यताको अनुसरण गर्ने पुरुषको नारीप्रतिको दृष्टिकोण कहिल्यै पनि

सकारात्मक रहेको पाइँदैन । सञ्जीव उप्रेतीले पार्था चटर्जीको भनाइलाई उद्धृत गर्दै परापूर्व कालदेखि नै पुरुष र नारीलाई हेर्ने फरक दृष्टिकोणका बारेमा यसरी लेखेका छन् : पुरुषको काम आय आर्जन गर्नु तथा “विदेशी र बाहिरिया” आक्रमणबाट राष्ट्र र परिवारको प्रतिरक्षा गर्नु र यस विपरीत नारीको जिम्मेवारी घरभित्र बसेर पारिवारिक तथा सांस्कृतिक परम्पराको जगेर्ना गर्नु (उप्रेती २३६) । यो भनाइबाट पनि पुरुषले नारीलाई आफूसरह नहेरेको कुरा पुष्टि हुन्छ । पुरुषहरू नारीप्रति सहकार्य र सहधर्मिताको चिन्तन र व्यवहार प्रदर्शन गर्न सक्दैनन् । बरू उल्टै उनीहरूको सो दृष्टिकोण नारीप्रतिको हेपाहा दृष्टिकोणको परिपोषक र विद्वेषमूलक रहेको हुन्छ । यही कुरालाई नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणअन्तर्गत राखी कृतिको विश्लेषण गरिन्छ ।

३.७ राजेन्द्र विमलका कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ र ‘संस्कार’ दुईवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट ‘खलास’ कथा गरी तीनवटा कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोणसम्बन्धी मान्यताका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

३.७.१ ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा नारीप्रतिको पुरुषको दृष्टिकोण

यस ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा पुरुषले नारीलाई यौन तृप्त गर्ने साधन र कमाइ गरी खाने स्रोतको रूपमा लिएको छ । कथामा डि.के. नाम बताउने पुरुष (छद्म नाम अमित) ले गाउँघरका सोझा नेपाली चेलीबेटीलाई अनेक लोभ लालच देखाएर भारतको वेश्यालयहरूमा लगेर बेच्ने काम गरेको छ । डि.के. ले बिहेको नाटक गरी इलालाई बम्बैको कोठीमा पुऱ्याउनु भन्दा अघि केटीहरूलाई बेहोस हुने औषधी खुवाएर तीन दिन तीन रात पच्चीस जना केटाहरूलाई बलात्कार गर्न लगाएको छ । यसबाट पनि उसले राम्रो कमाइ गरेको छ । उसले यो पटक ट्रेनको यात्रा हुँदै बम्बै लैजान लाग्दा केटीका हरेक संवेदनशील अङ्गलाई खेलौनाका रूपमा लिएको छ र निर्लज्ज खेलिरहेको छ । तृष्णा मेटिएपछि मुन्टो फर्काएर बसेको छ । डि.के.ले उसलाई पनि बम्बै लाने क्रममा पटनाको ‘मिडनाइट’ होटलमा सामूहिक बलात्कार गर्न लगाएर पैसा असुलेको छ । बलात्कारपछि केटीको रक्तस्राव रोएको छैन । त्यसैले अरूलाई पाठेघरको क्यान्सर भएकोले उपचारार्थ ‘टाटा इन्टिच्युट’ लान लागेको बनाउन उसलाई सजिलो भएको छ । ऊ त्यस्तो क्रूर पुरुष हो जसको मनमा नारीप्रति मात्र वासना, क्रूरता र घृणाको भाव छ । सोझासाझा गरिब घरका चेलीबेटी भरपेट भात खान नपाउने हुनाले उनीहरूलाई सजिलै आफ्नो जालमा फसाउन सकिन्छ र बेचन लान सकिन्छ भन्ने दृष्टिकोण उसमा रहेको सन्दर्भ कथामा यसरी प्रस्तुत भएको छ :

उसलाई हाँसो उठ्यो - फस्ता हुन् धनी मुलुकका केटीहरू । नेपालका लागि त्यसले एउटा नयाँ कोकशास्त्र लेख्नेछ नयाँ कोकका पण्डित

भएर । नयाँ नेपाली कोकशास्त्रका केटी फकाउने एक मात्र मोहनीमन्त्र
लेख्नुपर्छ दुई असरहको - 'भात' । (३६)

माथिको उदाहरणमा गरिबीका कारण नै डि.के.ले सजिलै नारीलाई बेचन सकेको कुरा स्पष्ट हुन्छ । पेट भर्नकै लागि पनि नारीहरू डि.के.को जालमा फसेका छन् र चेलीबेटी बेचबिखन कार्यमा डि.के.लाई सहज बनाएका छन् । उसका लागि चेलीबेटी बेचिनु सामान्य कुरा हो । नारीको भावना, अस्मिता उसका लागि केही हैन । त्यसैले नारीप्रति उसको मानवताको भावना छैन । पैसाको लागि चेलीबेटी बेचबिखनमा लाग्ने डि.के.को नारीप्रति नकारात्मक सोच रहेको देखिन्छ ।

३.७.२ 'संस्कार' कथामा नारीप्रतिको पुरुषको दृष्टिकोण

'संस्कार' कथामा पुरुषले नारीलाई खेलौना मात्र ठानेको छ । कथामा दिदीले पुरुषप्रधान समाजमा पुरुषकै कारणबाट प्रतिदिन हिंसा सहेकी छ र अपशब्द सुनेकी छ । दुर्गमसिंहले नारीहरूलाई मान्छे हो भन्ने पनि सोचेको छैन । त्यसैले त बिहे भएदेखि सौता हालेर घरबाट निकाल्नु अधिसम्म पनि उसले दिनहुँ राति रक्सी पिएर आएको छ र स्वास्नीलाई रगतको फोहोरा छुट्ने गरी कुटेको छ । ऊ माथिल्ला तहका हाकिमहरूका चाकरी गरेर बढुवा हुँदै एसपी भएको छ । पैसा र नाम भएपछि उसको श्रीमतीप्रतिको व्यवहार अझ क्रूर बन्दै गएको छ र विलासी स्वभावका कारण उसको घृणा भन उग्र हुँदै गएको छ । श्रीमतीलगायत अन्य नारीप्रति पनि उसको व्यवहार अमानवीय रहेको छ । नारीहरू उसको मानसिक विकृतिको सिकार हुन पुगेका छन् । उसले नारीलाई पुरुषका दासीका रूपमा लिएको छ । दुर्गमसिंहलगायत अन्य पुरुषले पनि नारीलाई यौन तृष्णा मेटिदिने साधनका रूपमा मात्र हेरेको उदाहरण कथामा यसरी आएको छ :

उहाँलाई सुरक्षा गार्डले समातेर लग्यो र एक-एक गरी सात जनाले
उहाँसित बलात्कार गरे । (४४)

माथिको उदाहरणमा सुरक्षा दिन बसेका सुरक्षा गार्डबाटै दिदीको सामूहिक बलात्कार भएको छ । उनीहरूले नारीलाई यौन तिर्खा मेटाउने साधनका रूपमा लिएका छन् । पुरुषहरूले नारीलाई जहाँ भेट्यो उनीहरूको यौनिकतामाथि कुकृत्य पुरुषत्व देखाएका छन् । कथामा दुर्गमसिंहले आफ्नै बुहारीमाथि पनि दरिद्र मानसिकता फिँजाएको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

एक रात सौरभ भट्टाबाट फर्किएन । मौका पारेर दुर्गमसिंह बुहारीको
कोठाभित्र पस्यो र मस्त निद्रामा सुतेकी बुहारीसित व्यभिचार गर्ने प्रयास
गर्‍यो । (४५)

माथिको उदाहरणमा दुर्गमसिंहले आफ्नै बुहारीमाथि यौन दुर्व्यवहार गर्न खोजेको छ । उसले श्रीमतीलाई यो नारी पनि मान्छे नै हो भनेर कहिल्यै सोचेन । उसले सधैं अन्याय र अत्याचार मात्र गरेको छ । अन्य नारीहरू पनि उसको खेलौना भएका छन् भने छोरी समानकी बुहारीमाथि पनि उसले कुदृष्टि राखेको छ ।

कथामा म पात्रले दिदीको जीवनमा घटेका घटनाहरू बताइरहेको छ । ऊ पुरुष पात्र हो । म पात्र र दिदी एउटै आमाबाबुका सन्तान होइनन् । दिदी सबैबाट पीडित भएपछि उनीहरूको भेट भएको हो । दिदीका हर दुःखका साक्षी म पात्र (भाइ) भएको छ । म पात्रले दिदीका हर दुःखमा दया, माया, करुणाका भाव राख्नुका साथै सुख दुःखमा साथ दिएको छ । दिदीप्रति म पात्रले व्यक्त गरेको भाव कथामा यसरी आएको छ :

लोग्नेले जगलट्याएर निकाल्यो, माइतीले आश्रय दिएन । भोक र तिर्खाले
 दैला दैलामा हात फैलाउन बाध्य पायो । इज्जत र सिउँदाको सिन्दूर
 जोगाउँदै, अनेक ठक्कर सहँदै दिदी गाउँ देशबाट कोसौं टाढा रहेको यस
 राँची सहरको यस गल्लीसम्म आइपुगनुभएछ । (४०)

माथिको उदाहरणबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने भाइ पुरुष भए पनि नारीप्रति उसको इज्जत रहेको छ । उसले दिदीको दुःखप्रति सहानुभूति राखेको छ । मृत्युको मुखमा पुग्न लागेकी दिदीको लोग्ने दुर्गमसिंहलाई भेट्ने अन्तिम इच्छा पनि पुऱ्याइदिएको छ । उसले दुर्गमसिंहको व्यवहारप्रति घृणा गरेको छ । उसलाई मानवको संज्ञा दिएको छैन । त्यसैले भाइको महिलाप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ ।

३.७.३ 'खलास' कथामा नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण

यस कथामा प्रभुत्वशाली पुरुष एसपीले नारीलाई विशेष गरेर नववधूहरूलाई यौन तृप्त गर्ने साधनको रूपमा लिएको छ । पुलिसहरूले समाज लाई शान्ति, सुरक्षा दिनुपर्ने हो तर सामाजिक, आर्थिक, जातीय, राजनीतिक हिसाबले पछि परेका नारीहरूमाथि शारीरिक शोषण र मानसिक दमन गरेको छ । एसपीले तहकिकातका नाममा बेहुलीका संवेदनशील अङ्गहरूमाथि मनलाग्दी रूपमा खेलेका सन्दर्भहरू कथामा यसरी प्रस्तुत भएका छन् :

(१) असली ठिठीबाज हो यो साले एस्पी, आज फेरि त्यो खतब मोरोकी
 नयाँ बेहुलीलाई पाकेको आँपभैँ रगतभरि निचोरिरहने सनक चढेको
 छ ज्याँक्नेलाई । आजै हो ? दस दिनदेखि निचोड्दा निचोड्दै त
 खोस्टो बनाइदियो । ए, कोयासुद्धै निल्ल दे । यसलाई रोक्ने आवर
 फादर्स ह्याभ नो भिटाभिन माने हाम्रो बाबुको कुनै ताकत छैन ।
 (५४)

- (२) फोसामा यसो त्यसको गुदिलो जीउ छामछुम गर्दा हामीलाई पनि त फाइदै छ । मीठो माल जति मालिकलाई, पातमा रहेको जुठोमा कुकुरले भैँ भन्ने ल्यापल्याप लिपलिप गर्ने कर्म हाम्रो । (५५)

माथिको उदाहरणमा (१) मा एसपीले बेहुलीलाई तहकिकातको नाममा थानामा बोलाएर उसको शरीरसँग मनलाग्दी रूपमा खेलेको कुरा स्पष्ट भएको छ । उसले बेहुलीलाई यौनको प्यास मेटाउने साधनका रूपमा लिएको छ । त्यसैगरी उदाहरण (२) मा एसपीको निर्देशनमा चल्ने पुलिसहरूले पनि बेहुलीमाथि एसपीले गरेजस्तै व्यवहार गरेका छन् । एसपी हाकिम हो । त्यसैले पहिलो अधिकारका रूपमा एसपीले बेहुलीका संवेदनशील अंगमा खेले पनि पछि उनीहरूले खेल पाएकोमा दङ्ग परेका छन् भन्ने कुरा प्रस्तुत भएको छ । कथामा एसपीलगायत पुलिसहरूले नारीहरूलाई यौन तृप्त पार्ने साधनका रूपमा मात्रै हेरेका छन् । बेहुलीहरू शारीरिक रूपमा परिपक्व वयस्कका हुन्छन् । उनीहरू शारीरिक रूपमा सुगठित हुन्छन् । त्यसैले पनि यिनीहरूको शरीरसँग खेल्दा आफूलाई आनन्द प्राप्त हुने सोच एसपी र पुलिसहरूले राखेका छन् । नववधूका लोग्नेहरूलाई विना अपराध धुनेर कानुनी तहकिकातका रूपमा नारीलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बनाएका छन् । कथामा नारीप्रति पुरुषहरूको नकारात्मक दृष्टिकोण रहेको छ । उनीहरूले नारीलाई केवल भोग विलासका साधन मात्रै मानेको देखिन्छ ।

३.८ लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी अवधारणा

लेखकको लैङ्गिक सीमान्त पात्रप्रति केकस्तो दृष्टिकोण रहेको छ ? नारीका समस्या, सङ्घर्ष, शोषण, उत्पीडनलाई कसरी बुझेको छ ? नारीको आवाजलाई उसले कसरी प्रस्तुत गरेको छ भन्ने कुरालाई लैङ्गिक सीमान्तप्रति लेखकीय दृष्टिकोणबाट अध्ययन गर्न सकिन्छ । सीमान्तप्रति कृतिकारको केकस्तो दृष्टिकोण रहेको छ र आफ्ना कृतिमा उसले तिनको प्रतिनिधित्व केकसरी गरेको छ भनेर निर्याल पनि यसैअन्तर्गत पर्छ (शर्मा ३२०) । लेखकले कृति रचना गर्नुको उद्देश्यलाई यस शीर्षकअन्तर्गत विश्लेषण गर्न सकिन्छ । खासगरी कृतिमा प्रस्तुत लेखकले नारीलाई बोल्ने वातावरण बनाएको छ कि भन्ने हेर्नु पर्दछ । यदि लेखकले नारी पात्रलाई बोल्न प्रेरित गरेको छैन भने पनि अन्य व्यक्तिमार्फत बोल्न लगाएको हुन्छ । यही कुरालाई नारी लेखकीय दृष्टिकोणअन्तर्गत राखी कृतिको विश्लेषण गरिन्छ ।

३.९ राजेन्द्र विमलका कथामा लेखकीय दृष्टिकोणयुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' र 'संस्कार' दुईवटा कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहबाट 'खलास' कथा गरी तीनवटा कथामा लेखकीय दृष्टिकोणसम्बन्धी मान्यताका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

३.९.१ 'नयाँ कोकशास्त्र' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

कथामा लेखकले नेपाली चेलीबेटीहरू कसरी अभ्रै पनि दलालहरूको जालमा परेर भारतका वेश्यालयहरूमा नारकीय जीवन बिताउन बाध्य छन् भन्ने कुरा देखाएका छन्। हाम्रो नेपाली समाज गरिबीको रेखमुनि छ। त्यसैले पनि लेखकलाई चेलीबेटीहरू सजिलै डि.के. जस्ताका हातबाट बेचिन्छन् भन्ने लागेको छ। सामाजिक, पारिवारिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक सांस्कृतिक, भौगोलिक विविध कारणले गर्दा नेपाली चेलीहरू सधैं किनारीकृत हुन्छन् जसको फाइदा डि.के. जस्ता मानवता नभएका व्यक्तिहरूले लिन्छन् र नारीहरू सीमान्तीकृत बनाइन्छन् भन्ने कुरा कथामा प्रस्तुत भएको छ। बम्बैको कोठीबाट इलालाई एड्स लागेर निकालिएपछि उसमा लेखकले प्रतिरोध चेतना जागृत गराएका छन्। इलाले लोग्नेबाट पाएको धोका र वेश्यालयमा उसको शरीरमाथि खेल्ने हिन्दुस्तानी, बलात्कार गर्ने भारतेली पुलिसप्रति आक्रोश व्यक्त गरेकी छ। जीवनको अन्तिम समयमा उसको शरीरसँग खेल्ने पुरुषलाई एड्स रोग लाग्ने कुराले ऊ खुसी छे। मर्नुभन्दा अगाडि विराटनगरको अस्पतालमा हुँदा बयान दिने क्रममा 'हिन्दुस्तानीहरूसित त मैले भरपुर बदला लिएकी छु तर मलाई बम्बै पुऱ्याउने मेरो कुनै दाजु होइन ? म मर्न लागेका बेला वीरहरूको देश नेपालका सबै मर्द भनाउँदा सन्तानहरू आओ, मसित सम्भोग गर, मेरो आत्मलाई शान्ति मिल्नेछ (३६)।' भनेर आक्रोशका आवाज लेखकले आफ्नो तर्फबाट लैङ्गिक सीमान्त पात्र इलामार्फत व्यक्त गराएका छन्। त्यसैले लेखक कुण्ठित पुरुषद्वारा बलात्कृत तथा वेश्यालयमा नारकीय जीवन बिताएका सीमान्त पात्रप्रति सहानुभूति भाव व्यक्त गर्नुका साथै प्रतिशोधको आवाज इलामार्फत व्यक्त गराएका छन्। अतः सीमान्त पात्रको आवाजलाई केन्द्रमा राखेर लेखिएकोले लेखक सीमान्त मैत्री रहेको स्पष्ट हुन्छ।

'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र' कथामा नेपाली चेलीबेटीहरू कसरी दलितहरूको जालमा परेर भारतको वेश्यालयमा नारकीय जीवन बिताउन बाध्य छन् भन्ने विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ। कथाको मुख्य पात्र डि.के. छद्म नाम अमित सोभा केटीहरूका कमीकमजोरीको फाइदा लिँदै उनीहरूलाई अनेक लोभलालच देखाउँदै बम्बैका वेश्यालयहरूमा लगेर बेच्ने काममा संलग्न रहेको छ। उसले इला नामकी केटीसँग बिहे गरेर बेचेको छ भने पशुपतिमा भेटिएकी टुहुरी केटीलाई पेटभरि खान दिने, राम्रो लुगा लगाउन दिने लोभ देखाएर जालमा पारेको छ। एड्स लागेपछि वेश्यालयबाट निकालिएकी इलाले पुरुष शक्तिका विरुद्ध सशक्त आवाज निकालेको देख्न सकिन्छ।

३.९.२ 'संस्कार' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

राजेन्द्र विमलद्वारा लिखित 'संस्कार' कथामा स्वार्थी पुरुषहरू पशुप्रवृत्तिका कारण नारीहरू पीडित छन् भन्ने कुरालाई समेटिएको छ। नेपाली समाजमा परम्परादेखि नै पितृसत्तात्मक रहेको कारणले महिलाहरू पुरुषहरूद्वारा अधीनस्थ बनाइएका हुन्छन् र उनीहरूले महिला भएकै कारणले लैङ्गिक उत्पीडनसमेत भेलिरहेका छन् भन्ने कुरा लेखकले कथामा देखाएका छन्। लेखकले यस

कथामा लैङ्गिक सीमान्त पात्र दिदीका माध्यमबाट नारी माइत, घर, सडक कहीं पनि सुरक्षित नहुने कुरा प्रस्तुत गरेका छन्। कथामा दुर्गमसिंहले उसकी पत्नीलाई बिहे गरेर भित्र्याएदेखि कहिल्यै शान्तिले बस्न दिएको छैन। 'लोग्ने जड्याहा, रन्डीवाज, जुवाडे जस्तो भए पनि आफूलाई दिनरात हिंसा गरे पनि लोग्नेले खान दिन्छ, जीवन दिन्छ। त्यसैले ऊमाथि जे गरे पनि ऊ स्वतन्त्र छ' भन्ने सोचले गर्दा महिलाहरू सधैं पराधीन छन् भन्ने कुरा दिदीमार्फत देखाइएको छ। पुरुषले उमेरमा आफ्नो शक्ति हुँदा नारीमाथि जति अन्याय र अत्याचार गरे पनि त्यो सधैं गर्न सक्दैन। उमेरसँगै तागत घट्दै जाँदा पुरुष हुनुको घमण्ड पनि कमजोर हुँदै जाने कुरा कथामा देखाइएको छ। दुर्गमसिंहको अन्त्य अवस्थामा उसको सहारा कोही नभएको, कुष्ठ रोगले गर्दा वस्तीबाट टाढा कुष्ठ रोग अस्पतालको एउटा कुनामा जीउको भिँगासमेत थपाउन नसकेको अवस्थालाई देखाइएको छ। नारीमाथि गरेको अन्यायको पाप यही जीवनमा उसले भोगेको छ। दिदीले पच्चीस वर्षपछि विगतका सबै कुरा बिर्सेर रोगी श्रीमान्को स्याहार सुसारको लागि खटिएको कुरा कथामा देखाइएको छ। लेखकले श्रीमान्ले जतिसुकै हिंसा गरे पनि श्रीमतीका लागि देवता सरह हुन्छ, भन्ने कुरा दिदीले अन्तिममा 'मैले मेरो देवता पाएँ' भनेर दुर्गमसिंहलाई भेटेपछिको प्रसङ्गमा जोडेका छन्। यसरी नारीले लोग्ने जिन्दगी हो भन्ने सोचले गर्दा पनि सधैं पुरुषको अधीनस्थ भएर बाँच्नुपर्ने यथार्थलाई लेखकले देखाएका छन्। नेपाली समाजमा पुरुषद्वारा नारीलाई दमन गर्ने कार्य संस्कारकै रूपमा विकास भएको कुराप्रति लेखक चिन्तित छन्।

'संस्कार' कथामा स्वार्थी पुरुषहरूको पशुप्रवृत्तिका कारण नारीहरू सीमान्तीकृत हुनु परेको विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरिएको छ। कथाकी मुख्य पात्र दिदी घर, माइत, सडक जता पनि पुरुषहरूबाट पीडित भएकी छ। आफ्नो लोग्ने दुर्गमसिंहले जतिसुकै अन्याय, शोषण, हिंसा गरे पनि ईश्वर समान ठानेकी छ जसले गर्दा लोग्नेले अझ अन्याय गर्न पाएको छ। ऊ कैयौँ पटक परपुरुषबाट बलात्कृत भएकी छ। यसरी पुरुषका कारण दिदी सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न बाध्य भएकी छ भन्ने कुरा कथाको निष्कर्षका रूपमा आएको छ।

३.९.३ 'खलास' कथामा लेखकीय दृष्टिकोण

लेखकले 'खलास' कथामा नारी प्रभुत्वशाली पुरुष वर्गको भोग्या मात्र होइन, नारीको मनमा आँट भए तिनीहरूलाई खलास गर्न सक्छे भन्ने कुरा देखाएका छन्। नारीले आफ्नो अस्तित्वका लागि मात्र नभएर सम्पूर्ण नारीको रक्षार्थको लागि हिम्मत गर्नुपर्छ भन्ने विचार लेखकको रहेको छ। उनले समाजमा शान्ति, सुरक्षाका लागि खटिएका प्रभुत्वशाली पुरुषबाट नै नारीहरू असुरक्षित रहेको यथार्थता प्रस्तुत गरेका छन्। अनेक जाल भेलमा फसाएर नारीमाथि यौन शोषण गर्ने पशुत्व पुरुष शक्तिलाई नारीले चुपचाप हेरेर बस्न हुन्छ। उनीहरूले अन्यायको विरुद्ध लड्न हिम्मत गर्नुपर्छ, नत्र जीवनको कुनै अस्तित्व रहँदैन भन्ने कुरा लेखकलाई लागेको छ। त्यसैले कथामा लेखकले बेहुलीमार्फत एसपीको हत्या गराएर क्रूर पुरुषको वासनावाट समाजका बेहुलीहरूलाई मुक्ति दिलाएका छन्। कथामा बेहुलीले थुनाबाट श्रीमान्लाई छुटाउन बोर्डर पार

गरी उतैबाट हतियार खोजौंला भन्दै सासू, ससुरा, देवर सबैलाई लिएर मनमा हिम्मत लिँदै हिँडेको प्रसङ्ग कथाकारले देखाएका छन् । अतः सीमान्त पात्रको आवाजलाई केन्द्रमा राखेर लेखिएकोले यो कथामा लेखक सीमान्त मैत्री रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

‘खलास’ कथामा शान्ति सुरक्षा जस्तो जिम्मेवार प्रशासनमा रहेको उच्च पदको एसपीले नयाँ बेहुलीहरूमाथि मानसिक र शारीरिक शोषण गरेको विषयवस्तु प्रस्तुत गरिएको छ । कथाकी मुख्य पात्र बेहुलीको भर्खर विवाह भएको छ । उसको जवानी देखेर एसपीले बेहुलीको श्रीमान् दिलचनलाई भुटो मुद्दामा फसाएर जेल हालेको छ र बेहुलीलाई हरेक रात तहकिकातको नाममा थानामा आउन बाध्य बनाएर ऊमाथि यौन दुर्व्यवहार गरेको छ । तहकिकातमा गएको एघार रातपछि बेहुलीले साहस गरेर एसपीलाई नै मारेकी छ र अन्याय अत्याचार र लैङ्गिक हिंसाको विरुद्ध लडेकी कुरा निष्कर्षस्वरूप प्राप्त भएको छ ।

३.१० निष्कर्ष

राजेन्द्र विमलका कथाहरूमध्ये लैङ्गिक सीमान्तीयता अध्ययनका लागि उपयुक्त रहेका ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’, ‘संस्कार’ र ‘खलास’ कथाहरूमा लैङ्गिक सीमान्तीयताको अवस्था संवेदनशील रूपमा उद्घाटित भएको छ । कथामा प्रतिनिधित्व गराइएका लैङ्गिक सीमान्त पात्रहरूमाथि पुरुष प्रभुत्वले शोषण, दमन, अन्याय र हिंसा गरेको छ । सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक आदि विविध कारणले महिलाहरू लैङ्गिक रूपमा सीमान्त बन्न विवश रहेको यथार्थता कथामा प्रस्तुत भएका छन् । ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा चेलीबेटी बेचबिखनका कारणले नेपाली चेलीबेटीहरू भारतका बेश्यालयहरूमा नारकीय जीवन बिताउन बाध्य भएका छन् । साथै एड्सका कारणले मृत्युसमेत भएको छ । ‘संस्कार’ कथामा ‘लोग्ने भनेको देउता हो’ भन्ने अन्धविश्वासका कारणले दिदी सीमान्तीयकृत जीवन बिताउन बाध्य भएकी छ । यस कथामा पुरुषप्रधान समाजमा नारीलाई दमन गर्ने कार्य संस्कारकै रूपमा विकास भएको यथार्थता कथामा प्रस्तुत भएको छ । त्यसैगरी ‘खलास’ कथामा देशको शान्ति सुरक्षाजस्तो जिम्मेवार प्रशासनमा रहेका उच्च पदको एसपीका साथै पुलिसहरूले विशेष गरी नवविवाहितामाथि प्रशासनिक शक्तिका आडमा यौन दुर्व्यवहार गरेर उनीहरूलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीयकृत बनाएका छन् ।

यस परिच्छेदमा विश्लेषण गरिएका तीनवटा कथामा प्रभुत्वशाली पुरुष वर्गको अन्याय र अत्याचारका कारण सीमान्तीयकृत बन्न पुगेका नारीहरूको पीडालाई देखाइएको छ । नारी भएकै कारण उनीहरू लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीयकृत बन्न बाध्य भएका छन् । त्यसैगरी कथामा पितृसत्तात्मक समाजमा आफ्नो अस्तित्वको लागि आवाज उठाउनुपर्ने कुरालाई जोड दिइएको छ । कथामा अन्याय र शोषणका विरुद्ध प्रतिरोध गर्नुपर्ने निष्कर्ष कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

चौथो परिच्छेद

राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

४.१ विषयप्रवेश

राजेन्द्र विमलका कथाहरूमध्ये सीमान्तीयता अध्ययनका लागि छनोट गरिएका दशवटा कथामा सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, शैक्षिक, जातीय, लैङ्गिक विविध रूपमा सीमान्त जीवन बिताउन बाध्य पात्रहरूको प्रतिनिधित्व गराइएको छ। यी सीमान्त पात्रहरू प्रभुत्वशाली वर्गबाट, शोषित, पीडित, अपहेलित र दमित रहेका छन्। कथामा प्रतिनिधित्व गराइएका यी सीमान्त पात्रहरूले प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध के कसरी आवाज उठाएका छन् ? प्रभुत्वशाली वर्गले आफूहरूमा गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषणप्रति उनीहरू सचेत छन् कि छैनन् ? प्रभुत्वशाली वर्गले उनीहरूप्रति गरेको अन्याय शोषण, दमन सबै भाग्यको खेल हो भनी चुप लागेर बसेका छन् कि छैनन् ? उनीहरूले प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध आवाज उठाउँदा डर मानेर मौन रूपमा प्रतिरोध गरेका छन् कि भन्ने कुरा सीमान्त वर्गको प्रतिरोध चेतनाको लागि निर्णायक प्रश्नहरू हुन्। यही प्रश्नहरूलाई आधार मानेर विमलका सीमान्तीयता अध्ययनका लागि छनोटमा परेका दशवटा कथाहरूमा सीमान्त वर्गको प्रतिरोध चेतना र आवाजको खोजी र मूल्याङ्कनको अध्ययन यस परिच्छेदमा गरिएको छ।

४.२ सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनासम्बन्धी अवधारणा

अन्याय, अत्याचार, उत्पीडन, दमन आदि कारणबाट दमित बन्न पुगेको वर्ग, समुदाय वा व्यक्तिले शक्तिका विरुद्ध आवाज उठाउनु वा विद्रोह गर्नु प्रतिरोध चेतना हो। गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाकको के सीमान्तहरू बोल्न सक्छन् भन्ने प्रश्नलाई उद्धृत गर्दै त्यसबारे मोहनराज शर्माले लेखेका छन् :

गायत्री चक्रवर्ती स्पिभाकले के सीमान्तहरू बोल्न सक्छन् भन्ने प्रश्न उठाएकी छिन्। यस प्रश्नको उत्तर पनि उनले नै दिएकी छिन्। उनका विचारमा सीमान्तहरू आफ्ना निम्ति आफैं बोल्न सक्दैनन्। तसर्थ बौद्धिक वर्गले तिनका लागि बोलिदिनु पर्छ, भन्ने उनको मान्यता रहेको छ। त्यसो त सीमान्तहरू आफ्ना दुःख सुख व्यक्त गर्न सक्दैनन् भन्ने होइन तर त्यस्ता अभिव्यक्तिको स्वर ज्यादै मसिनो भएकाले नसुनिएर आफैं दबिन्छ वा अरु कसैले नसुनोस् भनेर शक्तिशालीद्वारा दबाइन्छ।
(शर्मा ३१८)

स्विभाकका विचारमा सीमान्त वर्गले आफ्नो प्रतिनिधित्व आफैँले गर्न सक्दैनन् । त्यसैले सीमान्त वर्गको आवाजलाई बौद्धिक वर्गले बोलिदिनुपर्छ भन्ने मान्यता स्विभाकको रहेको छ । सीमान्तीय वर्गले प्रभुत्वशाली र शक्तिमा रहेका वर्ग, जाति र लिङ्गका विभेदकारी क्रियाकलापप्रति असहमति जनाउँदै आफ्नो अधिकार प्राप्तिको लागि गरिएको प्रयास नै सीमान्त वर्गको बोली हो । कृतिमा प्रतिनिधित्व गराइएका सीमान्त वर्गले आफ्नो पहिचान र अस्तित्वका लागि बोलेका छन् कि छैनन् भन्ने कुराको अध्ययन यस शीर्षकअन्तर्गत गरिन्छ । साथै सीमान्त वर्गको बोलीलाई केन्द्रले सुनेको छ कि छैन भन्ने कुराको पनि अध्ययन गरिन्छ ।

४.३ राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनायुक्त कथाको विश्लेषण

राजेन्द्र विमलका डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू र समयका आँखा कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत छत्तीसवटा कथाहरूमध्ये दशवटा कथाहरू 'पोस्टमार्टम', 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', 'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ', 'राति राति महुवा फुल्छ', 'महाराजा', 'भिकडनी', 'नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'संस्कार' र 'खलास' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनासम्बन्धी मान्यतामा रहेर अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.१ 'पोस्टमार्टम' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

'पोस्टमार्टम' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज वा प्रतिरोध चेतना शून्य रहेको पाइन्छ । यस कथामा रहेको ऊ (लास) पात्रको किन, के कारणले, कसरी मृत्यु भयो भन्ने क्रममा डाक्टरहरूले पोस्टमार्टम गर्दा मृत्युका सम्भावित रहस्यहरू पत्ता लगाएका छन् । यी रहस्यहरू नै बेवारिसे लासको जीवन भोगाइहरू हुन् भन्ने कुरा कथामा आएका छन् । ऊ पात्रको मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि एक आदर्श व्यक्ति हुनुका साथसाथै लामो समयसम्म शिक्षण पेशामा कार्यरत शिक्षक हो भन्ने कुरा पोस्टमार्टम गर्दा डाक्टरहरूले पत्ता लगाएका छन् । ऊ आफ्नै आदर्शका कारण घरपरिवार, समाजबाट घृणाको पात्र बनेको छ । प्रभुत्वशाली वर्गले शिक्षण कार्यभन्दा राजनीतिक क्रियाकलापमा तथा व्यवस्था विरोधी गतिविधिमा उसको सक्रियता रहेको भन्ने भुटो आरोप लगाएर जबरजस्ती अध्ययन सेवाबाट अवकाश दिलाएको छ । यसको विरुद्धमा उसले आवाज उठाउन सकेको छैन । उसको आयआर्जन शून्य भएपछि उसको परिवारले उसलाई कपूत, कुपति, निकम्मा, अव्यवहारिक, नालायक, निरर्थक ठानेका कुरा पोस्टमार्टमका क्रममा डाक्टरहरूले पत्ता लगाएका छन् तर त्यहाँ यसको विरुद्ध आवाज उठाएको कुरा कहीं कतै आएको छैन । अन्यायका विरुद्धमा ऊ पात्रले आवाज कहीं पनि, केही पनि उठाएउन सकेको छैन । बरु उल्टै मानसिक तनाव लिएर भौतारिएको छ । घरबारविहीन भएको छ, जसले गर्दा शारीरिक तथा मानसिक दुर्बलताले उसको मृत्यु भएको छ र हप्तौँसम्म बेवारिसे लासको रूपमा रहेको छ ।

कथामा रहेको ऊ पात्र बेवारिसे लास हुनु नै उसले समाजमा रहेका शक्तिका विरुद्ध आवाज उठाउन नसक्नुको परिणाम हो । यदि उसले ऊप्रति भएको अन्यायको विरुद्ध आवाज उठाउन सकेको भए घरबार विहीन, परिवार विहीन बन्नुपर्ने थिएन । त्यसैले यस कथामा रहेका मुख्य पात्रको आवाज शून्य छ । ऊ पात्रको सम्बन्धमा यस कथामा रहेका गैरसीमान्त पात्रहरूले (डाक्टरहरू) उसका कारुणिक, दयनीय अवस्थाका बारेमा बोलेका छन् । लेखकले पोस्टमार्टमका लागि खटिएका डाक्टरहरूका मार्फत सहानुभूतिका आवाजहरू व्यक्त गरेका सन्दर्भहरू कथामा यसरी आएका छन् :

- (१) आखिर मृत्यु भयो कसरी ? हत्या भयो भन्नु भने यस्तो भद्र, सोभा, निमुखा, निर्धन देखिने जीवको हत्या गरेर कसले के पाउने ? नेता पनि देखिँदैन, धनी पनि देखिँदैन । भेषभूषामा कुनै हिस्सी छैन ।
(२)
- (२) बिचरो, जिन्दगीभरि निर्धारदेखि कुर्कच्चासम्म पसिना बगाएर कमाएर पनि जोर्न नसकेका घरका नक्साहरू, स्वास्नी र छोराछोरीलाई दिन नसकेका लुगाफाटाहरू, गहनाहरू, पढाउन नपाएका स्कूलहरू ... यो सपनैसपनाको लास हो । एउटा बुजुक डाक्टरले चुकचुक गर्‍यो । (३)
- (३) एउटा करुणार्द्र स्वरमा बोल्यो - 'को हुन सक्छ, यो अभागी जीव जसलाई बाबु-आमाले कपूत र जोइटिङ्ग्रे, जोईले कुपति र बैकम्मा साथीहरूले अव्यावहारिक र नालयक, छोराछोरीले गैरजिम्मेवार पिता र छरछिमेकका मानिसले मलमूत्र भन्दा पनि निरर्थक ठाने । कस्तो असफल मानिस !'...परिस्थितिलाई चिन्न नसक्ने व्यक्तिले यसरी नै कुकुर-बिरालोभैँ मर्न तयार रहनुपर्छ । बिचरो मास्टर ।
(४)

माथिको उदाहरण (१) मा बेवारिसे लासको पोस्टमार्टमका क्रममा खटिएका डाक्टरहरूमध्ये एउटा डाक्टरले लासको मृत्युका कारणबारे अड्कल लगाएको छ । लास हेर्दा गरिब जस्तो देखिन्छ । त्यसैले उसको हत्या भएको होइन भन्ने अनुमान डाक्टरले लगाएको छ । उदाहरण (२) मा अर्को डाक्टरले गरिब देखिएको लासले ऊ जीवित रहँदा जति काम गरे पनि परिवारको राम्रो भरणपोषण गर्न नसकेको कुरा व्यक्त गरेको छ । उदाहरण (३) मा अर्को डाक्टरले ऊ (लास) पात्रले जिउँदो छँदा कमाउन नसकेको कारणले उसलाई घरपरिवारलगायत सबैले निरर्थक ठानेको कुरा व्यक्त गरेको छ । त्यसैगरी ऊ पात्रले परिस्थितिअनुसार चल्न नसकेकोले उसको मृत्यु कुकुर-बिरालोभैँ भएको कुरा व्यक्त गरेको छ । ऊ पात्रलाई घरपरिवारका सदस्यलगायत शक्तिका अन्य केन्द्रबाट सीमान्तीकृत बनाइएको छ । पोस्टमार्टमका क्रममा

डाक्टरहरूले उसको यस्तो दयनीय स्थितिप्रति सहानुभूतिका भावहरू प्रकट गरेका छन् । उसको कारुणिक जीवनप्रति दया राख्दै चुकचुकाएका छन् तर ऊप्रति अन्याय गर्नेहरू विरुद्ध रिस, घृणा, क्रोधका कुनै पनि आवाज उठाएका छैनन् । अतः कथामा सीमान्त वर्गको आवाज शक्तिका विरुद्ध कहीं पनि उठेको छैन ।

‘पोस्टमार्टम’ कथामा सीमान्त पात्र म (लास) पात्रको प्रतिरोध चेतना शून्य रहेको छ । प्रभुत्वशाली वर्गले गरेको अन्याय, शोषणका विरुद्ध आवाज उठाउन नसकेको कारणले ऊ बेवारिसे लास बन्न पुगेको छ । उसको यथास्थिति देखेर उसको सट्टा पोस्टमार्टमका क्रममा डाक्टरहरूले बोलेका छन् ।

४.३.२ ‘माओवादी’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

राजेन्द्र विमलको ‘माओवादी’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाजलाई उच्च बनाइएको छ । राजनैतिक शक्ति प्राप्त मन्त्री दिग्विजयले आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न शक्तिको दुरुपयोग गरेको छ । उसले भ्रष्टाचार, षड्यन्त्र, बलात्कार, हत्या जस्ता अपराधिक कार्य गर्दा पनि कानूनको नजरमा ऊ सधैं ओभानो बन्न सफल भएको छ । उसका कुकर्मदेखि जनताहरू परिचित भए पनि कसैले उसलाई केही गर्न सकेका छैनन् । उसको आफ्नै क्षेत्रका जनताहरू उसको कर्मप्रति रिसाएका छन् तर उसको अगाडि केही पनि भन्न सकेका छैनन् । दिग्विजय जनकपुर हवाइ अड्डामा आउने खबरले उसलाई भेट्न जनता, नेता, व्यापारी, पत्रकारहरू सबै मन्त्रीलाई माला पहिराउन आतुर रहेका छन् । अनि आफ्नो स्वार्थको लागि मन्त्रीको जयजयकारमा लागेका छन् । यसमा तीन जना व्यक्तिहरू पहिलो सामान्य नागरिक, दोस्रो व्यापारी र तेस्रो पत्रकार एकआपसमा मन्त्रीको बारेमा कुरा गर्दा उसको अत्याचारप्रति पत्रकारले व्यक्त गरेको आवाज कथामा यसरी आएको छ :

हामी आलु-प्याज किन्ने अवस्थामा रहेनाँ यिनीहरू हाम्रै रगत पिएर मोटाउँदै छन् तैपनि जनता चुप छन् । यो साले पनि कुन दिन खुस्कन्छ, कुन्नि ! आफ्नै क्षेत्रका मान्छे रिसाएका छन् भन्छन् । (२७)

माथिको उदाहरणमा नेताहरू जनताकै श्रमको शोषण गरेर उनीहरू धनी भएका हुन् भन्ने आवाज व्यक्त भएको छ । जनता दिनरात दुःख गर्दा पनि उनीहरूको जीवन स्तर कहिल्यै उकासिएको छैन तर मन्त्री दिनदिनै, भ्रष्टाचार, अनियमितता, तस्करी जस्ता कुकर्मले धनी भएको छ । मन्त्री दिग्विजयको कुकर्मको कारणले उसको क्षेत्रका जनता रिसाएका छन् । दिग्विजय मन्त्री भएपछि राजनैतिक शक्तिको आडमा उसले जनतामाथि शोषण गरेको छ । जनता उसको अन्याय, अत्याचार, शोषणदेखि सचेत भइसकेका छन् । त्यसैले उसकै क्षेत्रका मान्छेबाट नै उसको हत्या हुन सक्ने सङ्केत पत्रकारले गरेको छ ।

दिग्विजय पैसाको बलमा चुनाव जितेर मन्त्री भएको हो । मन्त्री भएपछि ऊ राजनैतिक शक्ति प्राप्त व्यक्ति भएको छ । उसलाई चुनावमा जिताउन गोगने र उसको छोरा बढीले ज्यान दिएर लागिपरेका छन् । त्यसैले दिग्विजय मन्त्री भएपछि बढीले जागिरको लागि सिफारिस गर्दा उसकी श्रीमती सात कक्षा मात्र पढेकी तर टाइप जान्ने भएकीले आफ्नो कार्यालयमा जागिर दिएको छ । उसलाई जागिर दिनुका कारण उसको शरीरसँग सजिलै खेल पाउने अवसर ऊसँग रहेको छ । त्यसैले लालीमैयाँलाई रखौटीको रूपमा राखेको छ । लालीमैयाँ गर्भवती भएको थाहा पाएपछि उसलाई दिग्विजयले निकालेको र लालीमैयाँको दुर्गति भएपछि उसले दिग्विजयको विरुद्ध आवाज उठाउनुको साटो आत्महत्या गर्न धेरै पटक कोसिस गरेकी छ । उसको यो अवस्थामा फाइदा उठाउँदै दिग्विजयका विपक्षी दलका नेताहरू, पत्रकारहरू, समाजका अगुवाहरूले लालीमैयाँलाई उचालेका छन् । दिग्विजयका विद्रोही पक्षका मान्छेले उचालेपछि लालीमैयाँमा अन्यायका विरुद्ध मुद्दा हाल्नुपर्छ भन्ने प्रतिरोध चेतना जागृत भएको छ । लालीमैयाँले दिग्विजयका विरुद्ध मुद्दा हालेकी छ र जितेकी प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको :

उनीहरूबाटै उक्स्याइएर लालीले सर्वोच्च आदालतबाट दिग्विजयको विरुद्ध मुद्दा हाली दिग्विजयले अदालतको फैसलामा लालीलाई पत्नीका रूपमा स्वीकार गर्‍यो । (३०)

लालीमैयाँले दिग्विजयका विरुद्ध कानुनी रूपमा आवाज उठाएपछि उसले मुद्दा जितेकी छ र दिग्विजयले उसलाई पत्नीको रूपमा स्वीकारेको छ । दिग्विजयले उसलाई पत्नीको रूपमा स्वीकारेको एक महिनापछि आत्महत्या गरी भन्ने खबरले बढी विक्षिप्त भएको छ । बढीलाई लालीमैयाँले आत्माहत्या गरेको नभएर दिग्विजयले नै हत्या गरेको हो भन्ने लागेको छ । त्यसैले उसले दिग्विजयका विरुद्ध खुल्ला रूपमै आवाज उठाउन सकेको छ । उसलाई मार्ने धम्की दिएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

कैयौँ पटक दिग्विजयलाई मार्ने धम्की दियो उसले-टेलिफोन, क्वार्टरमा गएर सिंहदरबार अफिसमा पुगेर यस्तैमा एक दिन एउटा साप्ताहिक पत्रकारले उसको वक्तव्य छाप्यो-दिग्विजयबहादुर लालीमैयाँको हत्यारा हो । सरकारबाट यस मुद्दाको न्यायिक जाँच हुनुपर्छ । होइन भने दिग्विजय र बढीमध्ये एकको अथवा दुवैको ज्यान अवश्य जानेछ । (३१)

माथिको उदाहरणमा लालीमैयाँले आत्महत्या नगरेर दिग्विजयले मारेको कुरामा बढीलाई विश्वास लागेको छ । त्यसैले यसको बदला लिन चाहेको छ । लालीमैयाँले कानुनी रूपमा न्याय पाउनुपर्छ भन्ने उसको माग रहेको छ । न्याय नपाएमा उसको के त दिग्विजयको नभए दुवै जनाको ज्यान जान सक्ने चेतावनी पनि पत्रिकामार्फत दिएको छ ।

बद्री निम्न वर्गको व्यक्ति भएकोले उसको आवाजको सुनुवाइ कहीं पनि हुन सकेको छैन । उल्टै दिग्विजयका गुण्डाहरूले मार्ने धम्की दिएका छन् । पछि उसको ज्यानको सुरक्षाको लागि ससुराले गाउँ लिएर गएको छ । घर गएपछि उसलाई यो हालतमा पुऱ्याउने दिग्विजयलाई गाली गर्न छोडेको छैन । दिग्विजयले उसको आवाजलाई सदाको लागि बन्द गर्न चार जना गुण्डाले राती एघार बजेतिर खुकुरीले हातखुट्टा च्वाटच्वाट काटेर जिउँदै जलाएका छन् । यो दृश्य उसको बाबु गोगनेले देखेको हुनाले उसमा जसरी पनि मन्त्री दिग्विजयलाई मारेर मात्र न्याय मिल्ने कुरामा लागेको छ । त्यसैले जनकपुरको ध्वाइअड्डामा दिग्विजय आउने खबरले त्यहाँ कालो कम्बल ओढेर खल्तीभरि बम हाली दिग्विजयलाई मार्न कुरेर बसेको छ । दिग्विजय प्लेनबाट भर्ने बित्तिकै त्यहाँको सुरक्षा व्यवस्था पनि कडा पारिएको छ तर पनि गोगने बमसहित दिग्विजयलाई मार्न उसको अगाडि पुग्न सफल भएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

पुलिसहरू, अङ्गरक्षकहरूका आँखा आकाशको बिजुलीभैँ दिनदिनमा चारैतिर चम्किन्थे सबै एकअर्कालाई मन्त्रीज्यूदेखि पर राख्न एक अर्कालाई घचेड्दै थिए यत्तिकैमा बमको बिस्फोट सुनियो । मन्त्रीज्यूको पाखुराबाट छुटेको रगतको फोहोराले मयलपोस सुरुवाल निश्रुक्क भिजेको थियो रगताम्मै भएर । एक निमेषमै एउटा अङ्गरक्षकले विद्युत्गतिले गएर त्यो कम्बल ओढ्ने बुढालाई समातिहाल्यो । दिग्विजयले आँखा उचाले । गाँजीबाट रिभल्भर फिके र अन्तिम गोली नसकुन्जेल त्यस बुढाको छातीमा हान्दै गए । बुढाको गोजीमा अरू पनि बम फेला परे ।

(३२)

माथिको उदाहरणमा गोगनेले दिग्विजयलाई मार्न बमसहित सुरक्षाकर्मीका बिचमा पनि अगाडि बढेर बम बिस्फोट गराउन सफल भएको छ तर मार्न भने सकेको छैन । बरु उल्टै उसले दिग्विजयको हातबाट गोली खाएको छ । गोगनेले दिग्विजयलाई सुरक्षा गार्डकै अगाडि मार्न जान सक्ने साहस बटुलेको छ । उसका छोरा बुहारीलाई न्याय दिलाउनका लागि पनि उसले अन्याय र अत्माचारको अन्त्य गर्न आवाजले नभई बमले मार्न खोजेको छ । गोगनेलाई देशको न्यायमाथि कुनै विश्वास छैन । आफूले दिग्विजयलाई मारेपछि मात्र न्याय मिल्ने कुराले ऊ हत्या गर्न पनि पछि परेको छैन । कथामा बद्री कहीं कतै नबोले पनि उसको क्रियाकलापले ऊभित्र प्रभुत्वका विरुद्ध प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

‘माओवादी’ कथामा सीमान्त पात्रको प्रतिरोध चेतना प्रखर रहेको पाइन्छ । मन्त्री दिग्विजयको विरुद्ध लालीमैयाँले मुद्दा हालेकी छ । लालीमैयाँको लोग्ने बद्रीले उसको मृत्युका कारण दिग्विजय रहेकोले उसलाई मार्ने धम्की दिएको छ । त्यसैगरी बद्रीको बाबु गोगनेले पनि छोराको हत्यारा दिग्विजयलाई सुरक्षागार्ड भएकै बेला बमसहित मार्न पुगेकोले सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको छ ।

४.३.३ 'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

'एउटा बल्दो भविष्य' कथामा कथाको मुख्य पात्र राजकुमार जिउँदो छँदासम्म सीमान्त वर्गको आवाज वा प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको छ भने उसको मृत्युसँगै आवाज पनि निम्न हुन पुगेको छ। कथामा चुनावको समयमा दुई प्रतिद्वन्द्वी उम्मेदवार बिच स्वस्थ प्रतिस्पर्धाभन्दा अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा रहेको कुरा देखाइएको छ, जसको मार टोलका सीमान्त वर्गले भोग्नुपरेको छ। प्रभुत्वशाली वर्गले चुनावलाई सत्ता टिकाइराख्ने र सीमान्त वर्गलाई दबाइराख्ने शक्तिका रूपमा लिएको छ। सीमान्त वर्ग पनि आफ्नो वर्गको उम्मेदवारले चुनाव जितेमा प्रभुत्वशाली वर्ग सरहको समनता पाउन सक्ने कुरामा विश्वस्त छ। त्यसैले गरिब, दलितको नेतृत्व गर्दै नागो चमार उठेको छ। उसलाई जिताउन सीमान्त पात्र राजकुमार चुनावको प्रचार प्रसारमा सक्रिय रूपमा लागेको छ। राजकुमार 'हामीले नागो चमारलाई जिताउनुपर्छ, ऊ गाउँको नेता हो, दलित हो (५०)।' भन्दै जनसमर्थन जुटाउन लागिपरेको छ। उसले सदियौँदेखि प्रभुत्वशाली वर्ग सत्ता, शक्तिका कारण उनीहरू केन्द्रमा रहेका र गरिब, दलित वर्ग परिधिमा रहेको कुरा बुझेको छ। त्यसैले उनीहरूको घोर विरोध गर्दै विपन्न वर्गमाथि सहानुभूति राखेको छ। राजकुमार गरिबहरूका समस्या देखेर छटपटाएको छ। ऊभिन्न वर्ग भेदको चेतना छ। यसको अन्त्य गरिब दलित नेताले चुनाव जिते मात्र सम्भव छ भन्ने क्रान्तिचेत भावना सीमान्त पात्र राजकुमारमा रहेको छ। कथामा गाउँलेहरू एकै ठाउँमा बसेर चुनावका बारेमा गफ गर्दा गाउँका मालिकहरूले आफूहरूमाथि अन्याय, शोषण गरेको बारेमा आआफ्ना विचार व्यक्त गरेका छन्। यसै सिलसिलामा राजकुमारभिन्न प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध क्रान्तिचेतको आवाज रहेको कुरा उसका बाबु मनसुख बूढा, छिमेकी चुल्हाई महतोले कथामा यसरी भनेका छन् :

- (१) रजकुमारले त भन्छ चुल्हाई बोल्यो - 'यी धनीहरू पसिना बगाएर अथवा गएको जुनीको धर्मले धनी भएका होइनन्। यी गरिबहरूको रगत पिएर मोटाउँछन्, हजारौँ मुखका गाँस खोसेर भकारी भर्छन्। हाम्रा लालाबालाहरू 'टिबी', थाइसिसजस्ता रोगको इलाज गराउन नपाई रगत छाड्छन्, उनका लालाबाला दूधले कुल्ला गर्छन्।'... रजकुमारले त भन्छ, 'हामी गरिबहरू मिल्यौँ र करान्ती गर्नु भन्ने भुँडीवाल राज खोसिन्छ र गरिबहरू नै राजा हुन्छन्।' (५०)
- (२) मनसुख बूढा गम्भीर र संयत स्वरमा बोले - 'मुलुकभरिका गरिबको आपत-विपत्लाई उसले आफ्नै छातीमा बोकेको छ। कुनै साहूले कसैको जग्गा हडप गरे, कुनै खेत-मालिकले हरुवालाई सुम्ल्याए, कसैले दुई छाकदेखि खान पाएको छैन - सबैका लागि मेरै रजकुमारा रुन्छ। ... गरिब जतिलाई देखेपछि उसको आत्म भक्कान्छ। घर फर्किएपछि ऊ रात-रातभरि छटपट गर्छ, हुँक्क-

हुँक गरी रुन्छ । आमालाई भन्छ, आमा, जबसम्म यी धनीहरूले गरिबहरूलाई यसरी सताउँछन्, उनीमाथि राज गरिरहन्छन्, मलाई न चैन छ न फुर्सद ।’ (५१)

माथिको उदाहरण (१) मा चुल्हाई महतोले गाउँका मान्छेहरू भेला भएका बेलामा राजकुमारले धनी र गरिब बिचको विभेदका बारेमा ऊसँग गरेको कुरा व्यक्त गरेको छ । धनीहरू गरिबकै पसिनाका कारण धनी भएका हुन् । त्यसैले गरिबहरू एकजुट भएर धनीको विरुद्ध आवाज उठाउनु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ, भन्ने राजकुमारको भनाइलाई चुल्हाईले व्यक्त गरेको छ । उदाहरण (२) मा राजकुमारको बुबा मनसुख बूढाले उसको छोरो राजकुमार गरिबहरूको दयनीय स्थितिका कारणले दिनरात पिरोलिनुका साथै धनी र गरिब बिच समानता ल्याउनका लागि लडिरहेको कुरा व्यक्त गरेको छ । चुल्हाई र मनसुख बूढाका भनाइबाट के स्पष्ट हुन्छ भने राजकुमार उमेरले अठार वर्ष मात्र टেকেको छ तर उसमा प्रभुत्वशाली वर्गले अन्याय गरिरहेका छन् र अन्यायको विरुद्ध लड्नु पर्छ भन्ने चेतना जागृत भएको देखिन्छ । धनी र गरिब बिचको आर्थिक खाडल रहनुका कारण पनि उसले बुझेको छ । गरिबकै मेहेनत, श्रमको कारणले धनी भन धनी बन्दै गएको हो भन्ने निष्कर्ष उसमा रहेको छ । उसले गरिबलाई सधैं शोषण गर्छ । यहीँ परम्परा समाजमा सदियौँदेखि चलिआएको छ । यसलाई भत्काउन गरिबहरू सबैमा एकताको भावना भए र उनीहरू विरुद्ध आवाज उठाउन सकेको खण्डमा गरिब पनि केन्द्रमा आउन सक्छन् भन्ने बुझाइ राजकुमारको रहेको छ । अरूका मुखबाट यी भनाइ आउनु भनेको कथामा राजकुमारले सीमान्त वर्गलाई प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध आवाज उठाउन जागृत गर्नु हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । उसलाई निम्न वर्गका पीडाप्रति करुणा, दया, माया छ र विभेदपूर्ण व्यवहारका विरुद्ध समानताको लागि गाउँका सबैलाई आवाज उठाउन जागृत गरेको छ ।

सीमान्त वर्गको नेताले चुनाव जितेपछि मात्र सीमान्त वर्गको दिन फेरिने कुरामा राजकुमार विश्वस्त रहेको छ । त्यसैले नागो चमारलाई जिताउन लागिपरेको छ । यसैक्रममा एकरात साथीहरूसहित घरमा आउँदा भोक मेट्न अन्नसमेत नहुँदा उसलाई त्यहाँ गरिबहरूप्रति घोर अन्याय भएको कुरा आमासँग यसरी पोखेको छ : ‘होस् त आमा - बुबा ! अब हजुरहरूको छोरो हिँड्यो अधर्मको नाश गर्न (५३) ।’ राजकुमारको पुस्ता सदियौँदेखि मालिकका घरमा काम गर्दै आएका छन् । जतिकाम गरे पनि उनीहरूका घरमा दुई छाक टन्न खानका लागि अन्न पनि छैन । खेतबारी नभएका उनीहरू सानो करेसाबारीबाट अघाउञ्जेल मकै खान पनि पाउँदैनन् । सधैं आफू निम्न वर्गमै रहिरहनुमा उच्च वर्गको शोषणका कारण भएको हो । यहाँ अधर्म भइरहेको छ भन्ने कुरा उसलाई लागेको छ । समानताको धर्म स्थापनाको लागि उसले कान्तिको विगुल फुक्ने कुरा गरेको छ । यसबाट उसमा सीमान्त वर्गको आवाज वा प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको प्रमाणित हुन्छ ।

राजकुमारकी आमामा पनि मालिकका व्यवहारप्रति असन्तुष्टि छ । मालिकहरूले उसको लोग्नेलाई शोषण गरेका छन् । उसको लोग्नेले जतिसुकै काम गरे पनि मालिकहरूले ऊप्रति अमानवीय व्यवहार गरेका छन् भन्ने लागेको छ । उसको लोग्ने मनसुख बूढाले जति पसिना बगाए पनि श्रमको उचित मूल्य पाएको छैन । उसले नाङ्गो शरीर लिएर दिनरात मालिकका घरमा काम गर्दा अलिकति दयामाया पनि नपलाएको देखेर धनीका गरिबी मनप्रति खेद प्रकट गरेकी छ । उसले धनीहरूमा मानवता नरहेकोप्रति अफसोच प्रकट गरेकी छ । धनीले गरिबलाई अति नै शोषण गर्छन् भन्ने उसलाई लागेको छ । यसप्रति उसले मौन प्रतिरोध गरेकी छ । उसले मालिकहरूप्रति मनमनै आक्रोश व्यक्त गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

दाउरा चिर्दाचिर्दै बूढाको जीउ सुकेको दाउरोभै खड्ग्रड्ग भएको छ ।
 यस्तो टन्टलापुर घाम छ । बूढा हाड र छालामा कहाँबाट दम आउँछ ?
 तैपनि दिन-दिनभरि मालिकहरूका दाउरा चिरिरहन्छ । साँच्चै,
 उनीहरूलाई गरिबमाथि दया-माया भनेको पटककै हुँदो रहनेछ । कसैले
 एकसरो भुम्रो पनि लाउन दिँदैन, कमसेकम बूढाको जीव त छोपिन्थ्यो ।
 सिङ्गो जीउ घाउले कुहिसक्यो । पैसा भएपछि मुटु हुँदैन कि मुटु
 नभएपछि पैसा हुन्छ । कुन्ति कि गरिबका जीउलाई मानिसका जीउ
 देख्दैनन् यी चन्डालहरू ...? (५४)

चुनावलाई राजकुमारले सीमान्त वर्गलाई न्याय दिने आधार मानेको छ । नागो चमारलाई जिताउन लागिपर्दा राजकुमारको प्रतिद्वन्द्वी पाटीका नेता फुलगेन सिंहको जिपको किचाइबाट मृत्यु भएको छ । फुलगेन सिंह सरकारी पाटीका साथै प्रभुत्वशाली वर्गको नेता हो । उसलाई हराउन राजकुमार लागि पर्दा ततमाटोल र चमारटोलबाट भोट नआए दुवै टोलमा आगो लगाइदिने र उसलाई टुक्रा टुक्रा पारी काट्ने धम्की आउँदा राजकुमारका बाबु आमा डराएका छन् र उसलाई राजनीति नगर्न आग्रह गरेका छन् । बाबुआमाको कुरा नमानी निडर भई गरिबकै लागि लड्दै गर्दा चुनाव हुनु अगाडि नै उसको मृत्यु हुन पुगेको छ । मृत्यु हुँदा उसकी आमाले मृत्युको कारण नेता, मालिक नै हो भन्ने ठानेकी छ । त्यसैले 'ए मालिक ! ... हजुर ! के बिरायो मेरो छोराले ... (५८) ? भनेकी छ । यो प्रश्नबाहेक अरु केही पनि कुराको प्रतिवाद गर्न मनसुख बूढा, धरमपुरवालीलगायत टोलबासीहरूले फुलगेन सिंह विरुद्ध कानुनी न्याय लिन खोजेका छैनन् । पुलिस प्रशासनमा कुनै जाहेरी किटान गरेका छैनन् । जिपले त किच्यो तर कसरी किचियो ? विपक्षी दलको नेताले जानेर नै उसलाई राजनीतिक क्षेत्रबाट पन्छाउनका लागि राजकुमारको आवाजका साथै उसलाई पनि सदाको लागि किचिदिएको थियो कि भन्नेपट्टि कसैले आवाज उठाएका छैनन् ।

फुलगेन सिंहको जिपले किचेर राजकुमारको मृत्यु भएपछि उसले राजकुमारको बाबु आमाका साथै गाउँलेहरूसँग आफूले ठूलो अपराध गरेको कुरा स्वीकारेको छ । फुलगेनले 'मैले

अपराध गरेको हुँ भनेर मनसुख बूढा, धरमपुरवालीलगायत गाउँलेहरूसँग माफी माग्नु भनेको उसले चुनाव जित्नका लागि नाटक गर्नु हो। उसको यही मौकालाई हेरेर सीमान्त पात्र पन्चु चौधरीले राजकुमार फुलगेनको जिपले किचेर मरेको हुनाले उसको बाबुआमाले हर्जाना पाउनुपर्ने कुरा कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

मालिक गएको मान्छे आजसम्म फर्किएर आएको छैन। जे भयो, भयो।
तर मेरो विचारमा मनसुख काकाले हर्जना चाहिँ पाउनैपर्छ। (५८)

फुलगेन सिंहले मनसुख बूढा र धरमपुरवालीलाई आफू राजकुमार सरह नै हो भनी दयामायाका केही भावना व्यक्त गरेर एक लाख रूपैयाँ दिएको छ। मनसुख बूढाले त्यो पैसा छोएको पनि छैन तर भीडबाट निरन्तर रूपमा पैसा लिन कर गरेपछि मनसुख बूढाले पैसा लिएको छ। कुन कुरा सत्य हो ? वास्तविकता के हो ? छोराको मृत्यु दुर्घटना थियो कि सुनियोजित हत्या थियो भन्ने बारेमा केही अनुमान, अड्कल, अन्दाज पनि गर्न सकेको छैन। कथाको अन्त्यमा फुलगेन सिंहले मनसुख बूढालाई दिएको एक लाख रूपैयाँको बलको कारण उसकै पाटीको जितको लागि भण्डा बोक्न प्रयोग गरिएको छ। ऊ आवाजविहीन भएको छ। कथामा राजकुमार जिउँदो हुँदासम्म फुलगेन सिंहप्रति प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको पाइन्छ। उसले गरिब, दलित वस्तीहरूमा एकता भएमा फुलगेन सिंहलाई हराउन सकिने र गरिब, दलितहरूले समान अधिकार पाउने कुरामा विश्वास दिलाएको पाइन्छ भने उसको मृत्युसँगै सीमान्त वर्गको आवाज पनि खस्किएको पाइन्छ। छोराको विरोध गरेकै पार्टीको भण्डा बोक्न मनसुख बूढा विवश भएको छ। फुलगेन सिंहले दिएको एक लाख रूपैयाँ लिनका लागि मात्र टोलका पन्चु चौधरी, चुल्हाई महतो तथा अन्य व्यक्तिहरूले सामान्य रूपमा आवाज उठाएका छन्। गरिब, दलित, नेता नागो चमारलाई जिताउनका लागि रातोदिन लागेको राजकुमारको मृत्यु भएपछि उसको न्यायको लागि आवाज उठेको कथामा कतै देखिएको छैन। त्यसैले कथामा राजकुमार हुँदासम्म सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको पाइन्छ भने उसको मृत्युसँगै उसका बाबुआमा र टोलबासीमा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना निम्न रहेको देखिन्छ।

‘एउटा बल्दो भविश्य’ कथामा सीमान्त पात्र राजकुमारको प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको पाइन्छ। राजकुमार जिउँदो हुँदासम्म टोलबासीहरूको समेत प्रभुत्वशाली वर्गप्रति प्रतिरोध चेतना पाइएको छ तर उसको मृत्युसँगै उसका बाबुआमा, टोलबासीको आवाज र प्रतिरोध चेतना निम्न रहेको देखिन्छ।

४.३.४ ‘लाँकुरी फेरि फुलेछ’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

‘लाँकुरी फेरि फुलेछ’ कथामा सीमान्त पात्रहरू कौडे, उसकी बहिनी चेउँकी र उनीहरूका बाबुआमाको प्रतिरोध चेतना अत्यन्त कमजोर रहेको पाइन्छ। सरकार र माओवादी

पक्षको द्वन्द्वको कारण गरिबीमा पिल्सिएका जनताहरूको सबै खुसीहरू लुटिएको छ र उनीहरू डर र त्रासका बिच बाँचन विवश रहेका छन्। माओवादीहरूले गाउँमा 'एक परिवार एक मान्छे' को नारा लिएर हिँडेका छन्। उनीहरूले जनयुद्धमा गाउँका युवायुवतीहरूलाई जबरजस्ती लिएर गएका छन्। गाउँलेहरूले प्रतिकार गर्न सकेका छैनन्। कौडेकी बहिनीले पनि यही कारणले गर्दा गाउँ छोड्न बाध्य भएकी छे। कौडे पनि बाध्यतामा पन्ध्र वर्ष अगाडि भारतको बनारसमा निर्वासित जीवन बिताउन बाध्य भएको छ। कौडेले पन्ध्र वर्षपछि गाउँ आउँदा गाउँलाई प्रत्यक्ष रूपमा जनयुद्धले आतङ्कित बनाएको अनुभव गरेको छ। सरकार पक्ष र माओवादी दुवैको ज्यादतीदेखि ऊ विचलित छ। उसले मौन रूपमा सरकार र माओवादी पक्षसँग प्रतिरोध गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

गाउँलेहरू माओवादीको 'म र सेनाको 'स' पनि बोल्न डराउँछन्। कौडेभित्र पनि आतङ्क पसेको छ। ऊ बोल्न चाहान्छ तर बोल्ने हिम्मत छैन। राजनीतिको कुरा मन फुकाएर गर्दा माओवादीको गोलीको सिकार भइन्छ कि सुरक्षा फौजको के थाहा ? (८१)

माथिको उदाहरणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने गाउँलेहरू माओवादी र सरकारी सेनाको नाम लिन पनि डराउँछन्। उनीहरूमा त्रास छ। कौडेमा पनि त्यही त्रास लुकेको छ। ऊ पन्ध्र वर्ष बनारस बसेर बल्ल गाउँ आएको छ। ऊ गाउँको बारेमा, राजनीतिका बारेमा बोल्न चाहन्छ तर आँट कति पनि गर्न सक्दैन। आवाज उठाउँदा यी दुई पक्षबाट मारिने पो हो कि भन्ने डर छ। ज्यादतीको बारेमा आवाज उठाउँदा गोली खाइने उसलाई डर छ त्यसैले उसले अन्याय, अत्याचार, आतङ्कका विरुद्ध मौन रूपमा प्रतिरोध गरेको छ तर आवाज उठाउन सकेको छैन।

कौडेका बाबुआमा माओवादीको आतङ्कदेखि भयभित छन्। एउटा छोरो कौडे प्रदेशमा छ। छोरी भर्खर यौवनमा टेक्दै छे। त्यही छोरीलाई माओवादीले जनयुद्धमा लैजान्छन् भन्ने डर छ। माओवादीको 'एक परिवार : एक मान्छे' को नाराले गर्दा छोरीलाई उनीहरूले लान नसकून्, भनेर चेउँकीकी आमाले छोरीलाई नारायणगढ पठाउन खोजेकी छ। चेउँकी घर छोडेर जान मानेकी छैन तर माओवादीले यदि लान खोजे भने तिनीहरूका विरुद्ध म लड्छु भन्न सकेकी छैन। बरु आमासँग खोलामा डुबेर मर्ने कुरा गरेकी छे। गाउँ नछोड्ने पक्षमा रहेकी चेउँकीले आमासँग यसरी आफ्नो भनाइ राखेकी छे :

आमा, यसै भीरबाट फाल हालेर बरु सिस्ने खोलामा डुबेर मरौं केरे। म तपाईंहरूलाई यस बुढेश कालमा छोडेर जान सक्दिनँ। (८२)

चेउँकीको माथिको भनाइबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उसमा विद्रोही पक्षसँग लड्नुपर्छ, उनीहरूले जनयुद्धका लागि लैजाँदा प्रतिकार गर्नुपर्छ भन्ने आँट, विश्वास कहीं पनि देखिन्न। घर छोड्नुन्दा मर्नु जाती ठानेकी छ। यहाँ उसको आवाज समस्यासँग जुध्नु होइन कि बरु निरीह

भएर ज्यान फालौं भन्ने मनस्थिति रहेको छ । आमाले पनि छोरीलाई जे पछि पछि हामी छोरीलाई माओवादीले लान खोज्यो भने त्यसको विरुद्ध हामी लड्छौं भन्न सकेकी छैन । ऊ जसरी पनि छोरीको ज्यान जोगाउनुपछि बरु इज्जत गए जाओस् भन्ने पक्षमा रहेकी छ । 'चेउँकी, मेरी छोरी ! माओवादीले अपहरण गरेर लेगेपछि इजेत र ज्यान दुवै जान्छ, भन्छन् । त्योभन्दा त बरु हद भए इजतै मात्र जाला (८२) ।' यसरी आमाले चेउँकीलाई सम्झाएर नारायणगढ पुऱ्याएकी छ । नारायणगढमा पुगेपछि चेउँकीले अनेक दुःख पाएकी छ तर कहींकतै आवाज उठाएकी छैन । ऊ जिउँदी छ कि मरेकी छ भन्ने कुरा उसका परिवारलाई समेत थाहा छैन । परिवारले कहीं कतै गएर खोजी गर्न सकेको छैन । उनीहरू बेपत्ता छोरीको लागि आवाजविहीन छन् ।

कौडे भारतको बनारस हुँदा उसले अनेक प्रकारका दुःख भोग्नु परेको छ । त्यहाँ उसले हलुवाईको पसलमा नोकरको काम पाएको छ । मालिकले उसलाई जोताउनुसम्म जोताएको छ । उसले काम बिगार्दा कुटाइ पनि खाएको छ । काम गरेको पैसा पनि पाएको छैन । यसको लागि उसले साहुसँग विरोध गरेको छैन । घर आएपछि अन्यायमा आफू परेको कुराले कौडे मनमनै जलेको छ र मनमनै मात्र विरोध गरेको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

मान्छे चन्डाल रहेछ । जोत्नसम्म जोत्छ, अतिकति रिसाउँदा पनि थप्पड हानिहाल्छ । पैसा दिने बेलामा दाँतबाट तरतरी पसिना चुहाउँछ साले ! कौडेलाले घर आउन लाग्दा पनि आफ्नो मालिक त्यस चन्डाल हलुवाईले एक पैसा नदिएको कुरा सम्भेर ऊ रिसले मुर्मुरिन्छ । (८३)

वर्गीय रूपमा पीडित कौडे र उसका बाबुआमाले अन्यायको विरुद्ध आवाज उठाउन सकेका छैनन् । उनीहरू गरिबीको मारमा एकातिर छन् भने अर्कोतिर शान्ति सुरक्षा नभएकोले कुन बेला गोलीको सिकार भइने हो भन्ने डर पनि छ । सधैं यसरी कहिलेसम्म डर, त्रासमा बस्ने भन्ने कुरामा कौडे निस्सासिएर बाबुलाई 'बा ! यो मुलुकका लाँकुरीका हँगा थुप्रिएभै लासको थुप्रो मात्र कहिलेसम्म रहनेछ (८४) ?' सोधेको छ । उसको प्रश्नमा जीवनको अनेक भोगाइका पाका अनुभव बटुलेको बाबुले प्रभुत्वशाली वर्गको जस्तोसुकै अन्याय, अत्याचार रहे पनि सत्यको अगाडि घुँडा टेक्नुपर्ने कुरा यसरी व्यक्त गरेको छ :

बाबू, हामी लाकुरीका रूख होइनौं । ... यसको सरसर - मरमर बोली कसैले बुझ्दैन हाम्रो बोलीमा हाम्रो पाखुरीमा, हाम्रा गिदीमा, मुटुमा तागत छ, हाम्रो विध्वंस हामीले रोकन सक्छौं । ... साँचो कुरा त के हो भने अहिले यत्रो हुन्डरीले यस लाँकुरीका हाँगा-हाँगालाई भाँचेर यसलाई मुर्दाजस्तो बनाएको छ नि, देख्लास् यसको भित्री शक्तिले यसै ठुटो शरीरबाट नयाँ मुजुरा पलाउनेछन्, नयाँ कोपिलाहरू र फेरि मोहनी

लगाउने सुन्दर फूलहरू ढकमक्क फुलेर दुनियाँ मगमाउने छ ।
तिमीजस्ता युवाहरूले हिम्मत हार्न सुहाउँदैन । (८५)

माथिको उदाहरणमा कथाको अन्त्यतिर कौडेका बाबुले सरकार र विरोधी पक्षसँग प्रत्यक्ष आवाज नउठाएर पनि छोरालाई अन्यायको विरुद्धमा युवा शक्ति लागनुपर्छ भन्ने चेतनाको भावना जागृत गराएको छ । उसमा आशावादी दृष्टिकोण पलाएको छ । प्रभुत्वशाली वर्ग सधैं शक्तिशाली रहन सक्दैन । एकदिन उनीहरूको पतन र सर्वसाधारण जनताको जित हुनेछ भन्ने विश्वास रहेको छ । छोरालाई हिम्मत हार्न नहुने कुरा गरेको छ । कौडैले पनि मनमा अन्यायका विरुद्ध लड्ने नयाँ सङ्कल्प राख्दै ठूलो र गम्भीर स्वरले 'बा, म बनारस जान्छु (४८) ।' भनेको छ । तसर्थ यस कथामा सीमान्त पात्रको आवाज वा प्रतिरोध चेतना कथाको सुरुमा र बिचमा अत्यन्त कमजोर रहे तापनि अन्त्यतिर आउँदा पात्रहरूमा प्रतिरोध चेतना पलाएको पाइन्छ ।

'लाँकुरी फेरि फुल्नेछ' कथामा सीमान्त पात्र आमाले माओवादीदेखि डराएर आफ्नी छोरी चेउँकीको ज्यान जोगाउन उसलाई नारायणढ पत्याएकी छ । माओवादीसँग परिआए प्रतिरोध गर्छु भन्ने आँट उनीहरूमा छैन । कौडेभित्र मौन रूपमा प्रतिरोध चेतना छ तर उसले प्रभुत्वशाली वर्गको अगाडि देखाउन सकेको छैन तर कथाको अन्त्यमा कौडै र उसका बुबामा प्रतिरोध चेतना पलाएको पाइन्छ जसले गर्दा उसले अब डराएर बनारस नजाने सङ्कल्प गरेको छ ।

४.३.५ 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

कथामा सीमान्त वर्गले निर्माण गरेको सामाजिक संरचनाका कारणले म पात्र, उसकी मितिनीको परिवारलगायत पूरै गाउँका भूमिहीन मानिसहरू सीमान्तीकृत बन्न पुगेका छन् । नरसिंहबाबू गाउँको जमिनदार हो । गाउँका सबै खेतबारी उसैका नाममा छ । ऊ जमिनदार भएकै गाउँको बाइस बिघा जमिन त आँपगाछीको लागि छुट्याइएको छ । तर त्यहीँ गाउँका मानिसहरूको एक टुक्रो जमिन छैन । आफू जमिनहीन हुनुको पीडा कसैसँग बाँडेका छैनन् । आवाज उठाएका पनि छैनन् ।

सामान्ती सोच भएका नरसिंहबाबु निम्न वर्गमाथि अन्याय अत्याचार गरेको छ । उसको निर्देशनमा गाउँलेहरू हिँडेका छन् । उनीहरू स्वतन्त्र रूपमा बाँच्न सकेका छैनन् । उनीहरू हजुर, सरकार भन्न विवश छन् तर नरसिंहको व्यवहारप्रति, शोषणमाथि आवाज उठाउन सकेका छैनन् । उसको आदेश प्रतिकार गर्न नसकेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

गाउँका मात्र होइन, वरिपरिका दुईचार गाउँमै उहाँको यस्तो रवाफ छ ।
सबैले उहाँलाई 'सरकार' भनेर सम्बोधन गर्नुपर्छ । (८६)

माथिको उदाहरणमा निम्न वर्गका मानिसहरूले नरसिंहबाबुलाई सरकार भनेर आदर गर्नुपरेको कुरा आएको छ । कथामा सीमान्त वर्गले सामान्त वर्गका सामाजिक, सांस्कृतिक, वर्गीय, प्रभुत्वलाई स्वीकार गरेका कारण उनीहरूले कहीं कतै पनि आवाज उठाउन सकेका छैनन् । लेखक स्वयम्ले उनीहरूले पाएका दुःखका बारेमा बोलेका छन् । अतः यस कथामा सीमान्त वर्ग स्वयंको आवाज शून्य रहेको छ ।

४.३.६ 'महाराजा' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

'महाराजा' कथामा सर्वसाधारण जनता राजतन्त्रको शोषणका विरुद्धमा बोल्दा राजद्रोही हुने हो कि भन्ने डरले राजाको र उसको सत्ताको पक्षमा बढाईचढाई कुरा गरेका छन् । जनतामा राजद्रोही सावित भइएला र गोलीले उडाइदेलान् भन्ने डर, त्रास रहेको छ । त्यसैले कयौँ जनता राजसत्ताको विरुद्ध बोल्न सकेका छैनन् तर कथाको मुख्य पात्र देशभक्तले सुरुमा बाबुको प्रभावले राजसत्ताको विरुद्ध आवाज उठाएको छ । राजतन्त्रले आफू अनुकूल बनाएको राजनैतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक संरचनाका विरुद्ध पार्टीगत रूपमा तथा व्यक्ति स्वयम्ले आवाज उठाएको छ । देशभक्तको बुबा राजभक्त राजा विरोधी पात्र हो । काङ्ग्रेस पार्टीमा संलग्न भई राजाको विरोध गर्दा सिपाहीबाट उसले दर्जनौँ गोली खाएको छ । सत्ताको विरोध गर्नुको परिणाम देखेको देशभक्तले बाबुको प्रभावबाट राजाको विरोधी भई काम गरेको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

राजभक्त राजाविरोधी भए पनि उनको छोरो देशभक्त राजासमर्थक थियो - कट्टर राजभक्त । राजाको विरोध गर्नेको परिणाम उसले देखिसकेको थियो । तैपनि आफ्नो बाबुको प्रभावमा आएर सुरुमा उसले पनि राजतन्त्र विरोधी काम नगरेको होइन । भूमिगत रूपमा सङ्गठन गर्थ्यो, प्रशिक्षण-कार्य गर्थ्यो, पार्टीले खटाएको पर्चा लेख्ने, छपाउने र छर्ने काम गर्थ्यो । (७५)

देशभक्त राजसत्ताको विरोध गर्नु अगाडि राजभक्त थियो । ऊ राजालाई अति नै मान्थ्यो । उसलाई राजाको प्रिय मान्छे हो भन्ने भुटो आभास अञ्चल अधिकारीले गराएको छ । त्यसैले राजाको बारेमा अनभिज्ञ भएकोले उसले देशका सबै क्षेत्रमा जति अन्याय, अत्याचार भएको छ, ती सबै राजाका सल्लाहकार, राजाका शक्ति पाएका व्यक्तिहरूबाट भएको हो भन्ने ठानेको छ । त्यसैले राष्ट्रमा व्याप्त हिंसा, अनाचार, भ्रष्टाचार, गुन्डागर्दी आदिका बारेमा राजालाई जानकारी गराएर देशको व्यवस्था र अवस्थामा क्रान्तिकारी परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ भन्ने दृढ विश्वास राखेको छ र राजासमक्ष आफ्ना कुरा व्यक्त गर्न सफल भएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

लगभग एक महिनाको अभ्यासले जे-जे कुरा मैले कण्ठ गरेको थिएँ, एक सासमै सिध्याएँ-देशमा व्याप्त अराजकता, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी,

राजप्रतिनिधिहरूका दमन, प्राकृतिक संसाधनको विनास, तस्करी, कालोबजारी आदि-आदि कथा । (७९)

देशभक्तले राजाको सामु माथिका यी कुरा भन्न सक्नु भनेको त्यतिबेलाको समयअनुसार धेरै सहास र आँटले भनेको हो । जसको परिणाम ज्यान पनि जान सक्छ । त्यसैले राजसत्ताका विरुद्धमा यी कुरा गरेपछि उसलाई जेल हालिएको छ । जेल परेपछि उसले बुट र कोरा खानुका साथै नानाथरी गाली खाएको छ । उसलाई तर्साउन जेलभित्र मारिएका मान्छेहरूका विभत्स दृश्य देखाइएको छ तर उसले हार कति पनि मानेको छैन । सिपाहीहरूले उसलाई छोडेपछि अझ सशक्त रूपमा लोकतन्त्रका लागि राजसत्ता विरुद्ध लडेको छ । उसले 'पटकपटक देशभक्तले आत्मासित प्रश्न गर्नु-ज्यान ठूलो कि देश ? आत्माले जवाफ दियो देश ऊ लोकतन्त्रको पक्षमा बोल्ल थाल्यो (८१) ।' राजतन्त्रको विरुद्ध भएको क्रान्तिमा गोली लागेर उसले एउटा खुट्टा गुमाएको छ तर पनि देशमा उसले चाहेको जस्तो व्यवस्था, शासन र संविधान बन्न सकेन । राजसत्ताको पतन भयो तर अरु कैयौँ राजाहरू जन्मे । त्यसैले यसमा पनि उसलाई खेद छ । यसको विरुद्ध उसले नयाँ सरकार बनाउन नयाँ राजाहरूको खरिद बिक्री चलेको क्रममा छ, सय एक राजाको भोज र रक्सीको खोलो बगेको होटेलमा नाँगो खुकुरी लिएर कराएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

ए राजाहरू हो ! एउटा संविधानका लागि अझ कति टाउका चाहिन्छन् ? तिमीहरू मौन किन छौ, बोल । म मेरो खुकुरी र मेरो टाउको लिएर आएको हुँ, लेओ र संविधान देओ । (८१)

देशभक्तको माथिको भनाइले त्यहाँ रहेका नयाँ राजाहरूका अंगरक्षकले समातेर भ्यालबाट फालिदिएपछि पनि उनीहरूको विरुद्ध आवाज उठाउन छोडेको छैन । ऊ देशको नाजुक अवस्था देशकै शासकले गर्दा भएको हो भन्ने पक्षमा छ । त्यसैले गंगालालको चिहानमा पुगेर राष्ट्रद्रोहीका बारेमा कराएको छ । कथामा देशका शासकहरूप्रति उसको प्रतिरोध चेतनाको आवाज यसरी आएको छ :

नेपालका सच्चा सपूत गंगालाल ! यस देशबाट नरभक्षीहरूको शासन कहिल्यै समाप्त हुन्छ ? अझै कति लास चाहिन्छ, यी राष्ट्रद्रोहीहरूले कहिलेसम्म नेपाल माताको चीरहरण गरिरहनेछन् ? (८२)

देशभक्त देशमा सुशासन स्थापना होओस् भन्ने चाहन्छ । उसलाई देशको, जनताको अति नै माया छ । ऊ सच्चा देशभक्त नागरिक हो । त्यसैले उसले देशमा रहेका अनेक महाराजाहरूका क्रूर शासनप्रति आवाज उठाएको छ । आफ्नो ज्यानको कुनै प्रवाह गरेको छैन । महाराजाको निर्देशनमा खटिएका सिपाहीले अनेक दण्ड, सजाय दिए पनि उसले आफ्नो आवाज बन्द गरेको

छैन । अझ देशको सुशासन व्यवस्थाप्रति नयाँ नेपालको लागि सशक्त रूपमा आवाज उठाएको छ । त्यसैले कथाको केन्द्रीय पात्र देशभक्तमा प्रतिरोध चेतना र आवाज उच्च रहेको छ ।

‘महाराजा’ कथामा सीमान्त पात्र देशभक्तको प्रतिरोध चेतना उत्साहजनक रहेको देखिन्छ । उसले राजतन्त्रका महाराजा, लोकतन्त्रका महाराजाहरूको शासनका विरुद्ध खुलेर प्रतिवाद गरेको छ । सीमान्त वर्गको प्रतिरोध चेतनाका दृष्टिले यो कथा उल्लेखनीय रहेको देखिन्छ ।

४.३.७ ‘भिडनी’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

‘भिडनी’ कथामा सीमान्त वर्गको प्रतिरोध चेतना र आवाज एकदम निम्न रहेको पाइन्छ । कथामा सीमान्त पात्र भिडनीको अवस्था अति नै दयनीय रहेको छ । उसको बुबाले रक्सी खाएर आफ्नो सबै जग्गा सम्पत्ति गुमाएको छ । उसले जाँड रक्सी खानको लागि नाप तौल विभागको घुस्याहा हाकिमसँग पैसा लिएको छ । त्यही पैसा तिर्न नसक्दा हाकिमले उसको घर घडेरी दुई कट्टा, पन्ध्र घर जग्गा आफ्नो नाममा कागज गराएको छ । उसले यसको बारेमा केही पनि बोल्न सकेको छैन । मालिकले जे भन्यो त्यो उसले खुरुखुरु मानेको छ । उसले आफ्नी श्रीमती र छोरीहरू कसैको ख्याल गरेको छैन । उसले दिनरात जाँड रक्सीमै आफ्नो जीवन बिताएको छ । स्वास्नी मर्दासमेत पनि उसले वास्ता नगरेको हुनाले लास त्यतिकै डुडुडुत्ती गनाउँदा गाउँलेहरूले बाध्य भएर भनेपछि मात्र लास तह लगाउनको लागि भिडनीका काका काकीहरू आएका छन् । घर, बास, अन्नको ठेगान नभएपछि र बाबुको रातदिन कुटाइ खाएपछि भिडनी र उसका बहिनीहरू सबै मालिकहरूका घरमा नोकर्नी हुन पुगेका छन् । उसले बाबुको विरुद्ध केही पनि आवाज उठाएकी छैन । भिडनी आफ्नै जग्गा हडप्ने मालिकको घरमा काम गर्न पुगेकी छ । त्यहाँ उसले मालिक, मालिकनी र छोरीका गाली कुटाइ खाएकी छ । उसले काम बिगार्दा पेटभरि खान पनि पाएकी छैन । बिरामी हुँदासमेत उसले गर्न नसक्ने काम गरेकी छ तर पनि उसले कोहीसँग आवाज उठाउन सकेकी छैन । एक त ऊ उमेरमा परिपक्क नभएर होला उसले आफूलाई शोषण गर्ने व्यक्तिका अन्याय, दमन सबै सहेकी छ । कसैसँग कुनै कुराको जवाफ नलगाइ चुपचाप ज्यानले सकीनसकी अर्थात् काम गरेकी छ ।

भिडनीको बुबाले बुबा हुनुको कर्तव्य कहीं पनि निभाएको छैन । उल्टै उसले जाँड रक्सी खान छोरीसँग पैसा मागेको छ । पैसा नदिएमा भिडनीलाई इन्डियामा लगी बेचिदिन्छु भनी धम्की दिएको छ । यस्तो अवस्थामा पनि भिडनीले एक वचन केही भन्न सकेकी छैन । बरु डरले मालिकको छोरीको खुत्रुके चोरेर बाबुलाई बुझाएकी छ तर बाबुप्रति आवाज उठाउन सकेकी छैन । यहीँ पैसा चोरेको कारणले उसले भन्न मालिकको कुटाइ खानुका साथै खुत्रुकेमा दस हजार रूपैयाँ रहेको र यसको व्याजको स्याज नबुझाएसम्म बन्धकी जीवन बिताउनु पर्ने कागज गर्न बाध्य भएकी छ । यो दुखेसो उसले मालिककी बुहारीसँग गरेकी छ । ऊसँग भिडनीले आफ्नो

जीवनको व्यथा सुनाउँदै रोएकी छ । यसबाट उसको मन हलुका भएको छ । मालिककी बुहारीले भिडनीमाथि सहानुभूतिको भाव राखेकी छ । बुहारीले सासू ससुरा नभएको बेला भिडनीलाई सिँगार पटार गरिदिएकी छ । भिडनीको अनुहारमा सिँगारपटार देखेर मालिकका छोरीहरूले उनीहरूको सौन्दर्य प्रसाधान चोरेर लगाएको आरोप लगाउँदै तथानाम गाली गर्नुका साथै उसलाई विचेत हुने गरी पिटेका छन् । उनीहरूले विचेत भएकी भिडनीलाई पानी खुवाउँदै बिउँभाउँदै फेरि विचेत हुने गरी पिटेका छन् । भिडनी आफूले सामान नचोरेको कुराको सफाइ दिन पनि पाएकी छैन । यसको सट्टा बुहारीले बोलेको आवाज कथामा यसरी आएको छ :

भिडनीले सफाइ दिन नपाउँदै सबैले उसलाई खाँदैन थाले । विचेत भई । पानी ख्वाउँदै खाँदै विचेत पारे । उसको पक्षमा सफाइ दिएँ । तर भुम्काबाट फर्किनुभएको बुबाले समेत मैले दया गरेर उसको पक्ष लिएको र उसलाई बिर्गान थालेको आक्षेप लगाउनुभयो । (११२)

माथिको उदाहरणमा भिडनीले सफाइ दिन पनि पाएकी छैन । बुहारीले आफूले सिँगारिदिएको प्रमाण दिँदा ससुराले उसलाई बिर्गान लागेको उल्टो आरोप लगाएको छ । सिँगारिएको निहुँमा यतिसम्म पिट्नु प्रभुत्वशाली वर्गको लागि अति नै सामान्य रहेको छ । अभि मालिकले बुहारीलाई उसको ओठ ढाकी भनेर चुप लगाउन लगाएको छ ।

भिडनीले मालिक, मालिकी, उनीहरूका छोरीहरूले जति शोषण गरेर पिटाइ खाए पनि त्यसको विरुद्ध प्रतिरोध गर्न सकेकी छैन तर ऊमाथि चोरीको आरोप लगाउँदा पिटाइ खाइसकेपछि भिडनीले आफू बेकसुर रहेको आवाज यसरी व्यक्त गरेकी छ :

दुई घन्टा जति ऊ कराई । रोई रोई आफू निर्दोष भएको तर्क दिई । तर कसैले मानेन । घरबाट निस्किएर करेसाबारीमा आई र भिडनीको थाँको समाएर जोर जोरले रुन थाली । आज सात दिन भयो । ऊ रुँदै छे हातमा एउटा हरियो भिडनी छ, उसलाई छातीमा टाँसेकी छे । (११२)

माथिको उदाहरणमा भिडनीले आफूले नगरेको काममा आरोप लगाएर मालिकका छोरीहरूले कुट्नुसम्म कुटेपछि आफू निर्दोष रहेको कुरामा जोड दिएकी छ । नचोरेको कुरामा चोरीको आरोप लगाएर कुटाई खानु परेकोमा ऊ अति नै दुःखी भएकी छ । ऊ एकोहोरो रोएर आफूले मालिकको छोरीहरूको शृङ्गारका प्रसाधन नचलाएको कुरा साबित गरेकी छ तर उसको आवाज कसैले सुनेका छैनन् । भिडनीले गल्ती नगरेको कुरामा मात्र आफू निर्दोष रहेको तर्क दिएकी छ । ऊमाथि अन्याय, अत्याचार, शोषण गर्ने बाबु, मालिक, मालिकी उनीहरूका छोरीहरूसँग आवाज उठाउन सकेकी छैन । त्यसैले यस कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना न्यून रहेको पाइन्छ ।

‘भिडनी’ कथामा सीमान्त पात्र भिडनीले बाबु, मालिक, मालिकी र उनीहरूका छोरीहरूले गरेको शोषणका विरुद्ध कहीं कतै पनि प्रतिरोध गरेकी छैन। ऊमाथि चोरीको भुटो आरोप लगाउँदा रोई रोई प्रतिकार गरेकी छ तर अन्याय र अत्याचार, शोषणका विरुद्ध आवाज उठाउन नसकेकीले कथामा उसको प्रतिरोध चेतना कमजारे रहेको देखिन्छ।

४.३.८. ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा नेपाली समाजमा चेलीवेटी बेचबिखनका कारण सीमान्तीकृत बनाइएका पात्रहरूका दयनीय अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ। यस कथामा इला र टुहुरी केटी लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र हुन्। उनीहरू दुवैलाई एकै व्यक्ति डि.के (छद्म नाम अमित) ले सीमान्तीकृत बनाएको छ। डि.के पेशेवर दलाल हो। उसले टुहुरी केटीलाई बेचुभन्दा अगाडि नै इला नाम गरेकी केटीलाई बम्बैको वेश्यालयमा बेचन सफल भइसकेको छ। उसले इलालाई बेचु अघि इलासँग प्रेमको नाटक गरी विवाह गरेको छ। उसले अमित नाम गरेको खानदानी इन्जिनियर जसको बम्बैमा अनेकौं कारखाना रहेको भुटो परिचय दिएको छ। इला र उसको बाआमाले अमितलाई विश्वास गरेका छन्। ऊ को हो भन्ने वास्तविकता अन्यत्रबाट बुझ्न खोजेका छैनन्। इला बम्बैमा बेचिनु अघि ऊमाथि तीन दिन तीन रातसम्म पच्चीस जना पुरुषबाट बलात्कृत भएकी छ। ऊमाथि बलात्कार उसकै लोग्नेले गराएको छ। उसलाई डि.के.ले विचेत पारेर ब्लू फिल्म पनि बनाएको छ र पैसा कमाएको छ। ऊ बेहोस अवस्थामा भएकीले कसैसँग प्रतिरोध गर्न सकेकी छैन। बम्बैको कोठीमा पाँच वर्षसम्म नारकीय जीवन बिताएपछि इलालाई एड्स रोग लागेको थाहा पाएपछि त्यहाँबाट निकालिएको छ। त्यसपछि केही दिन बम्बैका गल्लीहरूमा मार्ने भएर गुजारा चलाएपछि उसलाई यो अवस्थामा पुऱ्याउने भारतीयहरूप्रति प्रतिशोधको भावना जागृत भएको सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

मलाई मानवीबाट नालीका कीराको भन्दा पनि घृणित जीवन दिने साले हिन्दुस्तानीहरू हो, म एकएक गरी तिमीहरूसित बदला लिन्छु। (३५)

माथिको उदाहरणमा के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने इलालाई पुरुषकै कारण उसले वेश्यालयमा नारकीय जीवन बिताउन बाध्य भएको कुराले छोएको छ। उसलाई आफ्नो जीवन नालीको किरा सरह लागेको छ र यो अवस्थामा पुऱ्याउने भारतीयहरू हुन् भन्ने छ। उसलाई यो हालतमा पुऱ्याउनेहरूसँग बदला लिने चेतना जागृत भएको छ। त्यसैले उसको शरीरसँग खेल्ने भारतेलीहरूलाई रातरातभरि बरालिएर आफ्नो रोगी, गलित शरीरको चोक्टा चोक्टा चुस्न लगाएर तिनलाई एड्सको सिकार बनाएकी छ।

इलालाई पुरुष जातिप्रति वितृष्णा पैदा भएको छ । जसरी पनि ज्यानले साथ दिएसम्म उसको शरीरसँग खेल्ने पुरुषलाई एड्स रोग सराउन लागिपरेकी छ । उसको यस्तो हालतमा पनि उसको शरीरप्रति आशक्त रहेकाहरूसँग खुसी भएर शरीर साटेकी छ र एड्स सराइदिएकी छ । कामातुर पुरुषलाई एड्स सराउन पाउँदा ऊ अत्यन्तै खुसी भएकी छ । उसले पुरुषहरूसँग प्रतिरोध गरेकी कुरा समाख्याताले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

कसै गरी त्यो ट्रेनले जोगबनीसम्म पुगी । त्यहाँ पनि तीस जना भारतेली पुलिसले त्योसित सम्मिलित बलात्कार गरे । त्यो खुसी थिई । (३६)

माथिको उदाहरणमा इलालाई तीस जना भारतेली पुलिसले सामूहिक बलात्कार गर्दा पनि ऊ खुसी भएकी कुरा आएको छ । इला यस अर्थमा खुसी छे कि उसलाई बलात्कार गर्नेहरूलाई अब ऊ एड्स जस्तो प्राणघातक रोग सार्न सफल भएकी छ । भारतेली पुलिसले नेपाली चेलीबेटीलाई उनीहरूको प्यास मेटाउने वस्तुको रूपमा लिएका छन् । एउटी अशक्त नेपाली चेलीलाई उनीहरूले पशुत्व व्यवहार गरेका छन् । तीस जना मिलेर बलात्कार गरेका छन् । इला यसमा धेरै खुसी छे कि उसले जीवनको अन्तिमतिर भए पनि यौन पिपासुहरूलाई रोग सार्न पाएकी छ । उसले भारतेलीलाई भ्याएसम्म मिलेसम्म एड्स रोग सारेर विद्रोह गरेकी छ ।

नेपाली पुरुष जसले उसलाई कोठीसम्म पुऱ्याएको छ, त्यसप्रति इलाले मृत्युशैयाबाट आक्रोश प्रकट गरेकी छ । विद्रोहको क्रान्ति उसको मनबाट निस्केको छ । उसले मर्नुअघि विराटनगरको अस्पतालबाट पुरुषका विरुद्ध वयान दिएकी सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

इलाले यो सम्पूर्ण वयान मर्नुभन्दा पहिले विराटनगर अस्पतालमा दिई । यसका अन्तिम वाक्य थिए, 'हिन्दुस्तानीहरूसित त मैले भरपुर बदला लिएकी छु तर मलाई बम्बै पुऱ्याउने मेरै मुलुकको मेरो कुनै दाजु होइन ? म मर्न लागेको बेला वीरहरूको देश नेपालको सबै मर्द भनाउँदा सन्तानहरू आओ, मसित सम्भोग गर, मेरो आत्मालाई शान्ति मिल्नेछ ।' त्यसपछि त्यो बहुलाहीभैँ खितितिती हाँस्ताहाँस्तै मरी । (३६)

माथिको उदाहरणबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने इलामा पुरुषप्रति प्रतिरोध चेतना जागृत भएको छ । पुरुषका कारण उसमाथि अन्याय भएको छ । त्यसैले ज्यानले सकेसम्म बदला लिएको कुरा वयानका क्रममा भनेकी छ तर पनि उसलाई मान्छेका नाममा दानवको भेष गरेका नेपाली पुरुषप्रति बदला लिने मन छ । जीवनको अन्तिम अवस्थामा पुग्दा अझ ऊभिन्न प्रतिशोध भावना अझ तीव्र रूपमा प्रकट भएको छ । त्यसैले पुरुषका नामले नारीप्रति दमन गर्ने मर्द भनाउँदाहरूलाई 'मसित सम्भोग गर अनि मात्र मेरो आत्माले शान्ति पाउनेछ' भनेकी छ । उसलाई नारकीय जीवन भोग्न बाध्य बनाउनुका साथै एड्स रोग लाग्नुमा नेपाली मर्द भनाउँदाहरूले गर्दा भएको हो । त्यसैले उनीहरूलाई सम्भोगका माध्यमबाट एड्स सराउन पाए

उसको आत्माले शान्ति पाउने कुरा गरेकी छे । उसले सम्पूर्ण पुरुष जातिलाई घृणा गरेकी छ । कथाकी अर्को सुन्दरी टुहुरी केटी बेहोस अवस्थामा भएकीले बोल्न नसक्ने स्थितिमा छ तर इलाले जीवनका अन्तिम समयमा आएर बलात्कारीहरूलाई एड्स सराएर बदला लिनुका साथै आफूलाई त्यस हालतमा पुऱ्याउने डि.के. प्रति प्रतिशोधको आवाज उच्च बनाएकी छ ।

‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा सीमान्त पात्र इलाले आफूलाई एड्स लागेपछि जीवनको अन्तिम समयमा आएर भए पनि पुरुष सत्तासँग प्रतिरोध गरेकी छ । बलात्कारीहरूलाई एड्स सराएर बदला लिनुका साथै आफूलाई त्यस हालतमा पुऱ्याउने अमितप्रति प्रतिशोधको आवाज त्यत्तिकै बुलन्द बनाएकी छ । त्यसैले सीमान्त वर्गको प्रतिरोध चेतनाका दृष्टिले प्रस्तुत कथा उल्लेखनीय रहेको छ ।

४.३.९ ‘संस्कार’ कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

‘संस्कार’ कथामा दिदी लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र हो । दिदीले दुर्गमसिंहसँग बिहे गरेदेखि उसले घरबाट ननिकाल्दासम्म रातदिन हिंसा र अतिशय घृणा मात्र सहेकी छ । दुर्गमसिंहले आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न जस्तोसुकै गलत कार्य गरे पनि पत्नी (दिदी) ले आवाज उठाउन सकेकी छैन । दिदीसँग बिहे गर्दा दुर्गमसिंह सामान्य सिपाही मात्र थियो । पछि माथिल्ला तहका हाकिमहरूको चाकरी गरेर बढुवा हुँदै एस.पी. भएसँगै उसले नाम र दाम कमाएको छ । त्यसपछि भन दिदीप्रति उसको व्यवहार क्रूर बन्दै गएको छ । लोग्नेको अत्याचार खप्न नसकेर दिदीले आत्महत्या गर्न तीनतीन पटक विष खाएकी छ । दिदीलाई बेहोसी अवस्थामा पनि दुर्गमसिंहले बुटैबुटैले कुटेको छ र पछि आफैँले अस्पताल लगेर बचाएको छ । यस्तो अवस्थामा पनि दिदीले कहीं कतै आवाज उठाउन सकेकी छैन । दिदीले लोग्नेले कुट्टा बिहे भनेको यहीँ हो ठानेकी छ । ‘लोग्नेमानिसले खान दिन्छ, स्वास्नी मानिसले जीउ दिन्छे । त्यसैले लोग्नेले लुछ्छन्, कुट्टन्, मनपरी गर्न पाउँछ’ भन्ने सोचाइ उसको रहेको छ । लोग्नेले सौता हाली घरबाट, उसको जीवनबाट बहिष्कार गर्दा पनि एक शब्द केही नभनी आफ्ना छोराहरूलाई छोडेर जान बाध्य भएकी छ । दाजुले ‘बहिनी, अरू गाउँ गएरै भए पनि काम हेर न । यसरी त पेट भर्न सकिँदैन (४४) ।’ भन्दा पनि उसले दोहोरो जवाफ नगरी ‘आज आमा अथवा बुवा बाँच्नुभएको भए (४४)... !’ भन्ने सोचेकी छ र भक्कानिँदै माइतीबाट निकलएकी छ । यस क्रममा ऊ सात जना सुरक्षागार्डबाट बलात्कृत हुँदा उसले अन्तरात्मबाट आफ्नै अस्मिता रक्षार्थको लागि प्रतिरोध गरेकी छ । धार्मिक स्वभावकी उसले भगवानसँग आफ्नो अस्मिता बचाउनको लागि पुकारेकी छ । लोग्नेबाट जति पीडित भए पनि भगवानप्रति उसको विश्वास थियो तर बलात्कारपछि उसका सबै विश्वास टुटेका छन् । त्यसैले उसले आफूमाथि बलात्कार भएकोमा भगवानले बचाएन भनेर भगवानप्रति उसको अनास्था रहेको छ र कराएकी कुरा कथामा म पात्रले यसरी व्यक्त गरेको छ :

- (१) उहाँलाई सुरक्षा गार्डले समातेर लग्यो र एक-एक गरी सात जनाले उहाँसित बलात्कार गरे । अन्तरात्माबाटै उहाँले द्रोपदीजस्तै भएर आफ्ना कृष्णलाई गुहारिरहनुभयो तर रक्षाका लागि कृष्ण आएनन् । त्यस दिनदेखि भगवान्को नाउँ सुन्नासाथ उहाँ आजसम्म थुकिरहनुभएको छ । (४४)
- (२) छरछिमेकीहरू भन्छन् -‘हजुरआमा, राम भन्नोस् राम -राम !’ प्रतिक्रियामा दिदी जोर-जोरले मुट्टो हल्लाउन थाल्नुहुन्छ -नाई ! नाई ! नाई ! भगवान्को नाम सुन्नासाथ दिदी घृणा र आक्रोशले मुखभरि आएको थुक जोरले थुक्नुहुन्छ - ‘थुक्क । त्यस अन्यायीले मेरो जिन्दगीमा कुन सुख दियो र म त्यस चण्डालको नाउँ लिऊँ ?’ अनि अतीतको सागरमा डुब्न -उत्रिन थाल्नुहुन्छ । आँखाबाट आँसुको भल छुट्न थाल्छ । जति भने पनि उहाँ भगवान्को नाउँ लिन तयार हुनुहुन्न, गीता वा रामायण सुन्न तयार हुनुहुन्न, मुखमा गड्गाजल हाल्न तयार हुनुहुन्न । उहाँलाई प्रत्येक नाता -सम्बन्धसित घृणा भएको छ । त्यसैले उहाँलाई हेर्न आउने प्रत्येक मान्छेलाई उहाँ थुकैथुकले भिजाइदिनुहुन्छ- ‘मोरो असती ! त्यस दिन कहाँ थिइस् जुन दिन त्यो माडेले मेरो इज्जत लुट्दै थियो ?’ (४०-४१)

माथिको उदाहरण (१) मा दिदीको जीवन लोग्ने दुर्गमसिंहले गर्दा घर न घाटको भए पनि उसलाई भगवान्प्रति विश्वास रहेको छ । लोग्नेलाई देवतासरह मानेकी छ उसको जीवन जस्तो भए पनि भगवान् छन् भन्ने विश्वास उसमा रहेको छ तर उसको नारी इज्जत लुटिँदा कहींबाट संरक्षण नपाएकीले उसमा कसैप्रति पनि विश्वास नरहेको कुरा आएको छ । उदाहरण (२) मा दिदीका हरेक सम्बन्ध, नाता, भगवान्प्रति उसको वितृष्णा रहेको छ । उसलाई यो हालतमा पुऱ्याउने भगवान् हो लागेको छ । दिदीलाई आफू हरेक सम्बन्धबाट तिरस्कृत हुनुपरेकोमा घर माइतीबाट निस्कनु परेकोमा सबैप्रति उसको घृणा रहेको छ । त्यसमा पनि विशेषतः अस्मिता लुट्नेहरूप्रति उसले मर्ने बेलासम्म पनि प्रतिकार गरेकी छ । यी सबै घटना उसको जीवनमा घट्नुलाई देवताको हात रहेको मानेकी छ । उसको अस्मिता लुटिनु उसको लागि असह्य व्यथा बनेको छ । भगवान्ले गर्दा ऊ सबैबाट शोषित, पीडित, बलात्कृत भएको लागेको छ । त्यसैले भगवान्लाई उसले घृणा गरेकी छ तर जो जो व्यक्तिले उसलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत बनाए तीप्रति तत्कालै कुनै अवाज उठाउन सकेकी छैन । कथाको अन्त्यमा लोग्ने दुर्गमसिंह कुष्ठरोगले अस्पतालमा रहेको थाहा पाएपछि बिगतका सबै कुरा बिसैर दिदी लोग्नेलाई भेट्न अस्पताल आएकी छ र लोग्नेलाई फेरि देवताको रूपमा हेरेकी छ । नास्तिक भइसकेकी नारी लोग्ने भेटेपछि फेरि आस्तिक भएकी छ । ‘भाइ, अब तिमी फर्केर जाऊ । मैले मेरो देवता पाएँ,

अब यिनै चरणमा प्राण विसर्जित गर्छु । बरु एउटा कृष्ण कन्हैयाको फोटो किनेर ल्याइदेऊ (४७) ।’ यस भनाइमा दिदीले लोग्नेले गर्दा उसको घर बर्बाद भएको कुरा बिर्सकी छ । कथाको अन्त्यतिर आइपुग्दा दिदीलाई दुर्गमसिंहले जति क्रूर व्यवहार गरे पनि उसलाई लोग्नेलाई देवता नै मानेर पुज्ने पुस्तौँदेखिको संस्कारलाई उसले स्वीकारेकी छ । उसले लोग्नेले गरेको अन्यायप्रति प्रतिकार गरेकी छैन, अवाज उठाएकी छैन ।

कथामा दुर्गमसिंहले उसकी पत्नीबाहेक अन्य नारीसँग पनि पशुत्व व्यवहार गरेको छ । अन्य नारीमाथि अन्याय, अत्याचार र यौन शोषण गर्नुका साथै केटीहरूका संवेदनशील अंगहरूमा क्रूरतापूर्ण व्यवहार गरेको छ । तर उनीहरूले प्रभुत्वशाली पुरुषको अगाडि आवाज उठाउन सकेका छैनन् । उनीहरू लाचार र विवश भएर अन्याय सहेका छन् । दुर्गमसिंहले आफू पुरुष भएको कारणले आफूलाई प्रभुत्वशाली ठानेको र नारीलाई यौनको प्यास मेटाउने साधनको रूपमा लिएको छ । त्यसैले उसले पशुत्व व्यवहार बुहारीमाथि पनि गरेको छ । घरमा कोही नभएको मौका छोपेर बुहारीमाथि व्यभिचार गर्ने दुस्साहस गरेको छ । बुहारीले ससुरा दुर्गमसिंहप्रति प्रतिकार गरेको कुरा म पात्रले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

एक रात सौरभ भट्टाबाट फर्किएन । मौका पारेर दुर्गमसिंह बुहारीको कोठाभित्र पस्यो र मस्त निद्रामा सुतेकी बुहारीसित व्यभिचार गर्ने प्रयास गर्‍यो । बुहारीले जोडतोडले कराउँदा टोलभरिका मानिस घुइँचो लागेका थिए । दुई दिनपछि बुहारीका बाबु आएर छोरीलाई लिएर जाँदा भन्दै गए -‘छोरीलाई बरु जिउँदै माटोमुनि पुर्छु, यस पापीकहाँ पठाउँदिनँ । यसलाई कोर सल्किन्छ ।’ (४६)

माथिको उदाहरणमा दुर्गमसिंहकी बुहारीले ससुरामाथि जाइलागेकी छैन, आवाज उठाएकी छैन तर आफ्नो अस्मिता जोगाउनका लागि उसले हारगुहार मागेकी छ । यहाँ उसमा प्रतिरोध चेतना रहेको पाइन्छ । उसको बुबाले पनि छोरीको लागि बुलन्द आवाज उठाएको छ । उसले दुर्गमसिंहजस्तो चरित्रहीन व्यक्तिको खुलेर विरोध गरेको छ । दुर्गमसिंहको अन्याय र अत्याचारको विरोध उसकी पत्नीलगायत अन्य नारीले नगरे पनि बुहारी र उसको बाबुले प्रतिरोध गरेका छन् ।

‘संस्कार’ कथामा सीमान्त पात्र दिदीको प्रतिरोध चेतना अत्यन्त कमजोर रहेको छ । ‘लोग्ने भनेको देउता हो’ भन्ने सोच भएकी दिदीले लोग्ने दुर्गमसिंहले गरेको शोषण र हिंसा सबै चुपचाप सहेकी छ । उसले बलात्कारीहरूका विरुद्ध आवाज उठाउन सकेकी छैन । दुर्गमसिंहको यौन दुर्व्यवहारका विरुद्ध उसकी बुहारी र बुहारीको बाबुले आवाज उठाएका छन् । कथामा दिदीको प्रतिरोध चेतना अत्यन्त निम्न रहेको छ, भने सहायक पात्र बुहारी र उसको बाबुको प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको छ ।

४.३.१० 'खलास' कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना

'खलास' कथामा सीमान्त पात्रको रूपमा बेहुली रहेकी छ। बेहुलीले पुरुष प्रभुत्वशाली वर्गप्रति गरेको प्रतिरोध चेतना प्रशंसनीय रहेको देखिन्छ। समाजमा प्रभुत्वशाली वर्गले सीमान्तीकृत वर्गलाई कसरी पीडित बनाउँछन् भन्ने कुरा कथामा आएको छ। लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बेहुलीले आफ्नो र समाजमा रहेका नारीहरूको अस्तित्व रक्षाको लागि एसपीकै हत्या गरेर प्रतिरोध चेतना उच्च बनाएकी छ। लैङ्गिक हिसाबले बेहुली सीमान्त पात्र हो। उसको भर्खर बिहे सोभो, अशिक्षित, गरिब, दमित र दलित समुदायको दिलचन मिस्त्रीसँग भएको छ। उसको यौवनमाथि एसपीको आँखा परेको छ। त्यसैले दिलचन र उसको परिवार सबै कोणबाट परिधिमा रहेको हुनाले एसपीले बिना अपराध नै दिलचनलाई थुनामा राखेको छ। दिलचन थुनामा हुँदा उसको पक्षमा बोल्ने कोही छैन। त्यसैले प्रशासनिक शक्ति हातमा लिएको एसपीले दिलचनकी पत्नीलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत अवस्थामा पुऱ्याएको छ। कानुनी रूपमा तहकिकातको बहानामा राती राती एघार दिनसम्म बेहुलीलाई एसपीको कार्यलयमा गस्तीमा रहेको पुलिसहरूले पुऱ्याएका छन्। एसपीले छानबिनको मुचुल्का उसको संवेदनशील अंगमा टुप्पो भाँचिएको कोपर्ने कलमले जवर्जस्ती लेखेर घाउ बनाएको छ। उसको अङ्गहरूबाट एसपीले आनन्द प्राप्त गरेको छ। लोग्नेको ज्यानका रक्षाको लागि बेहुलीले बाध्य भएर थानामा एसपीको ज्यादती सहेकी छ। एसपीले महिना दिनसम्म यसै गरी तहकिकातका लागि आउन डर, धम्की दिएको छ। बेहुली नआएमा माओवादीलाई गोली हानेर मारेजस्तै मारिने छ र लोग्नेको कंकाल चिन्न आउनु भनी ऊमाथि शारीरिक, मानसिक दबाव दिएको छ। एसपीको भनाइले तत्काल बेहुलीको सिङ्गो शरीरमा कम्प छुटे पनि पछि उसमा अदम्य साहस रहेको पाइन्छ। उसलाई लिन गएका पुलिसहरूप्रति उसको आवाज बुलन्द रहेको रन्दर्भ कथामा यसरी आएको छ :

दिलचनकी बेहुली यत्रवत् उठी, लौ जाऔँ मालिक । सबैले मिलेर धित मर्ने गरी 'तहकिकात' गर्नु आज । बोल्दा उसको स्वरमा दृढता र निर्भयता थियो । आँखा रातीगेडीभैँ भएको अँध्यारोमा कसैले देखेन । ऊ हुरीभैँ हुनहुनाउँदै अगाडि अगाडि लागि । (५९)

माथिको उदाहरणमा एघार रातसम्म एसपी र पुलिसहरूको यौन हिंसा सहेकी बेहुलीले पछि नआएमा लोग्नेलाई मारिदिने एसपीको धम्कीदेखि विचलित नभएको भाव उसमा देखिएको छ। बरु उसलाई सिध्याउने सोच बेहुलीमा पलाएको छ। त्यसैले बेहुलीले निडर भएर पुलिसको साथमा जान हतार गरेकी छ।

जति अन्याय बेहुलीको लोग्ने र ऊमाथि भएको थियो त्यतिकै मात्रामा उसमा अन्यायका विरुद्ध बोल्ने साहस जुटेको छ। एसपीको तहकिकातका लागि पुलिसहरूका साथमा गएकी बेहुलीले

जाँदा कम्मरमा लुकाएर लगेको खुकुरीले उसको अन्याय र अत्याचार रोक्नको लागि मारेर घर आएको कुरा सासूलाई बताएकी सन्दर्भ कथामा यसरी आएको छः

खलास ! खलास भयो साले । मैले त्यो भँडुवा एसपीको छातीमा यही
खुकुरी वारपार गरिदिँ । (५९)

माथिको उदाहरणबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने प्रभुत्वमा रहेको पुरुष शक्तिका विरुद्ध सीमान्तीकृत बनाएकी बेहुलीले अन्याय, अत्यचार र दमनका विरुद्ध लडेकी छ । एउटी सामान्य बेहुली आफ्नो श्रीमान थुनामा रहेको र आफू सधैं एसपीको तहकिकात हुनुभन्दा 'कि माछु कि मछु' भन्दै साहस बटुलेकीले एसपीलाई मार्न सफल भएकी छ । एसपीको पशुत्व व्यवहारदेखि आफूलगायत समाजका अन्य नारीहरूलाई मुक्ति दिलाएकी छ । यति मात्र नभई उसले अपराधै नगरी जेल परेका श्रीमानलाई छुटाउन र डराएका उसका परिवारलाई पनि हिम्मतका साथ सम्हालेको प्रसङ्ग कथामा यसरी आएको छ :

बुहारीमा अलिकति पनि भयजनित अत्याहट थिएन । भनी, 'लौ जाऔं
बा, आमा र देवरहरू । बोडर पार । त्यो हतियार पनि त्यहीं खोजौंला,
जसबाट हजुरका छोराको पनि थुनाबाट मुक्ति पाउँछन् ।' (५९)

माथिको उदाहरणमा बेहुलीको लोग्ने अपराध नगरीकन नै प्रभुत्वशाली वर्गको हातबाट जेल परेको छ । त्यसैले उसलाई जेलबाट छुटाउनका लागि बेहुलीले बोडर पारिबाट नै हतियार जुटाउनुपर्छ भनेकी छ । घरमै बस्दा आफू असुरक्षित रहने हुनाले जति सक्दो छिटो त्यहाँबाट जाऔं भन्दै सासू, ससुरा र देवरहरू सबैका मनमा हिम्मत बढाएकी छ ।

बेहुलीको देवरले पनि उसको निर्भीकतालाई सम्मान गर्दै साथ दिएको छ । देशको शान्ति सुरक्षाको लागि खटिएका व्यक्तिहरू नै पतित भएका कारणले देशमा अराजकता, हिंसा, बलात्कार, लैङ्गिक हिंसा हुने गरेको कुरा स्वीकारेको छ । सरकारले सही रूपमा देश नचलाएको प्रति उसको आपत्ति रहेको कुरा बेहुलीको देवरले कथामा यसरी व्यक्त गरेको छ :

भाउजू, हजुरको फरिया रगतले निशुक्क भिजेको छ । यसलाई यहीं
फुकालेर हिँड्नुहोस् । यसलाई अहिलेको सरकारले नयाँ नेपालको भण्डा
बनाओस् । (५९)

माथिको उदाहरणमा बेहुलीका देवरहरूले भाउजूले जे गरेकी छ, त्यो सही हो मानेका छन् । अपराधी एसपीको अन्यायको विरुद्ध भाउजूले मारेर निसाफ गरेको कुराप्रति उनीहरूको सकारात्मक सोच रहेको छ । यसरी कथामा बेहुलीले अन्याय, अत्याचार र लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध

बुलन्द आवाज उठाएकी छ । कथामा उपस्थित लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बेहुलीको पुरुष शक्तिको विरुद्ध प्रतिरोध चेतना उच्च रहेको छ ।

‘खलास’ कथामा सीमान्त पात्र बेहुलीको प्रतिरोध चेतना अत्यन्त उत्साहजनक रहेको पाइन्छ । एसपीको एघार दिनसम्म तहकिकातको नाममा यौन दुर्व्यवहार सहेकी उसले एघार दिनपछि एसपीका विरुद्ध प्रतिरोध चेतना अत्यन्त उच्च बनाएकी छ ।

४.३ निष्कर्ष

राजेन्द्र विमलका अध्ययन गरिएका कथाहरूमा केही सीमान्त पात्रले प्रभुत्वशाली वर्गले आफूमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन र उत्पीडनका विरुद्ध खुलेर प्रतिरोध गरेको पाइन्छ । केही कथाहरूमा अन्तर्मुखी पात्रहरूले प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध सशक्त रूपमा आवाज नउठाएर मौन रूपमा प्रतिरोध चेतना जगाएको पाइन्छ । सरकार र माओवादी बिचको वर्गीय द्वन्द्वका कारण सीमान्त पात्रहरू ज्यान जाने डरले कोही घर छोड्न बाध्य भएका छन् भने कोही घरमै बोल्दा ज्यान जाला भन्ने डरले मौन बसेका छन् । विमलका कुनै कथाहरूमा सीमान्त पात्रको सट्टामा गैरसीमान्त पात्रहरूले बोलेका छन् भने कुनै कथामा लेखक स्वयम्ले सीमान्त वर्गको पक्ष लिँदै प्रभुत्वशाली वर्गको अन्याय र अत्याचारको विरुद्ध बोलेका छन् ।

विमलका अध्ययन गरिएका दशवटा कथाहरूमध्ये ‘माओवादी’ कथाका सीमान्त पात्रहरू लालीमैयाँ, बट्टी र गोगने बूढा, ‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथाको सीमान्त पात्र राजकुमार, ‘महाराजा’ कथाको सीमान्त पात्र देशभक्त, ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथाकी सीमान्त पात्र इला, ‘खलास’ कथाकी सीमान्त पात्र बेहुलीको प्रतिरोध चेतना प्रशंसनीय रहेको छ । ‘पोस्टमार्ट’ कथाको सीमान्त पात्र लासले आवाज उठाउन नसकेकै कारण बेवारिसे लास बन्न पुगेको छ । ‘लाकुरी फेरि फुलेछ’ कथामा सीमान्त पात्रहरू कौडे, चेउँकी र उनीहरूका बाबुआमाको प्रतिरोध चेतना शून्य रहेको छ तर कथाको अन्त्यमा कौडेले अन्यायका विरुद्ध प्रतिरोध चेतना जनाएको छ । ‘राति-राति महुवा फुल्छ’ कथामा सीमान्त बालपात्र म र उसकी मितिनीलगायत गाउँले र ‘भिडनी’ कथाकी सीमान्त पात्रले प्रभुत्वशाली वर्गले गरेको शोषणका विरुद्ध आवाज उठाउन सकेका छैनन् । यी सीमान्त पात्रहरूको प्रतिरोध चेतना कमजोर रहेको पाइन्छ ।

पाँचौँ परिच्छेद सारांश र निष्कर्ष

५.१ सारांश

“राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयता” शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्धको पहिलो परिच्छेदमा शोधशीर्षकलाई विषयपरिचयमा परिभाषित गरी शीर्षक र पूर्वकार्यको अध्ययनको आधारमा शोध समस्याको पहिचान गरिएको छ। यहाँ समस्यासँग सम्बन्धित रहेर राजेन्द्र विमलका कथामा सीमान्तीयतासम्बन्धी मूल प्राज्ञिक समस्याको प्रस्तुति गरिएको छ। यो मूल समस्याको समाधान गर्न विमलका कथामा वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयताको अवस्था केकस्तो पाइन्छ, विमलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना केकसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने शोध प्रश्न निर्माण गरिएको छ। यिनै शोध प्रश्नको समाधान गर्न शोध उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ। शोधकार्य गर्दा यसभन्दा अगाडि राजेन्द्र विमलका कथासङ्ग्रहका बारेमा गरेका अध्ययनलाई कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरी समीक्षा पनि गरिएको छ। पूर्वकार्यको अध्ययनबाट प्रमाणित शोध समस्याको महत्त्वलाई प्रस्तुत गरी यस शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व स्थापित गरिएको छ। राजेन्द्र विमलका **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू** र **समयका आँखा** कथासङ्ग्रहमा रहेका छत्तीसवटा कथामध्ये दशवटा कथाहरू मात्र सीमान्तीयताका दृष्टिले अध्ययन गर्न उपयुक्त भएकाले ती कथाहरूमा वर्गीय सीमान्तीयता, लैङ्गिक सीमान्तीयताका मुख्य मान्यता र सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतनामा मात्र केन्द्रित रही अध्ययन गरिएको छ, जुन शोधको सीमाको रूपमा रहेको छ। प्रस्तुत शोध पुस्तकालयीय सामग्री सङ्कलन कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरी सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा नवीन अवधारणाका रूपमा रहेको सीमान्तीयतालाई सैद्धान्तिक आधार मानी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। यसरी निर्माण गरिएको शोधप्रबन्धको रूपरेखासमेत पहिलो अनुच्छेदमै निर्धारण गरिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको “राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय सीमान्तीयता” शीर्षकको दोस्रो परिच्छेदमा राजेन्द्र विमलका **डा.राजेन्द्र विमलका कथाहरू** कथासङ्ग्रहबाट ‘पोस्टमार्टम’, ‘माओवादी’, ‘एउटा बल्दो भविष्य’, ‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’ र ‘राति-राति महुवा फुल्छ’ पाँचवटा कथाहरू र **समयका आँखा** कथासङ्ग्रहबाट ‘महाराजा’ र ‘भिडनी’ दुईवटा कथा गरी जम्मा सातवटा कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको अध्ययन गरिएको छ। यी कथाहरूमा उपस्थित पात्रहरूको वर्गीय अवस्थाको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। यस क्रममा कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको आर्थिक अवस्था, सामाजिक, राजनीतिक र सांस्कृतिक हैसियतको विश्लेषण गरिएको छ। साथै शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको दृष्टिकोण र लेखकीय दृष्टिकोण केकस्तो रहेको छ भन्ने उपशीर्षकमा कथाहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको “राजेन्द्र विमलका कथामा लैङ्गिक सीमान्तीयता” शीर्षकको तेस्रो परिच्छेदमा डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू कथासङ्ग्रहबाट दुईवटा कथाहरू ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ र ‘कोकशास्त्र’ र समयको आँखा कथासङ्ग्रहबाट ‘खलास’ कथा गरी जम्मा तीनवटा कथाहरू लैङ्गिक सीमान्तीयताको सिद्धान्तका कोणबाट अध्ययन गरिएको छ। यी कथाहरूको विश्लेषणका लागि लैङ्गिकतालाई प्रमुख आधार मानिएको छ। कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको लैङ्गिक अवस्थाको चित्रण गरिएको छ। पुरुषकेन्द्री सामाजिक मानसिकताका कारण नारीहरू सीमान्तीकृत अवस्थामा पुग्न विवश भएका यथार्थताको अध्ययन गरिएको छ। यसक्रममा समाजमा नारीहरू लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत हुनुको कारण विश्लेषण गर्दै शक्तिसँग सीमान्त वर्गको सम्बन्ध, नारीप्रति पुरुषको दृष्टिकोण र लेखकीय दृष्टिकोण उपशीर्षकमा कथाहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको “राजेन्द्र विकलका कथामा सीमान्त वर्गको आवाज र प्रतिरोध चेतना” शीर्षकको चौथो परिच्छेदमा राजेन्द्र विमलका कथामा वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयता अध्ययनका लागि छनोट गरिएका दशवटा कथामा सीमान्त पात्रको आवाज र प्रतिरोध चेतनाको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। यस परिच्छेदमा सीमान्त पात्र आफैले आफ्नो अधिकारको लागि वा अन्यायको विरुद्ध आवाज उठाएका छन् कि छैनन् ? उनीहरू शक्तिका विरुद्ध कसरी मुखरित भएका छन् ? शोषण र अन्यायका विरुद्ध प्रतिरोध गर्दा उनीहरूको आवाज कतिको सशक्त छ या मौन रूपमा प्रतिकार गरेका छन् कि भन्ने अध्ययन गरिएको छ। साथै यस परिच्छेदमा सीमान्त पात्रको सद्दा गैरसीमान्त पात्र वा लेखकले बोलेको छ कि भन्ने बारेमा अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको “सारांश र निष्कर्ष” शीर्षकको पाँचौँ परिच्छेदमा सबै परिच्छेदको सारांश र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

५.२ निष्कर्ष

शोध समस्यामा उल्लिखित तीनवटा प्रश्नहरूको विश्लेषणबाट प्राप्त उत्तरहरूलाई नै यहाँ निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

- (१) राजेन्द्र विमलका ‘पोस्टमार्टम’, ‘माओवादी’, ‘एउटा बल्दो भविष्य’, ‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’, ‘राति-राति महुवा फुल्छ’, ‘महाराजा’ र ‘भिडनी’ गरी सातवटा कथामा वर्गीय सीमान्तीयताको स्थिति पाइएको छ। यी कथाहरूमा प्रभुत्वशाली वर्गले निर्माण गरेको सामाजिक संरचनाका कारण वर्गीय रूपमा सीमान्तीकृत बन्न विवश पात्रका माध्यमबाट सामाजिक अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ। ‘पोस्टमार्टम’ कथामा ऊ पात्रले समाजका खराब पक्षका बारेमा खुलेर विरोध गर्दा उसलाई प्रभुत्वशाली वर्गले दबाएको छ। प्रभुत्वशाली वर्गले उसलाई भुटो आरोप लगाएर

शिक्षण पेशाबाट बर्खास्त गराएको छ । यसले गर्दा ऊ निर्धन भएको छ र निर्धन हुने बित्तिकै घर परिवार समाज सबैबाट सीमान्त जीवन बिताउन विवश हुनुका साथै वेवारिसे लास बन्न पुगेको छ । ‘माओवादी’ कथामा राजनैतिक शक्ति प्राप्त मन्त्री दिग्विजयले कानुन आफ्नै हातमा लिएर निम्न वर्गीय पात्रहरू लालीमैयाँ, बद्री र गोगनेलाई मार्नुका साथै भ्रष्टाचार, अनियमितता, बलात्कार, हिंसा गरेको छ । ‘एउटा बल्दो भविष्य’ कथामा प्रभुत्वशाली नेता फुलगेनसिंहले सीमान्त वर्गको नागो चमारलाई चुनावमा जित्न नदिनका लागि दलित गरिब राजकुमारको हत्या गर्नुका साथै पूरै गाउँलेलाई सीमान्तीकृत भई बाँच्न बाध्य बनाएको छ । ‘लाँकुरी फेरि फुल्नेछ’ कथामा सामन्ती संस्कारले गर्दा जमिनदारबाहेक पूरै गाउँ नै सीमान्तीकृत बन्न पुगेको छ । यस कथाका सीमान्त पात्रहरू आर्थिक आर्थिक रूपमा कमजोर हुनुका साथै अशिक्षित भएकै कारण उच्च वर्गले आफूहरूमाथि गरेको थिचिभिचो पनि महसुस गर्न सकेका छैनन् । ‘महाराजा’ कथामा महाराजाको आतङ्कको कारणले देशमा अराजकता, भ्रष्टाचार, बेरोजगारी, दमन, कालोबजारी फस्टाएको छ । राजतन्त्रको महाराजा र लोकतन्त्रका महाराजाका विरुद्ध जनताले आवाज उठाउँदा उनीहरूमाथि दमन गरिएको छ । ‘भिडनी’ कथामा निम्न वर्गीय परिवारकी भिडनी मालिकहरूबाट शोषित भएकी छ । विमलका कथाका सबै सीमान्त पात्रहरू प्रभुत्वशाली वर्गले गरेको अन्याय र शोषण सहन बाध्य भएका छन् ।

- (२) राजेन्द्र विमलका ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’, ‘संस्कार’ र ‘खलास’ तीनवटा कथामा मात्र लैङ्गिक सीमान्तीयताको चित्रण भएको छ । नारी भएकै कारण यी कथाका पात्रहरू इला, युवती, दिदी, बुहारी र बेहुली लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बन्न विवश भएका छन् । ‘नयाँ नेपाली कोकशास्त्र’ कथामा इला अमितको हातबाट बेचिन पुगेकी छ, भने युवतीलाई अमितले बेचन लागेको छ । बेचिनुअघि ती दुवैलाई अमितले अरू पुरुषहरूलाई बलात्कार गर्न लगाउनुका साथै ब्लू फिल्म बनाउन लगाएको छ । अमितको चेलीबेटी बेचबिखन अपराधका कारण इलाले मृत्युसमेत वरण गर्न पुगेकी छ । ‘संस्कार’ कथामा दुर्गमसिंहबाट उसकी श्रीमतीलगायत अन्य नारीहरू सीमान्तीकृत भएका छन् । दुर्गमसिंहले सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यताका आधारमा श्रीमतीमाथि दमन, शोषण, यौन हिंसा गर्नुका साथै अधिकार, सम्पत्तिबाट विमुख गराएर घरबाट बहिष्कार गरेको छ । उसले अन्य नारीमाथि पनि अनैतिक कार्य गर्नुका साथै यौन शोषण गरेको छ । ‘खलास’ कथाकी सीमान्त पात्र बेहुली देशकै शान्ति सुरक्षाका लागि खटिएका एसपी र पुलिसहरूको यौन दुर्व्यवहार सहन बाध्य भएकी छ । प्रशासनिक शक्तिका आडमा एसपीले शक्तिको दुरुपयोग गरी निर्णय थोपरेकोले बेहुलीलाई लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीकृत जीवन बाँच्न विवश बनाएको छ । विमलले इला, बेहुली र बुहारी पात्रलाई पुरुष शक्तिको अन्याय,

शोषण, दमनका विरुद्ध प्रतिरोध गर्न लगाएका छन्। लेखकले लैङ्गिक रूपमा यी सीमान्त पात्रहरूको आवाज केन्द्रसम्म पुऱ्याउने काम गरेका छन्।

- (३) राजेन्द्र विमलका अध्ययन गरिएका कथाहरूमा केही सीमान्त पात्रले प्रभुत्वशाली वर्गले आफूहरूमाथि गरेको अन्याय, अत्याचार, उत्पीडन र शोषणका विरुद्ध खुलेर प्रतिरोध गरेका छन्। 'माओवादी', 'एउटा बल्दो भविष्य', नयाँ नेपाली कोकशास्त्र', 'खलास' र 'महाराजा' कथाका सीमान्त पात्रहरूले प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध आफ्नो प्रतिरोध चेतना उच्च बनाएका छन्। विमलका केही कथाहरूमा अन्तर्मुखी पात्रहरू कौडे, कौडेका बुबाआमा, मनसुख बूढा, धरमपुरवालीले प्रभुत्वशाली वर्गका विरुद्ध आवाज उठाउन सकेका छैनन् तर मौन रूपमा उनीहरूले अन्याय र शोषणका विरुद्ध प्रतिरोध गरेका छन्। 'संस्कार' कथाकी सीमान्त पात्रले अन्धविश्वासका कारण लोग्नेलाई देउता मानेकीले लोग्नेको जस्तोसुकै शोषण, दमन र हिंसा सहेकी छ र घर छोड्न पनि बाध्य भएकी छ। 'पोस्टमार्टम' कथाको ऊ पात्र बाचल नभएकै कारण वेवारिसे लास बन्न पुगेको छ। 'राति-राति महुवा फुल्छ' कथाका सीमान्त पात्रहरू म, मितिनीलगायत पूरै गाउँलेहरूको प्रतिरोध चेतना शून्य रहेको छ। उनीहरूका सट्टा लेखक तथा गैरसीमान्त पात्रहरू डाक्टरहरू, पत्रकार बोलेका छन्। यसरी राजेन्द्र विमलले सीमान्त वर्गको आवाज केन्द्रसम्म पुऱ्याउने काम गरेका छन्।

राजेन्द्र विमलका उपर्युक्त दशवटा कथामा सीमान्तीयता अध्ययनअन्तर्गत वर्गीय र लैङ्गिक सीमान्तीयताहरूको अवस्था र उनीहरूको आवाजलाई प्रस्तुत गरिएको छ। विमलका कथामा प्रभुत्वशाली वर्गले निर्माण गरेको अधिरचनाको कारण वर्गीय रूपमा सीमान्त बन्न विवश भएको र पुरुष प्रधान समाजमा पुरुषहरूले आफू अनुकूल महिलालाई उपयोग गरेको र महिला पुरुषकै नियन्त्रणमा रहनु परेकोले लैङ्गिक रूपमा सीमान्तीयता बन्न बाध्य भएको यथार्थतालाई प्रस्तुत गरिएको छ। कथामा महिलाहरू सामाजिक, सांस्कृतिकका कारणका साथै महिलालाई राम्रो आम्दानीको स्रोत मानेर भारतका वेश्यालयहरूमा बेचिदिँदा उनीहरू लैङ्गिक रूपमा सीमान्त पात्र बन्न विवश रहेको सन्दर्भ कथामा आएको छ। कथामा सीमान्त वर्गको शक्तिसँगको सम्बन्धको अध्ययन गर्दा प्रभुत्वले जुन क्षेत्रमा पनि सीमान्त वर्गमाथि शक्तिको दुरुपयोग गरेको पाइन्छ। शक्तिले सीमान्त वर्गमाथि शोषण, दमन गरे पनि केही सीमान्त पात्रले शक्तिको विभेदपूर्ण व्यवहारप्रति आवाज उठाएका छन्। कथामा सीमान्त वर्ग र शक्ति बिचको कार्य व्यवहारलाई देखाइएको छ। विमलका अध्ययन गरिएका धेरैजसो कथामा सीमान्त वर्गप्रति गैरसीमान्त वर्गको नकारात्मक दृष्टिकोण पाइनुका साथै कुनै कुनै कथामा गैरसीमान्त पात्रले सीमान्त पात्रका पक्षमा बोलेका छन्। उनीहरूको सीमान्त वर्गप्रति सकारात्मक दृष्टिकोण रहेको पाइन्छ। कथामा पुरुष पात्रले गरेको अमानवीय व्यवहारप्रति पुरुषले पुरुषकै विरुद्ध आवाज उठाएको पनि पाइन्छ। लेखकीय दृष्टिकोणअन्तर्गत लेखकले सीमान्त वर्गको पात्रलाई मुख्य पात्र बनाएर उसको

आवाजलाई केन्द्रसम्म पुऱ्याउने काम गरेका छन् । समग्रमा भन्नुपर्दा राजेन्द्र विमलका कथाहरू सांस्कृतिक अध्ययन विश्लेषणका लागि उपयुक्त रहेका छन् । उनका कथामा सामाजिक यथार्थता, राजनैतिक अस्थिरता, आर्थिक विपन्नता, लैङ्गिक विभेद जस्ता विषयवस्तुहरू प्रस्तुत भएका छन् । विश्लेषण गरिएका उपर्युक्त कथाहरूमा विमलले शोषक र शोषितका बिचको द्वन्द्वलाई मूल रूपमा उठाएका छन् । उनले शोषित, पीडित वर्गको आवाज केन्द्रसम्म पुऱ्याउन खोजेका छन् । कथामा वर्गगत शोषण, दमन, अन्याय, अत्याचार, लैङ्गिक विभेद, राजनीतिक विकृति र विसङ्गतिको विरोध गर्दै न्याय र समानताको लागि आवाज उठाउन अभिप्रेरित गर्नुका साथै समतामूलक समाजको स्थापना गर्न प्रेरित गरेका छन् । यसर्थ राजेन्द्र विमलका अध्ययन गरिएका कथामा सीमान्तीयता अभिव्यक्ति सशक्त रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- उप्रेती, सञ्जीव. **सिद्धान्तका कुरा**. काठमाडौं : अक्षर क्रियसन्स नेपाल, २०६८ ।
- कार्की, दीपक. **राजेन्द्र विमलका कथामा विश्वदृष्टि**. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०७६ ।
- कार्की, महेश. **नयनराज पाण्डेका उपन्यासमा सबाल्टर्न**. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०७२ ।
- केवरत, चतुर्भुज. 'लङ्काकाण्ड कथामा रसविधान'. **संज्ञान**, ललितपुर : नेपाली शिक्षण समिति त्रि.वि. पाटन संयुक्त क्याम्पस, २०७० ।
- ढकाल, बद्रीप्रसाद. **सिद्धान्त र समालोचना**. काठमाडौं : रत्नसागर प्रकाशन गृह, २०७३ ।
- दाहाल, सोमप्रसाद. **राजेन्द्र विमलको कथाकारिता**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०६६ ।
- नेपाल, किशोर. 'रंगिला साहित्यकार राजेन्द्र'. **नागरिक साप्ताहिक** (२०७५ मंसिर १४), पृ. ४ ।
- पाण्डेय, ताराकान्त. **मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र**. ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन, २०७३ ।
- पोखरेल, उमेशप्रसाद. **राजेन्द्रप्रसाद विमलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०६३ ।
- बराल, ऋषिराज. **मार्क्सवाद र सबाल्टर्न अध्ययन**. काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन, २०७३ ।
- बराल, प्रभाकुमारी. **प्रदीप नेपालका कथामा सीमान्तीयता**. अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध. नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०७४ ।
- यादव, कनक. **समयका आँखा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन**. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पस, जनकपुरधाम, २०७० ।
- विमल, राजेन्द्र. **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू**. काठमाडौं : बगर फाउन्डेसन नेपाल, २०६२ ।
- — —, **समयका आँखा**. काठमाडौं : साङ्ग्रिला बुक्स, बागबजार, २०६९ ।
- शर्मा, मोहनराज. 'अवरजन अध्ययन र साहित्य'. **भृकुटी**. (२०७० मंसिर १९), पृ. ३१५-३२५ ।
- श्रेष्ठ, तारालाल. **शक्ति, स्रष्टा सबाल्टर्न**. काठमाडौं : डिस्कोर्स पब्लिकेसन, २०६८ ।
- सिलवाल, नकुल. **डा. राजेन्द्र विमलका कथाहरू**. काठमाडौं : बगर फाउन्डेसन नेपाल, २०६२ ।